

ATATÜRK DÖNEMİNDE BAŞLATILAN TARİH ÇALIŞMALARI VE HALK BİLGİSİ ALANINDAKİ GELİŞMELER

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU*

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, Cumhuriyetimizin kuruluşundan kısa bir süre sonra başlatılan halka dönük çalışmalar, ilim âleminde de kendisini gösterdi ve yeni kurulan devletin kültür politikasına modern bir yol çizildi. Bu gelişmelerin içinde "Tarih" çalışmalarının özel bir yeri bulunmaktadır. Ulusumuzun geçmişinin araştırılması yanında, üzerinde yaşadığımız toprakların eski dönemlerinin incelenmesi ve kıymetli bazı eserlerin dilimize çevrilmesi birçok bilim dalındaki çalışmaları canlandırdı. Arkeoloji çalışmaları hızlandırıldı, sanat kalıntılarının daha yeni bir görüşle incelenmesi yanında, "Halk Bilgisi" de kendisine yeni bir yer edindi. Atatürk'ün Halkçılık ilkesinin bir paraleli sayılan bu bilimsel gelişmenin, yeni araştırma ve kaynakların ışığı altında bir değerlendirmeye tâbi tutulması yararlıdır. Tarih çalışmaları üzerinde dururken halk bilgisinin yeri bir an için tereddüd uyandırabilir. Toplumumuzun geçmişi için vaküvislerin kaleme aldıkları donuk satırlar, arşivlerimizi dolduran katı kurallara bağlı olarak yazılan tarih belgeleri elbette ki bilimsel çalışmalar sırasında en başta gelen kaynaklardır. Fakat halk denilen varlığın maddî ve manevî kalıntılarının ve bunların kültürel uzantısının neler olduğunu muhakkak halkbilim aracılığı ile öğrenebiliriz. Günlük yemek ihtiyacı ve kullanılması kaçınılmaz eşyalar kadar, barındığı ev ve içindeki malzeme, giydikleri ve sâir davranışları için kullandığı mallar, tarihin amansız girdabı içinde kaybolma, unutulma veya değişiklikliğe uğrama durumu ile karşı karşıya kalmıştı. İşte geçen yüzyılda bir bilim olarak yaratılan "Folklor" halk varlığını yeniden kazandırmış, bu anlayış kısa bir süre sonra ülkemizdeki bilim adamlarını da etkisi altına almıştı. XX'inci yüzyıl başlarında büyük olaylar içinde kendini bulan Türk toplumu, bütün bâdireleri atlattı ve kendisine yeni bir düzen yolu buldu. Konumuz olan "Tarih" ve "Halk Bilim" kavramları da, bu büyük gelişmeler sırasında yeni bir atılım içine girdi. Cumhuriyetimizin kurulmasından sonra hak ettikleri önemi kazandılar.

Tarih çalışmalarının ülkemizde özel bir yeri vardır. Osmanlı âilesinin tarihini yazmakla görevlendirilen Şehnâmeciler, Tevârih-i Âl-i Osman yazarlarından sonra, resmen görevlendirilen vak'anüvisler üzerlerine aldıkları görevlerini yerine getirdiler. Bağlı oldukları kurumun çıkarları doğrultusunda yazmak, her insanın kaçınılmaz bir kaderidir. Ne kadar tarafsız kalmak için uğraşsa da, tarihçinin büyük engeli geçim kaygısıdır. Böyle ağır bir sorumluluk altında bulunan kişiden, başta bulunan padişahın başkasının övülmesinden gayrı bir ifade beklemek çok zordur. Ancak ikbal makamlarından düşen devlet adamlarına karşı biraz sert eleştiriler yöneltir ve anlamlı satırlar arasında bazı eski hikâye ve efsanelere dayanıp, her tarih yazarı belirli bir eleştiri yapmağa kalkışır. Tabii ki her defasında sonuçsuz kalmıştı. Tarih çalışmalarına belirli bir bağımsızlık vermek ve çağın boğucu akımlarından kurtarmak, ileri ülkelerde bile üniversitelerin muhtar yetkilerini güçlendirmeleri ve çeşitli araştırma merkezlerinin kurulması ve bunların da belirli bir mâli bağımsızlığa kavuşmasından sonra başlatılmıştır. Gene de tarafsızlık ilkesi tarih alanına çok zor girdi. Belirli ideoloji ve sempatilerin yayılması için kullanılan tarih çalışmaları, ne yazık ki, arkeoloji ilmi karşısında çok ağır ve yavaş kaldıktan sonra belirli bir hız içinde yol almağa başladı. Arkeoloji çalışmaları, çok gerilere gidersek, Rönesans döneminden beri Avrupalı bilim adamı ve aydınların sempati duydukları bir konu idi. Eski Yunan ve Roma kalıntılarının ortaya çıkarılması, incelenmesi ve bilimsel çalışmalara konu olması,¹ devasâ boyutlardaki kitapların yazılmasına yol açmış, geniş aydın çevrelerinin ilgisini uyandırmak yanında, meraklı bir kitlenin de doğmasını sağlamıştı. Eski dönem kalıntılarının incelenmesi, uzantılarının toplanması ve ayrıca koruma altına alınması, daha sonra da inceleme konusu olması her dönemde Türk tarihini yakından ilgilendirir. Avrupa'da Türk adının güçlü olarak duyulmağa başlaması ve hakkında bir takım bilgilerin toplanmağa girişil-

¹ Hümanizma ve Rönesans diye adlandırılan iki hareketin doğmasında, antikite de denilen Yunan ve Roma dünyası eserlerinin tekrar incelenmesinin büyük payı vardır. XV'inci yüzyılın başlarında Bizans İmparatorluğu devam etmekte olduğu için, Venedik Cumhuriyeti sıkı ilişkilerini sürdürdüğü bu devletin kültür mirasına ve bu arada ekonomik yapısına ve zenginliğine sahip çıktı. Floransa şehri yöneticileri de Şark ile olan ilişkileri sebebiyle antik dünyaya kolayca intibak ettiler. Devrin fikir eserlerini incelemekten başka yeni yorumlarını eklediler, geliştirdiler. Okul kitaplarımıza geçen yaygın bir önyargıya göre, İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra Bizanslı bazı âlimlerin kitaplarını İtalya'ya götürdükleri için başladığı söylenir ki yanlıştır. Bu tarihte götürülecek hiç bir şey kalmamıştı. Bu dönem için bkz. Roberto Weiss, *The Renaissance discovery of classical antiquity*, Oxford 1969. Agostino Pertusi, "L'umanesimo greco dalla fine del secolo XIV agli inizi del secolo XVI". (*Storia della Cultura Veneta*, Verona 1980, cilt 3, kısım 1, s. 177-269 adlı kitap içinde yayınlanmıştır.)

mesinden sonra, değişik çaptaki insanlar kalıntıları yakından incelemeye başladılar. Arkeolojinin kurucuları arasında sayılan Anconalı Çiriako (Ciriaco d'Ancona), II. Murad ve Fâtih Sultan Mehmed zamanında Osmanlı topraklarında bulunan antik devirlere ait bazı kalıntıları gördükten sonra, kaleme aldığı bir takım siyasî yazılardan sonra, kalıntıların tasvirini yapan ilk bilgileri yazmıştı. Kanunî Sultan Süleyman döneminde İstanbul'a gelen ve İran Seferi bahanesiyle de Anadolu'da muhtelif yerleri ziyaret eden Baron Busbecque, gördüğü kalıntıları toplamış, Ankara'da bulunduğu sırada Hacı Bayram Velî câmiî yanındaki Augustus Mâbedi içindeki imparator emirnâme ve vasiyetnâmesini görmüş ve bununla da yetinmeyip kopya ettikten sonra, Avrupa'da tanıtmıştı.² Bu yüzyıldan sonra Avrupa'nın değişik ülkelerinde antikite alanında çeşitli çalışmalar yapıldı. Bunlar arasında Fransa ve bu ülkenin araştırmacıları özel bir yer tutarlar. XVII'inci yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti ile ilişkilerini hızlandıran Fransa, değişik alanlarda yetişen bilim adamları sayesinde, her bir alanda ileri gitmeyi başardı.³ Yalnız arkeoloji alanında değil, fakat bütün kültür alanında Fransızlar daima en seçkin kişilerin yetişmesini sağladılar.⁴ Bu kişiler de hem şahsî marifetlerini ortaya koydular, hem de çalışmaları devamlı bir hale getirdiler. Bilimsel çalışmalar âlimlerin kapalı odalarında ve kütüphanelerin toz dolu raflarında kalmadı, faal ve her zaman hareketli kütüphanelerle araştırma kurumlarına kadar yayıldı. Meydana getirilen akademiler ve ihtisas için kurulu araştırma merkezleri de, çalışmaların düzenli yapılmasını ve, en önemlisi, sonraki nesillere aktarılmasını sağladı. Arkeoloji ve tarih çalışmaları da, bu düzenli çalışmalardan nasibini aldı. Meydana getirilen çalışmalar sadece sınırlı bir alanda değil, yurtiçi meslekdaşlar ve hattâ, daha da ileri gidilerek, diğer ülkelerin araştırmacıları ile de ilişkiler kurulmasına yol açtı. Bu tarz çalışmalar da ülkemize çok geç girdi. Avrupa'da XVI'ncı yüzyılda kurulmağa başlanan kuruluşların benzeri, ülkemizde çok sonradan görülmeğe başlandı. Bu alanda da Tıbbiyeliler başarılı olup, ilk ciddi araştırma merkezlerinin kurulmasını sağladılar.⁵ Sosyal bilimler alanında

² Busbecque, *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit, türlü yerler.

³ Arkeoloji çalışmaları için bkz. H. Omont, *Missions archeologiques françaises en Orient au XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris 1902, 2 cilt.

⁴ Bu konuda muhakkak Antoine Galland zikredilmelidir: *İstanbul'a ait günlük hâtıralar (1672-1673)*, Ankara 1949-1973, TTK yay. II/16. Doğu âleminin tanınmasında ve bilimsel yöntemlerle incelenmesinde Galland'ın çalışmalarının özel bir yeri bulunmaktadır.

⁵ E. İhsanoğlu, "Modernleşme süreci içinde Osmanlı Devletinde ilmi ve meslekî cemiyetleşme hareketlerine genel bir bakış", *Osmanlı İlmî ve meslekî Cemiyetleri. I. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*, İstanbul 1987, s. 1-30. Bu cilt içinde bulunan diğer tebliğler de, konuya aittir. Tarih çalışmalarına yer verilmemiştir.

yapılmak istenen çabalar ise başarılı olmadı. Fransa'daki Akademiye özenilerek hazırlanan Encümen-i Dâniş de M.1845—H.1261 yılında kurulmuş ve harekete geçirilmiş ise de, özlenen sonuç sağlanamadı. Kaldı ki, bu tarihten sonra devletin ağır bunalımlar içine girmesi, siyasâ hayatın kargaşası yeni fikir hareketlerinin ülkemize girmesini sağladı ise de, arzu edilen organize çalışmalar gene de Batılı örnekler ile yürüdü. Buna da örnek İstanbul'da kurulmağa başlanan Arkeoloji Cemiyetleridir. Fransız, Rus, Macar, Alman bilimadamları tarafından girişilen bu çabalar, ülkemizdeki antikite kalıntılarının incelenmesine ve haklarında yayın yapılmasına yolaçtığı kadar 1846 yılında Fethi Ahmed Paşa'nın gayretleri sonucu açılan ilk Türk müzesi kalıntıların toplanmasını ve düzenli sergilenmesini sağladı.⁶ Arkeoloji çalışmalarının tarih çalışmalarını hızlandırması beklenirken, uzun bir sürenin geçmesinden sonra gerçekleşti. Birinci Dünya Savaşı arifesinde canlanan Türkçülük şuuru sayesinde, Tarihçilik alanında da bir hareket kendisini göstermeğe başladı. Bu hareket tarihçilik kadar, dilde ve edebiyatta, kültürde de belirli bir canlılık gösterdi. 1908 yılı sonlarında kurulan *Türk Derneği*, bunun bir uzantısı sayılabilecek *Halka Doğru, Türk Yurdu* dergileri çok anlamlı başlıklar taşıyordu. Türk Ocağı diye adlandırılan teşkilât tarafından canlandırılan yeni akım, siyaset alanında çok etkili olması yanında, kültür alanında da özel bir yer tutuyordu ki, konumuz dışı bulunduğu için bir kenara bırakıyorum.⁷ Esas hedef olan tarih çalışmaları da bu dönemde organize bir duruma getirildi.

İLK DÜZENLİ KURULUŞ OLAN ENCÜMEN DEVRİ

Ülkemizde geliştirilen tarih çalışmaları içinde, *Târîh-i Osmânî Encümeni*'nin kurulmasının büyük bir ehemmiyeti bulunmaktadır. 1909 yılında bir padişahlık karamâmesi ile kurulan bu derneğin ilk hedefi kaynakların toplanması, kütüphanelerin yeniden tasnifi, eski kroniklerin toplanması ve en önemlisi *Osmanlı Tarihi* döneminin yeniden yazılması idi. Bu konunun yeni baştan ele alınması ve yirmi otuz ciltlik büyük bir eser meydana getirilmesi zaman zaman ele alınmış gazetelere de geçmişti. Fakat aklı başında ilim adamları hazırlıkların henüz emekleme devrinde olduğu bir

⁶ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 1596-1603.

⁷ F. Georjeon, *Türk Milliyetçiliğinin kökenleri-Yusuf Akçura (1876-1935)*, Ankara 1986. Zeki Ankan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e tarihçilik", *Tanzımat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 1584-1594. K. Akyüz, "Türk Ocakları", *Belleten*, L/196 (1986), s. 201-228.

dönemde yapılacak işlerin iyi sonuç vermeyeceği ve benzerleri yaratmak şöyle dursun, temelsiz ve hazırlıksız eserlerin Avrupalı ilim adamları tarafından hoş karşılanmayacağı üzerinde durdular. Ülkemizde henüz arşivleme ne demektir, kaynak yayını nasıl olur, kitaplıklarımızda neler bulunmakta ve bunların kataloglanması nasıl yapılacak? bilinmemekte idi. Yayınlar yapılması düşünülüyor ise kriterler neler olacaktı ve yurt dışındaki kaynaklarımız nelerden oluşacaktı? Her ne kadar ileri ülkelerdeki mühim kitaplıkların içerikleri ve yazma kataloglarının saptanması çalışkan araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiş bulunuyor idi ise de, arşiv kayıtları hususuna tamamen yabancı idik. Gerçi arşiv malzemesi neşretmek kavramı da Avrupa'da henüz tebellür etmiş değildi. Belgelerin neşri konusu tartışma konusu oluyordu. Fakat gene de tartışmalar esnasında yapılan neşriyat da sonradan çok ehemmiyet kazandı ve tarihçiler için mühim bir malzeme meydana geldi. Bu alanda da İngiltere'yi takdir etmek gerekir. İngiliz hegemonyasının dünya çapında yayılmasında emeği geçenleri aydınlığa kavuşturmak için yaratılan devasa külliyatların sonradan gölgesine bile yanaşamadı. Almanya da bu çalışmadan nasibini alarak bilhassa çok övündükleri Reform devrinin ana vesikalarını kendi ülkelerinden başka, diğer ülkelerde de arayıp buldular, hatta büyük külliyatlar meydana getirdiler. Bu tarz çalışmaları takip eden aydınlarımız, arzularını hiç değilse gecikmeli de olsa yerine getirdiler.

Yukarıdaki devasa projelerin ülkemizde uygulanması için benzer bir görev Encümen'e verildi ve bununla ilgili program hazırlandı. Bu belge şunları içerir:⁸

Târih-i Osmânî Encümeni

İrâde-i mahsûsa-i hazret-i pâdişâhî ile teşekkül etmiş olan Târih-i 'Osmânî Encümeni kararıyla vilâyetlere ve Ma'arif Müdürlerine icrâ kılınmış olan tebligât-ı 'umûmiye ile taşrada bulunan kütübhânelerde mevcûd âsâr-ı tarihiyenin esâmisini hâvî defterler taleb olduğu gibi Hâriciye Nezâreti vesateliyle Avrupa kütübhânelerinin katalogları celb ettirilmiş idi. Memleketimizin her tarafında âsâr ve mebâni-i kadîme-i tarihiyye olduğundan bunların her biri ve her ciheti üzerine tedkikât-ı tarihiyye icrasını teshîle medâr olmak üzere ber vech-i âti beyan olunan izahât ve mâ lûmatın bil-etraf i' tâsî himem-i 'aliyyelerinden intizâr olunur.

⁸ Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, 1, İstanbul Darülfunun-dan devredilen evrak arasındadır.

Evvelâ, Merkez-i me'mûriyetleri olan belde ile havâlisi Osmanlılardan evvel hangi hükûmete tâbi⁶ ve orada kimler hükümrân idi ve buraları hangi tarihte ve kimin tarafından Memâlik-i⁶ Osmanîyeye ilhâk ve idhâl edildi.

Sânîyen Merkezde ve mülhakâtda bulunan câmi⁶ mescid, medrese, tekye, imâret, çeşme, köprü ve sâir mebânî-i hayriyye hakkında malûmat-ı mufassala i⁶ta ve üzerlerinde bulunan kitâbe-i tarihiyelerin imlâları —velev yanlış olsa bile— tağyir edilmeyerek satırı satırına istinsâh edilmesi, mümkün olduğu kadar mesâhaları metre hesabıyla irâe olunması, kilisa ve mâ'bed ve manastırlarda şayân-ı zikr olan şeylerin tâ rifîyle mebânî-i mezkûre mütevellileri nezdlerinde bulunan fermânlarla berât ve sâire suretlerinin irsali.

Salisen, Vüzerâ, ümera ve ricâl-i meşhûreden merkez ve mülhakâtda medfûn kimler varsa türbeleri hakkında malûmat i⁶tasıyla beraber seng-i mezârındaki târihlerin dahi yazılması.

Râbian Muharebe vak'aları var ise mümkün mertebe tâ rif ve tavsîf edilmesi.

Hâmîsen Târih-i⁶ Osmaniyede zikri sebk eden ve ehyevm harâb bulunan kal'a ve şehirlerden dâire-i me'mûriyetleri dâhilinde bulunanlar hakkında malûmat-ı kâfiye i⁶ta olunması.

Sâdisen Efrâd-ı ahâlî yedlerinde bulunan fermân, berât, vakfiye ve evrâk-ı kadîme-i sâire-i târihiyye sûretleri

Sâbian Mümkün olursa tâ'ad olunan mebânî ve sâire fotografilerinin tedârik olunması.

Sâminen Bâ'zı mevâki⁶ ve kasabâtdan namları mürûr-ı zamanla değışmiş olanların ism-i kadîmlerinin bildirilmesi. Târih müllete âid şu mâ'lûmatın ber vec-h-i matlûb i⁶tasında masrûf olacak himmet-i vâlâları pek büyük bir eser-i mâ'ârif perveri olacağı cihetle doğrudan doğruya ve mülhakât me'mûrini vasıtalarıyla tahkîkât-ı matlûbenin mü'tena bir suretde cem⁶ ve iş'arına bezl-i lutf ve mürüvvet Bu-yurmaları mütemannâdır efendim. (Bu metnin aslının eski harflerle bir fotokopisi, makalenin sonuna eklenmiştir.) 22 Kânun-ı sâni 326

(mühür) Târih-i⁶ Osmânî Encümeni

Bâb-ı Âlide

Memleket içinde yayınlanan bu genelgenin nasıl bir etki yarattığı belli değildir. Ne bir üniversite ne de bir ilim adamının zikri bulunmaktadır. Kalıntıların toplanması ilgisiz memurlara bırakılmış, tasarruf zihniyetine yönelmek bakımından hem üzücü hem düşündürücü bir durum ortaya

çıkıştır. En azından öğretmenlerin görevlendirilmesini beklerdik. Bu tarz çalışmalar bilgi, kültür ve en önemlisi heves dolu kişiler aracılığı ile gerçekleşir. Böyle hiç kimse mi yoktu? Bu genelge bir fantazi için mi hazırlanmıştı? Memleket içinde çalışmaya yönelik kişilerin eksikliğine ilâve olarak, kültür ve çalışma birikiminin de eksikliği bu aşamada kendisini gösterdi. Zira genelgede belirtilen hususların gerçekleşmesi, bilimsel becerileri olduğu kadar organize kabiliyeti olan kişiler tarafından yürütülür. Hümanizma döneminden başlayarak Avrupa'da çeşitli alanlarda çalışanlar ve bu arada Türk ve İslâm dünyası üzerinde kalem oynatanlar hem bir şahsi birikimi olan kişiler fakat aynı zamanda bir papa'dan emir ve teşvik gören, bir yönetici emrini ve isteğini yerine getiren ve en sonunda da emir aldığı tarikat liderinin hedefini gerçekleştiren araştırmacılar. Bu araştırmacılar mensubu buldukları kurumun ihtiyacını yerine getirir, maddi imkanları da kendileri yaratır ya da bağlı oldukları kurumlar veya kişilerden alırlardı. Encümen böyle bir destekten yoksun kişileri görevlendirmeye kalkıştı. Genelgenin hiç bir yararı olmadığı ileri sürülse bile, program olarak ele alınması bile ileri bir adım sayılabilir. Kaldı ki değil antikite eserlerini toplamak, kısa bir süre sonra patlayan bir dizi harpler sonunda koskoca bir imparatorluk darmadağın oldu. Bir yüzyıl daha evvel kurulması arzu edilen bu Encümen'in diğer bir kalıcı çalışması, çok ihtiyaç duyduğumuz bir süreli yayın çıkarmasıdır. Dergi kavramı da ülkemize çok geç girdi. Avrupa ülkelerinde kaynağı XVII'inci yüzyıla kadar uzanan süreli yayın, matbaa ve kitabın ülkemizde geç bir zaman sonra kabulü yanında, dergi ve gazete konularının da ülkemizde farklı bir dönemde yayılmasına yol açtı. Bunun sebeplerini tartışmıyoruz. Hiç değilse ülke içinde kurulan benzer cemiyetler örnek alınarak, düzenli bir kütüphane ne demektir, bunu canlı tutmanın hangi önelemlerle mümkün olacağı ve bunların eşi cemiyetlerin nasıl sürekli kılınacağı, Osmanlı hukuku içinde yabancı kalınan hususlardır. Geç vakitte de olsa, dergi neşrine girişmek, âdetâ büyük bir hamle hattâ inkılâp sayılacak bir davranıştı. Encümen tarafından hazırlanan derginin hedef ve çalışma programı birinci sayıda mevcuttur:⁹

Ifâde-i merâm

Beyândan müstağni olduğu üzere Devlet-i 'Osmaniyyenin ibtiday-ı zuhûrundan eyyâm-ı ahîreye değin mufassal ve mükemmel bir târihi lisanımızda henüz ya-

⁹ 1 Nisan 1326-14 Avril 1910 günü neşrine başladı. 1'inci sayının ilk yazısıdır. Derginin Fransızca başlığı: Revue Historique publiée par l' Institut d'Histoire Ottomane.

zılmamıştır. Vak' anüvislerin me'mur oldukları edvarın vuku'atını zabt ile kaleme aldıkları târihler bir silsile teşkil eder ise de ekserisi üslûb-ı kadîm üzere muharrer ve havadis-i ruz-merreyi hâvi salnâme tâ birine müstahak resmî te'lifâtdır, mutâlê'aları havassa münhasır kalmıştır ve bir ikisinden mâ'adâsında usûl-i tenkîde ri'âyet ve siyâset-i hariciyye ve takallûbat-ı idâriye ve ictimâ'îye hakkıyla tâ' kib olunmadığından kıymet-i fennîyeleri kalîldir. Vâki a birçok erbâb-ı merâk ya şahidi oldukları bir vak'anın veya bir devrin vekâyi'ini suret-i hususiyede tahrîr ve tedkîke ve müteahhirinden bâ'zı zevât dahi târih-i osmânîmizi başdan başa icmâ'le hâmerân-ı himmet olmuşlardır, lâkin bu yolda yazılan âsârın kıymet-i nisbiyeleri derkâr olmağla beraber bir kısmı henüz gayr-ı matbû' ve bir kısmı da ihtiyaca gayr-ı kâfidir.

Halbuki milletlerin hayât-ı mâziyye ve an'anât-ı tarihiyyelerini bilmelerindeki fevâ'idi lâ tuhsâ (لا تحصى) muhtâc-ı izâh olmayub ekseriyet-i nâsa bu fevâ'idi te'min edecek bir eserin fıkdanı devlet ve millette telâfisi lâzım bir nakisedir. Sergüzeşte vâkıf olmiyan ve âbâ ü ecdâdının fezâ'il ve ihtimamâtına ve nekâ'is ü hatâiyâ'tına muttali' olub da mahkeme-i vicdanında tahsîn ve takbîh hükümünü vererek mehâsin ü me'aliye meftûniyet ve kabâyihe ve taksîrâta esef ve nefret hissiyâtı uyanmayan milletlerde vatan-ı azîze, o mâder-i mihribâna irtibât ve muhabbet tamamıyla tecelli edemiyor. Usul-i meşrutiyeti istihsâl eden 'Osmanlılar tevhid-i 'anâstır, te'lif-i menâfi', telif-i âmâl ile vatan-ı müstereke aynı kuvvetle sarılmak 'azmini izhâr edince târih-i millîyi öğrenmek lüzûmu tezâhür ediyordu. Peder-i müşfikimiz, sevgili padişahımız efendimiz hazretleri cülûs-ı meyâmin me'nûs-ı mülûkânelerini müte'akib şân-ı devlet ve millette mütenasib ve mükemmel bir Târih-i 'Osmânî vücûda getirilmesini ve masârif-i tab'îyesinin cezb-i hümâyun-ı şehriyâriyelerinden tesviyesini irâde ve fermân buyurmalarıyla âlîdeki sureti muharrer tâ'limât hükmine tevfikân Târih-i 'Osmânî Encümeni teşekkül ve bi-havlîhi te'âla ifây-ı vazîfeye mübederet eyledi.

Encümen evvel emirde yazacağı tarihin planını kararlaştırdı ve taksîm-i â'mâl kâ'idesini ihtiyar eyliyerek el-yevm birinci cildin istihzâriyle meşguldür. Birinci cildi 'Osmanlıların Anadolu kıf'asına vürûdiyle Devlet-i 'Osmaniye'nin bidâyet-i zuhûrunu nâkil ve musavver olub o devre âid vesâikin nedretiyle beraber müesseselerin mensûb olduğu Türk-Turanî 'ırkının târih-i kadîmine ve Kurûn-ı Ulâ ve Vüstâda sûret-i cevelânına ve etvâr ü 'âdâtına dâir bir makaleyi ve 'Osmanlılar Söğüd'de yerleştiği zaman biri Rumelide Bizans ve diğeri Anadolu'da Selçukîye nâmiyle iki devlet-i azîme mevcûd ve ülkeleri yed-i osmaniyanı geçdikten sonra dahi usûl-i siyasetimizde, nizâmât-ı idâremizde, âdâb-ı ictimâiyemizde te'sirleri meşhûd olduğundan anlara dâir de diğeri bir makaleyi medhal tarzında cild-i evvele derc ve 'ilâve etmek tensib eylediği cihetle cild-i mezkûrun istigâlâtı uzamıştır; karîben itmâm ve neşrine çalışılmaktadır.

Şimdilik haftada bir kere toplanan Encümen 1328 Muharreminin yirmisekizinci çarşamba günkü icimâsında "Târih-i 'Osmânî Encümeni Mecmûası" nâmiyle iki ayda bir kere seksen sahifelik bir mecmûa neşrine karar vermiştir. Mecmûa ya derc olunacak âsâr ve muharreâtın nev'i ber vech-i âtî beyân olunur:

Evvelâ: Kütüb-i tevârih-i osmâniyyede bulunmayan ve yâhud gayr-ı kâfi derecede mazbût olan ve türkceden gayrî lisanlarda yazılıb bizce meçhûl kalan vekâyî hakkında tettebbûat ve mutâlâât,

Sâniyen: Elde edilecek vesâ'ik-i tarihiyye,

Sâlisen: Gerek emsalimiz olan cem'iyât ile ve gerek âzâ-yı müâvîne ve sâ'ir muhâbirlerimiz ile ceryân edecek muhaberâtın neşrine karar verilen aksâmı,

Rabian: Encümençe ittihâz olunacak mukarrerât,

Hâmisen: Her lisanda târihimize müteallik yazılan âsar hakkında ma'lûmat-ı bibliografiye,*

Sâdisen: Henüz neşr olunmayan resâ'il-i tarihiyye (tefrika suretiyle)

Mecmûa'nın bi'l-cümle mündericâtı Encümenin nazar-ı mutalâasından geçerek mazhar-ı kabulü olmak şarttır. Erbâb-ı mâarifin lütfen gönderecekleri ma'âlât ve vesâik sûretleri ve sâire programımıza muvafık görüldüğü takdirde mâ'a'l-teşekkür mecmûaya derc olunacaktır. Vatan-ı 'osmaniyyeye müteallik her nevî ma'lûmât ve âsâr Osmânî tarihinde â'id ve râci olsa bile mecmûanın programına dâhildir. Bu mecmûanın neşrinden maksad der-dest-i tab' ve temsîl olan tarihimizin metnine aynen ve tamamen giremeyecek tettebbûât ve istilââtımızı ve vesâ'ik ü kitâbe suretlerini ve gerek Türkçe ve gerek el sine-i sâ'ireden mütercem olub şimdiye kadar tab' olunmamış resâ'ili neşr eyliyerek tarihimize zemin hazırlamak ve mutalâa meraklılarının tevsi'-i ma'lûmatına, teşhiz-i efkârına, teşhit-i ezhânına hidmet etmektedir. Gayr-ı matbû me'haz-ı tarihiyyemizden münâsiblerinin ayrıca neşri zâten Encümençe kararlaştırılmış ve hattâ Topkapı Sarayı Humâyununda Revan Köşkünde bulunan dört nüsha "Tevârih-i Âl-i Selçuk" biri biriyle mukabele edilmek şartıyla âzadan Necib Asim ve Mehmed Ârif beylerin nezâreti altında Bahriye Matbaasında vaz'-ı destgâh temsil edilmiştir.

Târih-i Osmânî Encümeni

Devrinin düzyazı becerisinin en güzel örneklerinden biri olan bu giriş kısmında dikkati çeken taraf, hedefin Osmanlı Tarihi olmakla beraber, ilk kaynak olarak Anadolu Selçukluları tarihinin zikr edilmesidir; Osmanlı

* Bibliografi, lugat-ı yunaniyyede bir lafz-ı mürekkebe olub ta'rif-i kütüb demektir. Kâtib Çelebinin Keşfü'z-Zünûn'u bir eser-i bibliografidir.

tarihinin, kendisinden önceki dönem olarak Bizansın değil de Selçukluların seçilmiş olmasıdır. Gerçi aradan geçen yetmişsekiz sene zarfında böyle bir yayın işini başaramadık. Yapılan çalışmalar birbirinden kopuk ve ilgisiz olduğu için, Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük bir rol oynayan dönemi, gereği gibi aydınlatamadık. Bununla beraber dergi kararlaştırılan bir yöntem ile yürütüldü. Birinci sayının içeriğini bile görmek hakkında fikir edinmek için yeterlidir:

Abdurrahman Şeref, "Evrâk-ı atîka ve vesâik-i târihiyyemiz", s. 9-19.

Safvet, "İkinci Cerbe harbi üzerine vesikalar", s. 20-34.

Ahmed Tevhîd, "Rum Selçukî Devletinin inkırazıyla teşekkül eden Tavâ'if-i Mülûk", s. 35-40.

Necib Âsım, "Osmanlı tarih-nüvisleri ve müverrihleri", s. 41-52.

Arif, "Silsile-i vuku'ât-ı Devlet-i Aliyyede zabt edilmeyen 1142 senesi hâdisâtı", s. 53-64.

Tefrika olarak verilen eser:

Kritovulos, "Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni", mütercimi: Karoliddi.

Burada makalesi bulunanlardan Abdurrahman Şeref, encümenin başkanlığını yaptıktan başka, Osmanlı Devleti'nin son vak'ânüvisi görevinde de bulundu. Bu devletin yıkılıp da yerine genç Cumhuriyet'in kurulmasına karar veren Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İstanbul Milletvekili olarak da hazır bulundu. Safvet diye imza atan araştırmacı da, deniz tarihi üzerindeki araştırmalara öncülük eden bir deniz subayı idi. Ahmed Tevhid Ulusoy kaleme aldığı bir dizi araştırma sayesinde devrinde çok saygı görmüş bir kişi olmakla beraber unutulma girdabından kendisini kurtaramadı. Necib Asım bir dilcilik âlimi olduğu için, daha geniş bir yayılma alanı bulma şansına erişti. Sonradan Türk Tarih Kurumu çalışmalarına da katılan ve çok tartışmalı bir ortam yaratan *Osmanlı Tarihi* adlı esere imza atan bu zat ününü arttırdı. Tefrika olarak verilen Kritovulos'un, Fâtih Sultan Mehmed hakkındaki eseri çok değerli çalışmalara konu olduğu için burada üzerinde fazla durmak gereksizdir. Dilimize çeviren kişi de, Osmanlı aydını olmakla beraber, yeni Türkiye'nin kurulmasına tahammül edemeyip, ülkesine dönmüş biri idi.

Târih-i 'Osmânî Encümeni Mecmuası hem devrinde hem sonradan çok büyük bir ilgi gördü. Her araştırmacı ve meraklı onu muhakkak ele aldı,

kendisi ile ilgili bir kısım ve sayfa buldu. Avrupa'daki benzerleri ile boy ölçüşmesine imkân yoktu. Dergi yayınına çok önceden başlayan ve daha XIX'uncu yüzyılda ihtisas dergilerine önem vermekten öte, özel şarkiyat dergileri yanında tarih ihtisas dergileri çıkarmağa ve yaşatmağa devam eden Batı âlemi karşısında, matbaanın geç girişi yanında dergiciliğe de geç başladık, bu yüzden de fikir ürünlerinin yayılması ve tanınmasında çok gerilerde kalındı. Bu boşluğun kapatılması için çok çalışılması gerekli iken, devletin bunalımlı bir döneminde böyle faaliyete geçilmesi, gerçekten talihsizlikti. Tuhaf olan taraf, gene bir bunalım döneminde Encümen'in ortadan kalkması, yeni meydana getirilen kuruluşun da bir yeni bunalım döneminde kalıp değiştirmesidir. Gerçi Avrupa'daki benzerleri de çetin bunalımlı dönemler yaşadılar, devrin siyasî cereyanlarından kendilerini kurtaramadılar. Bununla beraber enstitülere sahip çıkan çalışkan, iyi niyetli, gayretli kişiler bunalımları çözümlenmeye yöneldiler, bu arada bizim için çok yabancı bir durum olan, ceplerinden para vermek yoluna girdiler. Böyle bir davranış bizim için yabancısıdır. Her işi ve parayı devletten bekleyen kuruluşlar, elbette siyasal çalkantıların etkisi altında kalırlar. Para meseleleri en başta gelen sorun olduğu için, çok hassas bir noktadır. Malî bağımsızlığını koruyan dernekler, Avrupa'da bile çok az sayıdadır. Her konu muhakkak devlet desteğine muhtaç olduğu için, siyasal akımların değişmesi ülkemizde kurumları da çok etkiledi. Birinci Dünya Savaşı'nın bunalımlı devirlerinde ayrıca Türk Ocağı, sair dernekler, bilim kurumları da varlıklarını hep devlete bağlı tuttıkları için, başlayan çalışmalar buna paralel yürüdü veya yürümedi. Tarih Encümeni de sağlanan sınırlı ve kıt olanaklar çerçevesi içinde varlığını sürdürdü, yaptığı bir dizi yayın sayesinde bilim âlemindeki yerini aldı. Tek farklı olan taraf, istenilen bir mufassal ve belgelere dayalı *Osmanlı Tarihi*'nin meydana getirilememesi idi. Yapılan her türlü çalışmaya rağmen istenilen sonuca ulaşamadı.¹⁰ Bu ise bir kusur değildir. Yılların ihmalini birkaç yıl içinde atlatmağa imkân yoktu. Kaldı ki esas kaynak yayını bile sorun idi. Bir arşiv davası bile çok çetin olup, yöntem arayıp standart bir hale getirmeden yapılan girişim, ayrıca kütüphanelerimizin bilhassa vakıf sisteminin gerilemesi üzerine kaynaklarının büyük bir kısmını buradan sağlayanların içine düşdüğü perişan durum yüz kızartıcı boyutlara ulaşmış, buraları ziyarete gelen bilim adamları, yaptıkları bir dizi çalışmadan sonra, kötü durumları özellikle belirtmişlerdi. Çok ilkel ve alelacele XIX. yüzyıl sonunda hazırlanan kütüphane katalogları bile, aradan geçen zaman zarfında bir daha ele

¹⁰ Osmanlı Tarihi Mecmuası.

alınmamış, üstünkörü verilen bilgiler bile yirmi yıl sonra kaynak görevini üstlenmişti. İşte böyle bir ortam içerisinde işe nereden başlanacağı meselesi ortaya çıktı. Külliyât da dediğimiz *Corpus* zihniyeti kültürümüze girmedigi için, kitapların nasıl toplu bir görünüşte yayınlanacağı, nüsha farkı, esas metin elde etme gibi çalışmalara tamamen yabancı idik. Vesikaların neşri için, elimizde bulunan kaynakların değerlendirilmesi bile yapılmadan, nelerin bulunduğu tespit edilmeden, bu alanda bile, bir yabancının çalışma yapmasını bekledik.¹¹ Bu aşamada Encümen'in çalışmasını tenkid edenlerin başında Fuad Köprülü geliyordu. Bu konuya girmeden evvel, ilk onsekiz yıllık encümen çalışmasını en yakın bir yetkiyle özetleyen bir rapor üzerinde duruyorum.¹²

1 — Türk Tarih Encümeni 12 Zilkâde 1327 ve 14 Teşrin-i sâni 1325 tarihinde Tarih-i Osmâni Encümeni nâmiyle teşekkül etmiştir. Encümenin teşkilinden maksud ta'limatnâmesinde mezkûr olduğu vechile, "Devlet-i 'Osmâniyenin mükemmel bir târihini vücûda getirmek ve târih-i 'osmâniye â'id resâ'il ve evrâk ve kuyudâtı tab^c ve neşr etmektir (madde 10).

Encümen evvel emirde, bu gayeyi takib ederek çalışmış ise de vesâik, ilmî bir tarzda neşr edilmeden mükemmel bir millî târih vücûda getirmek imkânsız olduğu anlaşıl原因 olarak encümenin vazifesi şu suretle tesbît edilmiştir:

"Encümenin vazifesi millî târihimize dâir monografiler tahrir, vesikalar cem^c ve gayr-ı matbû^c âsâr-ı mühimme ile vak'anüvis târihlerinin en doğru nüshalarını tekraren tab^c ve Türkçe'nin gayrı lisanlarda tarihimize âid mü³ellifâtı tercüme ve Türk idâresinde bulunmuş olan milel ve memâlikin o zamanlara aid tarihine dair te-ttebbuât icrâ ve eserler telif ve memâlik-i sâ'irede bulunan kıymet-dâr vesikaların fotokopilerini ahz ve neşr ederek bu suretle mükemmel bir millî tarih vücûda gelmesine hizmet eylemektir".

Encümen bu program dâhilinde çalışarak müte³addid monografiler neşr eylemiştir.

¹¹ F. Kraelitz, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag, zur Osmanischen Diplomatie*, Wien 1921.

¹² Encümen Raporu, *Tarih-i 'Osmâni Encümeni Mecmû'ası*, 17/19 (96), 1.6.1928 s. 161-165. "Türk Tarih Encümenin Tarihçesi Hakkında Rapor", *Maarif Vekâleti Mecmû'ası*, 14 (1927) s. 425-430, dikkatlerden kaçan bu metni buraya koydum.

2 — Encümen bidâyetde Sadârete merbûtdu. Cumhuriyeti müteâkib evvelâ Maârif Vekâletine ba'dehû Telif ve Tercüme Hey'etine, Hars Müdiriyyetine, âhiren de Yüksek Tedrisata rabt edilmiştir.

Encümenin unvanı bidâyetde (Tarih-i 'Osmanî Encümeni) idi. Cumhuriyeti müteâkib bu unvan (Türk Tarih Encümeni)'ne) tahvil edilmiştir.

3 — Encümenin ilk a'zâsı ber vech-i âtidir:

Reis: Abdurahman Şeref, Â'yândan vak'anüvis

A'za: Ahmed Tefid Bey

Ahmed Refik Bey

Ahmed Mithat Efendi

İskender Yanko Hoci Bey, Şuray-ı Devlet a'zasından

Efdaleddin Bey

Dikran Kelekyan Efendi

Zühdü Bey, Divân-ı Muhasebat reis-i sâbıkı

Karolidi Efendi, meb'usandan

Mehmed Arif Bey, Mâliye Nezareti mümeyyizin-i sabıkasından

Necib Asım Bey.

Encümenin işbu a'zây-ı dâimesinden ma'ada a'zây-ı mu'avenesi de mevcuddu bi'lâhare a'zâdan Ahmed Midhat efendi ile, İskender Hoci, Dikran Kelekyan, Zühdü, Mehmed Arif Beylerin vuku'u vefâtlarıyla Encümen a'zâlıklarına Halil Edhem, Ali Emirî, Hüseyin Hüsameddin, Reşad Fu'ad ve Mehmed Ziya Beyler intihab olunmuşlardı. Ba'dehu Karolidi Efendi'nin Türkiye hâricinde kalmasından müstâfi addile yerine Ahmed Muhtar Paşa ve paşay-ı müşarünileyhin adem-i devâmı dolayısıyla müstâfi addile yerine Ahmed Râsim ve Ahmed Râsim Bey'in devamsızlığından dolayı keza müstâfi addedilerek yerine İbnü'l Emin Mahmud Kemal Bey ve Ali Emirî Efendi'nin isti'fasıyla münhal kalan azalığa Dârü'l-fünûn müderrislerinden Behçet Bey intihab olunmuştur.

Ahiren re'is Abdurahman Şeref Beyin vuku'i vefâtıyla riyâsete Ahmed Refik ve Abdurahman Şeref Bey merhumdan münhal kalan a'zâlığa Mersin Meb'usu Niyâzi Beyler intihab olunmuşlardır.

Encümenin el-yevm a'zâsı ber vech-i âtidir.

Re'is: Ahmed Refik Bey, Dârü'l-fünûn Türkiye Tarihi Müderrisi¹³

A'za: Ahmed Tevhid Bey, Hars Müfettişi¹⁴

Efdaleddin Bey, Dârü'l-fünûn sâbık muallimlerinden¹⁵

Hüseyin Hüsameddin Efendi, Evkaf Kuyûd-ı 'Arabiyye mütercimi¹⁶

Halil Edhem Bey, Müzeler Müdürü¹⁷

Ali Seydi Bey, Mekteb-i Mülkiye mu'allimlerinden¹⁸

Ali Bey, Miralay, meskûkât mütehasısı

Mehmed Ziya Bey, Muhafaza-i Âsâr-ı 'Atîka Encümeni Kâtib-i 'Umumîsi¹⁹

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal Bey, Tasnif-i Vesâik Hey'eti Re'isi²⁰

Necip Asım Bey, Dârü'l-fünûn müderrislerinden²¹

Niyazi Bey, Mersin Meb'usu²²

Müderris Behçet Bey

4 — Encümenin bidâyetde tahsisatı mecmua'nın tab'iyesi için (100) ve (Tarih-i 'Osmani)nin ücret-i tahririyesi için de (100) lira Hazine-i Hâssa'dan²³ verilirdi.

Mecmua'da intişâr eden makaleler için ücret-i tahririye olmadığı gibi a'zaya da hakk-ı huzur verilmezdi. Encümen en ziyade hükûmet-i cumhuriyye tarafından mazhar-ı himâye olunmuşdur. Encümenin tahsisatı 1800 lira olmak üzere bûdceye idhâl edildiği gibi, a'zaya beher ictima' için 1,5 lira hakk-ı huzur ve mecmua'da intişâr edecek makaleler için de (25-50) guruş tahsis edilmiştir.

¹³ Ahmed Refik Altınay.

¹⁴ Ahmed Tevhid Ulusoy.

¹⁵ Efdaleddin Tekiner.

¹⁶ Hüseyin Hüsameddin Yasar.

¹⁷ Halil Edhem Eldem.

¹⁸ Şimdiki Siyasal Bilgiler Fakültesi, eski öğretim üyelerinden.

¹⁹ Mehmed Ziya. İstanbul Eski Eserler Koruma Encümeni görevlisi idi. Düzenlediği anma toplantıları vesilesiyle "İhtilalci" diye tanınmıştı.

²⁰ Mahmud Kemal İnal.

²¹ Necip Asım Yazıksız.

²² Niyazi Ramazanoğlu.

²³ Devlet bütçesi.

Encümenin a^czasının bu 1,5 lira hakk-ı huzurdan mâ^cada hiç bir tahsisatı yoktur. Encümen haftada bir kere ictima^c etdiğine göre a^czâdan her birinin bir aylık tahsisatı 6 liradan ibâretidir.

5 — Türk Tarih Encümeni onaltı senelik bir hayata mazhardır. Hiç bir Encümen, fâhri olmak üzere memleketimizde ne bu derece devâm etmiş, ne de bu derece devamlı neşriyatda bulunmuşdur. Encümen mecmua'sı, vesâike müstenid her iki ayda bir intişâr etmek üzere, devam etmişdir.²⁴ Şimdiye kadar intişâr eden nümerolarının adedi (93)'dür. Bundan başka, mecmu^cada en kıymetdâr eserler de, ilâve suretiyle intişâr eylemişdir ki, onlar da ber vech-i âtidir:

- 1 — Târih-i Sultan Mehmed hân-ı Sâni, müellifi: Kritovulos
- 2 — Kanun-nâme-i Âl-i 'Osman (Fâtih'in)
- 3 — Kanun-nâme-i Âl-i 'Osman (Süleyman-ı Kanunî'nin)
- 4 — Mahruse-i İstanbul Fetihnâmesi (Tâcizâde'nin)
- 5 — Vâki^cat-ı Sultan Cem
- 6 — Tarih-i Ebu'l Feth (Tursun Bey'in)
- 7 — Hülâsât'ül Kelâm fî reddü'l avâm (Koca Sekban Başı'nın)
- 8 — İrân Sefâret-nâmesi (Refi'Efendi'nin)
- 9 — Tarih-i Câmî-i Şerîf-i Nur-i Osmânî
- 10 — Tarih-i Gilmânî (Mehmed Halîfe)
- 11 — Umdetü'l-tevârih (Kırımlı Abdü'l Gaffâr'ın).²⁵

Encümenin vezâif-i tebdil edildikten sonra evelâ (Tarih-i Osmânî Encümeni Külliyyâtı) nâmıyla bir monografi silsilesi neşrine başlamışdır ki, el-yevm (Türk Tarih Encümeni Külliyyâtı) nâmıyla neşrine devam olunan bu silsilede âtîdeki eserler intişâr eylemiştir:

- 1 — Memâlik-i Osmaniye'de Demirbaş Şarl, Ahmed Refik
- 2 — Memâlik-i Osmaniye'de Kral Rakoçi ve tevabii, Ahmed Refik
- 3 — Bir elçinin tarihçe-i sefâreti, Hayreddin Nedim
- 4 — Osmanlılar ve Büyük Frederik, Ahmed Refik
- 5 — Kayseriyye şehri, Halil Edhem

²⁴ Encümen dergisi bazan yayınına ara vermekle beraber, süreklilik rakamları vermekle, bir 'devamlılık' kavramı getirmiştir.

²⁵ Bu seride çıkan eserlerin hemen hepsi, sonradan tekrar ele alındı. Fakat daha iyisi değil kötü metinlere dayanılarak yapıldı.

- 6 — Onuncu asr-ı hicrîde İstanbul hayatı, Ahmed Refik
 7 — Lamartin'in İzmir'deki çiftliği, Ahmed Refik
 8 — Türkiye'de mülteciler mes'elesi, Ahmed Refik

Bir iki haftaya kadar Âlinin (Menâkıb-ı Hünerverân)ı da intişar edecektir.²⁶ Encümenin neşriyatı Avrupa mehafil-i ilmiyesince takdir olunmuşdur. (Memâlik-i Osmaniyede Demirbaş Şarl) İsveç lisanına, (Memâlik-i Osmaniyede Kral Rakoçi ve tevabii) Macarcaya (Onuncu asırda İstanbul hayatı)da Almancaya tercüme edilmiştir.

Bu satırlardan sonra verilen program uygulanmadığı için burada tekrar etmiyorum. Ta'limatname eskisinin tekrarı olduğu için bir defa daha koymaya gerek görmedim. Bahsi faydalı maddeler şunlardır.

3 — Encümen a^czasının Evrak-ı Hazinelerinde tedkikatda bulunmalarına müsa^cade edilir. Tasnif-i Vesâik Hey'eti Encümene merbutdur.

4. madde hakk-ı huzur, 5. madde telif ücreti ile ilgilidir.

14 Haziran 1926
 Türk Tarih Encümeni Re'isi
 Müderris Ahmet Refik

Bu programın yayınlanmasından sonra encümen neşriyatına son yılına kadar devam etti. Bu eserlerin anabâşlıkları şunlardır:

10 — *Silâhdar Tarihi*, Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa, cilt 1, 1065-1093. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın hayatına dâir Ahmed Refik Bey'in bir mukaddimesi ile notlarını havidir, 1928, XXI+763 sayfa.

11 — *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*.

12 — *Tuhfe-i Hattâtîn* (Mustakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi. Müellifin hayatına ve âsârına dair İbnü'l Emin Mahmud Kemal beyin tedkiknâmesiyle notlarını hâvidir), 856-85 sayfa, İstanbul 1928.

13 — *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi* (Sekizinci cilt).

²⁶ Eser neşredildi.

14 — *Silahlâr Tarihi (İkinci cild, 1095-1106)*, 1928, 805 sayfa.

15 — *Düstûrnâme-i Enverî*.

Bu eserin Osmanlıca olan esas metni 1928 yılında 121 sayfa, yeni Türk alfabesi ile olan giriş kısmı 1929 yılında 98 sayfa olarak çıkmıştır. Eseri neşre hazırlayan Mükrimin Halil Yınanç.

16 — *Son Asır Türk Şairleri*, İbnü'l Emin Mahmud Kemal.

17 — *Hicrî onikinci asırda İstanbul hayatı 1100-1200*, Ahmet Refik, 1930, XVI+240 sayfa.

18 — *Mürüttevarih*.

19 — *Fihrist* (ileriye bakın).

20 — *Hicrî onbirinci asırda İstanbul hayatı (1000-1100). İstanbul'un fikrî, ictimâî, iktisadiye ve ticarî ahvaliyle, evkaf, belediye, işe ve gümrük işlerine dair Hazine-i Evrak'ın gayr-ı matbu^e vesikalarını hâvidir*, İstanbul 1931, Devlet Matbaası, 59 sayfa.

Encümenin neşrettiği bütün eserler büyük bir dikkatle takib edildi ve aradan geçen zaman zarfında değerleri hep yükseldi. Bunu söylerken hem maddî hem içerik yönünden söylüyorum. Yapılan çalışmaların ilkelliği üzerinde durulmakla beraber, geçen zaman zarfında daha iyisi yaratılmadığı için eserler hep elden ele dolaştı, kitaplıklara girdiği için her bir araştırmacı hep ele aldı, bibliyografyalara girdi her bir anılışından sonra yeni yetişenler elde etmek için sürekli fiyat arttırdılar. Bunlar arasında en şanslı olanlar Ahmed Refik Altınay tarafından neşredilen İstanbul ile ilgili belgelerdir. Devrine göre büyük bir atılım içinde üzerine düşen görevi yerine getiren A. R. Altınay bu eserlerini muhalled bir anı olarak bırakmıştır. Sonradan bazı yayınevleri fotokopi neşrini yaparak hem para kazandılar, hem gitdikçe bulunması zorlaşan ciltlerin meraklılara ulaşmasını sağladılar.

Encümenin yayınlanan raporlarında, iki eserin bir türlü adı geçmemekle beraber, şu iki eserin neşrinde belirli bir sorumluluk içine girmişti:

1. *Tevârih-i Âl-i Osman*'dan *Âşık Paşazâde Tarihi*, İstanbul 1332, sayfa 1 - 3 "ifâde-i mahsûsa" diye konulan girişde, Tarih-i Osmânî Encümeni fi 4 zilkade sene 1332" imzası bulunmaktadır.

2. *Tevârih-i Âl-i Osman*'dan *Lutfî Paşa*, İstanbul 1341.

Faaliyet raporlarında adları geçmediği gibi, Necib Asım ve Mehmed Arif ikilisi tarafından hazırlanan *Osmanlı Tarihi* adlı eser de, birlik yaratmak şöyle dursun, üyeler ve yöneticiler arasında küskünlük ve kırgınlık yarattı. Bununla beraber gene de neşriyat ile gurur duymakta haklıdılar. Şimdi detaylı bir bibliyografik çalışma yapılma zamanı gelmiştir. Dergi için iki yararlı klavuz hazırlanmıştı:

1 — *Fihrist-i umumî*. “*Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*” namıyla Nisan 1326 (1911)’dan *i’tibaren onüç sene ve Türk Tarih Encümeni Mecmuası*” namıyla 1924’den *i’tibaren üç sene ki cem’an onaltı sene intişâr eden mecmuâ’nın muhteviyatını şâmildir. Müellifi Halil Edhem. Türk Tarih Encümeni tarafından neşr olunmuştur*, İstanbul 1929, 35 sayfa.

2 — A. Kuşat, “Türk Tarihi ile ilgili makaleler bibliyografyası”, *Tarih Vesikaları* (yeni seri 18), s. 455-480. *Encümen* dergisi s. 461-480 arasındadır. Enver Koray’ın *Tarih Bibliyografyası* ciltlerinde verdikleri çok eksiktir.

Encümenin çalışmaları içinde arşiv malzemesinin tasnifine gösterdiği ilgi de dikkati çeker. Arşiv malzemesinin ne olduğu ve elimizde bulunan yadigârların nasıl derleneceği, kataloğunun yapılacağı, araştırmacıların hizmetine nasıl sunulacağı ve en son işlem yayınının nasıl yapılacağı konuları hep muallakda kaldı. Bu aşamada elbette encümeni suçlamak doğru değildir. Kaldı ki maksad suçlu arayıp itham etmek değil, bu alanda da yaya kalışımıza teessüf etmektir. Yüzyılların birikimi olan fikir eserlerimizin tasnifine gösterilen kayıtsızlığın, nereden kaynaklandığı sorusunu siyasî tarih çalkantıları kadar, bunun eğitim düzeyine yansımada da aramak kanımca yararlıdır. Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sıkıntılarının, bozukluğun kültür konularına yansımaları üzerine, Batıdan gelen bir takım fikir hareketlerine yabancı kalmak yanında, kendimize uyarılama konusunda görülen umursamazlığın, kültür evrimimiz bakımından önemli olduğu kanısındayım. Avrupa’nın en küçük devletlerinin bile tarihsel geçmişlerini inceleme ve yeni konular ortaya koymaları, arşiv malzemesine gösterilen umursamazlık konusunda aydınlarımızı bir parça harekete geçirmekle beraber ne bir okul, ne bir araştırma merkezi ne de benzeri kuruluşların bir üst örneği bulunabildi. Buna rağmen, hükümetlerimizin kıt olanakları harekete geçirilerek, belirli bir tahsisat sağlama yoluna gidildi. Yapılan küçük araştırmaları bile yakından izleyen Batı âlemi, derhal Encümen ile ilişki içine girme yolunu seçtiler. Bununla

ilgili bir değerli belgeyi, gene Encümen arşivinden bulduğum için, burada neşrediyorum:²⁷

Pek Muhterem Hey²et-i İdâre!

İhtiram ve selâmlarımızın tebliğinden sonra âtideki teklîf ve rica ile Tarih-i Osmânî Encümenine müracaat cesaretinde bulunuyoruz.

Mâ lûm-ı âlileri olduğu vechile Türk, Macar milletleri şanlı mazilerinin tetebbü u husûsunda şimdîye kadar hiç bir fedâkarlıktan çekinmediler. Türk, Macar milletleri beyninde tarihî irtibâtı tafsilî zâid görüyoruz.

Tarihimizde (Türk İstilası) nâmıyle mâ rûf devrin tetebbü âti ikmâl edilmiş sayılamaz. Ekseriyetle her asır önündeki asırların evlâdıdır. Türk istilası devrini ta kib eden miladın onsekizinci asrında (Macaristan'da Habsburg Hânedanının kuvvetli nüfûz kazandığı devir ile bunu ta kib eden millî uyuşma devri) cins ve ırkî kuvvelden mahrûm kaldığı cihetle Türk istilâsı tarihinin tetebbü âti ile meşgûl olamadı. Milâdın onaltıncı ve onyedinci asırlarında vâki olan Türk istilâsı devrinin esaslı tedkiki ancak milâdın ondokuzuncu asrında başlıyor.

Türk Macar irtibâtının bi- tarafâne meydana çıkarmasına evvel be-evvel bu iki millet menbâ alarının esâs olması pek tabîi olduğu cihetle Türkler ve Macarlar için şimdîye kadar neşr edilmiş olan tedkikâtın bu iki millet tarihi encümenince mâ lûm olması ihtiyac teşkil eder. Macar müteebbileri yarım asırdan beri şark lisanlarının ve tarihi menbâlarının tedkikatına Garb usûlunca hususî bir ehemmiyet vermekteler. Bunu isbât için büyük seyyahımız Vamberi, merhum Diyâr-ı Bekr defterdarı kâtibi olan Balint-Gabor, son zamanlarda Veliç Antal, Thury Jozef ve İstanbul'da vefat eden Karağon İmre efendilerin mâ lûm olan tedkikâtını zikr kâfi zan ederiz. Sâlif'üz-zikr tarih-şinaslarımızın sarf-ı gayreti tarihimize âid şarkî menbâlarının tanınmasına pek büyük hizmet etmiş ise de onların başladıkları yolu devam ettirmek lâzımdır. Türk istilâsı devrine ait menbaların neşrini, Türk tarih-şinaslarının nazariyatı ile tedkikatını umûma tanıtmak niyyetimiz altında bulunan Macar Tarih Encümeninin iş programına dâhildir.

Bî-tarafâne tedkikâtımızın Türk milleti için izzet ve nâmus mes'alesinde ne kadar mühim ve fâ'ideli olduğunun te'kidî zâ'id add ediyoruz.

²⁷ Encümen Arşivi, n. 37.

Avusturya'nın Türkler hakkında nokta-i nazarı çok defa yanlışdır. Türkçe menşür târihi menbâların tedkikâtı neticesi olarak yanlış düşüncelerimiz tashih edilecek olursa bundan çıkacak menfaat yalnız ilmin menfa'atı değil, Türkler de manevî menfaat te'min edecektir.

Maksad ve gayemizi tasrîh ile müşerref olduktan sonra Tarih-i 'Osmani Encümeni tarafından memnûniyetle karşılayacağına şübhe etmediğimiz zîrdeki tekliflerde bulunuyoruz.

Macaristan Evrak Hazinesi²⁸ Macar Tarihi Encümeninin Türklerle alâkadâr neşriyatını beher eserden iki nüsha olarak Tarih-i 'Osmânî Encümenine göndermek istiyor. Bu eserler Türk istilası devriyle işgal etmekte olup Macar tarih tedkikatının en kıymetli eserleridir. Mezkûr eserler hâl-i hâzır Türk tarih-şinaslarının vazifesini teshîl ile beraber gençlere de Türk-Macar tarihini tedkik hususunda müşevvik olacaktır, bundan başka Macar Tarih Encümeni Századok (Asırlar) 'unvanlı 'ilmî risâlenin yirmi senelik devamını kezâlik iki nüsha olarak teklif etmektedir.

Mukabilinde Tarih-i 'Osmani Encümeni tarafından şimdiye kadar neşredilmiş eserleri yahud diğerleri tarafından çıkarılmış tarihi menbâları, Âl-i 'Osmân vak'anüvisleri, Evliya Çelebi Seyâhatnâmesini, tarih ve coğrafyaya â'id kamuslar, pek muhterem encümenin kütübhanesinin verebileceği fazla eserleri ve encümenin mecmûasının kezâlik iki nüsha olarak Macaristan Evrak Hazinesinin yeni küşad olunmuş mu'azzam binasında, Macar tarihi tedkikatının merkezinde Tarih-i 'Osmânî Encümeninin muhterem hâtırası, kıymetli eserleri şübhesiz birinci mevki işgal idüb büyük i'tinâ ve i'tibârla muhâfaza edileceklerdir.

Hâl-i hâzırın vaziyet-i iktisadiyesinin tazyiki altında kütübhanemizin bu suretle tekmil ve ikmalî zarûretindeyiz. Garb encümenleri, müesseseleriyle, birkaç seneden beri hepimiz için hoş ve münasib görünen mübadele usûlü ile kitaplarımızı değışdirmekteyiz.

Bu mesele hakkında Tarih-i 'Osmânî Encümeni ile irtibât bulabilmek için İstanbul istirdâdının me'sud gününü beklemek mecbûriyetinde kaldık. Mezkûr şanlı güne kavuşduktan sonra teklîf ve ricâmızın Tarih-i 'Osmânî Encümeni tarafından sevinç ile karşılanacağını ve Macaristan Evrak Hazinesi ile devamlı mübadele irtibâtında bulunacağımıza eminiz.

Şimdiye kadar müşerref olmadığımız halde pek muhterem Tarih-i 'Osmânî Encümeni ile muhâvereye girişmek bizim için büyük bir şeref teşkil

²⁸ Arşiv İdaresi.

eder. Samimi selâmlarımızı tekrardan sonra Tarih-i ‘Osmânî Encümenine hizmete âmâdeyiz.

*Budapeşte fi 21 Teşrin-i sâni sene 1923
Ma‘arif Nezareti Müsteşarı
(İmza ve mühür)*

İstanbul ve Venedik arşivlerinde çalıştığım sıralarda, yabancılar tarafından yazılmış Osmanlıca belgeler ile karşılaştım. Hepsi de XVI’ncı ve XVII’inci yüzyıla aittir. Cumhuriyetimizin kuruluşundan birkaç gün sonra kaleme alınmış bu yazı ile en yakın döneme ulaşılmış bulunuyoruz. Macaristan’da Türk âlemi üzerinde yapılan çalışmalara da değinmeyi gereksiz buluyorum. Orta Avrupa’nın bu çilekeş ülkesi, panislavizm denilen siyasal akımın etkisine alınmak girişimleri sırasında, selâmeti dil ve tarih çalışmalarına ağırlık verip, Turânî bir ırka bağlı olduklarını ispat etmekte buldular. Bundan sonra da, Türk dünyasını incelemek onlarda âdeti bir tutku haline geldi. Bu belge, böyle bir çabanın uzantısıdır ve küçük bir kalıntısının bir tarih derneği arşivine girmesi de önemli bir olaydır. Tam bir Batılı türkolog elinden çıktığı anlaşılan bu mektubun bir fotokopisini makalenin sonuna ekliyorum.

*
* *

*Tarih-i ‘Osmânî Encümeni’nin kurulduğu sıralarda, ülkemizde yabancı kurumlar dışında bir benzeri yoktu. 1915 yılında, yeni bir dernek meydana getirildi. “Asâr-ı İslâmiye ve Milliye Tedkik Encümeni” diye adlandırılan bu kuruluş, bir süreli dergi aracılığı ile varlığını duyurdu. Birinci Dünya Savaşı sıkıntıları sırasında meydana getirilen bu merkezin faaliyetini yayın organından öğreniyoruz. *Millî Tettebbü‘lar Mecmû‘ası* adlı bu süreli dergi 5 sayı çıktı. İçerdiği kıymetli araştırmalara karşılık dar bir mütehassıs çevrede takılı kaldı. Getirmek istediği yenilik “Türk Medeniyetinin İncelenmesi” idi ki²⁹ arzu edilen sonuç sıkıntılı dönem yüzünden sağlanamadı. Bu derginin getirdiği büyük yenilik, tenkit fikrinin küçük de olsa, benimsenmesi ve ülkemize girmesidir. Yapılan yayınların çağdaş yöntemler uygulanarak gerçekleştirilmesi, Batılı kaynakların nasıl toplandığı*

²⁹ *Millî Tettebbü‘lar Mecmû‘ası*, 1 (1331), s. 187-191 ve 2, s. 381-384.

ve neşredildiği konusunun dikkatli incelenmesi ve sonra tatbikini hedef alan bu derneğin etkisi hiç olmadı denebilir. Adeta Tarih-i ‘Osmanî Encümeni’ne karşı bir alternatif görevi ile yola çıkan bu kuruluş, encümenin sonradan başardığı devamlılığı gösteremedi. Fakat beş sayının da bas-kısı kullanılan kağıdı, düzeni de devrine göre, ülkemizde bir ileri hamle idi. Ne yazık ki, devamsızlık konusunu burada da gösterdik ve sahip çıka-madık. Kitabiyât tenkitleri konusunu da ülkemize getiren bu dergideki sert polemikler günümüzde bile yapılamaz.

Adını andığım her iki encümen de özgün değildi. Memleketimizde kurulmuş bir takım arkeoloji kuruluşları, enstitüleri ile İstanbul’daki Rumlar tarafından kurulmuş olan araştırma derneğinin³⁰ başardıkları çalışmaları gösteremediler. Gene de gecikmiş bir arayı kapatmak için yapı-lan çabalar, hiç değilse hızlandı. Tarih Encümeni içine düştöğü bunalımlı duruma rağmen, belirli bir mesafeyi katetmiş olmak şerefine erişti ve Cumhuriyet idaresi de her türlü alanda olduğu gibi “Tarih” konusunda da yeniliklere gerek duydu ve çalışmalara yeni bir yön vermek hususunda arayışlar içine girdi. Osmanî sözcüğünü atıp da bir tek Türk adını getirmek ve yönetmelikteki Osmanlı sözcüğü ile iş bitmiyordu. Esas konu şimdi başlıyordu ki bu hususu da Atatürk, kişisel becerisi ve, en önemlisi, yaklaşımı sayesinde, canlandırdı ve yepyeni bir şekil verdi.

CUMHURİYET KURULDUKTAN SONRA ATATÜRK DÖNEMİ TARİH ÇALIŞ-MALARI

Cumhuriyet dönemine girdiğimiz zaman kültür konularına yön vermek, yeni idarenin dinamik havasına uyulması için bir takım önlemler alındı. Kuruluş yıllarının sıkıntısı büyük ölçüde halledildikten sonra, kültür alanında yapılmak istenen değişiklikler devrin tek partisi olan Halk Fırkası tarafından ele alındı ve 1927 yılında toplanan büyük kongresi sırasında tartışıldı. Devrin bütün kuruluşları kontrol altına alındı ve tek parti-nin yönetimi, denetimi gerçekleştirildi. Bu aşamada en önemli hedef Türk Ocağı idi. Osmanlı döneminden gelip belirli bir etkinlik alanına sahip olan Türk Ocağı, kültür alanında da yaptığı atılımlar sayesinde aydınlar arasında sempati ile karşılanıyordu. Yayınladığı *Türk Yurdu* adındaki dergi de ülkemizdeki milliyetçilik hareketinin canlanmasında ve yayılmasında çok etkili oldu. Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı karamsar ve şaşkın hava

³⁰ M. Cevdet, “Rum Sillođu ve vakıf mükâfatları”, *Muallımlar Mecmuası* 20 (Nisan 1924), s. 518-523. “Zografosun ve Zaposun vakıf mükâfatları”, *aynı dergi*, 21(1924), s. 603-617. Tatyana Stavrou, *Ho en Konstatinopolei Hellenikos Filologikos Syllogos*, Atina 1967.

içinde geniş halk kitleleri arasında bir iyimserlik yaratmış ve genellikle bir umut kaynağı olmuştu. Fakat süreksizlik atmosferinden kendisini kurtaramadı ve devletin yıkılmasına paralel olarak battı ve etkinliği kalktı. Cumhuriyetimizin kurulmasından bir süre sonra Ocak canlandırıldı ve *Türk Yurdu* dergisi de faaliyetine devam etti, devrin ileri gelen fikir adamları burada en güzel araştırmalarını ve çevirilerini yayınladılar. Türk Ocağı yerinde bir tutumla, Ankara'da basımevi sahibi olduğu için yayınlarına belirli bir kalite getirdi, ayrıca devlet yayınlarına da belirli bir intizam sağladı, Cumhuriyet rejimini destekledi ve bir süre de organı haline geldi ise de, soğuk bir hava hemen kendisini gösterdi. Türk inkılâbını destekleyen ocaklılar, halka yöneldiler ve hatta köy konusunu bile samimi bir şekilde ele aldılar. Fakat esas nokta Ocağın geleneksel politikası idi. Bütün dünya Türklerinin bir çatı altında toplanması düstûrunu benimsemiş Ocak ile, kendi ulusal sınırlarını çizen Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkesi bağdaşmazdı. Türk Ocağı 1928 yılından sonra yayınlarını çok düzenli bir şekle soktu. İlim ve Sanat Heyeti sorumluluğu altında yürütülen yayınlar özlenen ve Kemalist hareketi yönetecek tarzda değildi.³¹ 1930 yılında hızlanan iç olaylar siyasî atmosferi gerginleştirdi. Bunun detayı yerine bir olay bizi ilgilendirir. 1930 yılında toplanan Türk Ocağı Kurultayı sırasında bir önerge verildi ve Ocak bünyesinde bir Türk Tarihi Tedkik Heyeti meydana getirildi. İstanbul'da kurulu ve çalışmakta olan Türk Tarih Encümeni var iken, neden böyle bir değişikliğe gerek görüldü? 1927 yılında toplanan tek parti genel kurul toplantısında kültür, sanat, üniversite konularının da parti içinde yer alacağı belirtildi ve aynı zamanda bütün kurumların tek bir çatı altında birleştirilmesi akımı üstün geldi.³² 1930 yılında yer alan çok partili hayata geçme isteği de 92 günlük bir denemeden sonra süresiz tehir edildi. Türk Ocağı bu evrede açıkça tek parti yönetimine karşı çıkınca ortalık iyice kızıştı ve yeni bir arayış içine girildi. O yılların totaliter rejimleri ile yönetilen ülkelerinde görülen benzer kuruluşların yasaları, yönetmelikleri incelendi, yurdumuzda nasıl uygulanacağı kültür ve fikir adamları arasında tartışıldı. Avrupa'dan getirilen örnekler bünyemize adapte edildi ve mümkün mertebe yumuşak maddeler konarak bir yönetmelik hazırlandı. Yeni kuruluşa "Halkevi" adı verildi. Tarihi misyonunu tamamlayan Türk Ocağına kapanma telkini yapıldı ve 1931 yılının ilkba-

³¹ F. Georgeon, "Les Foyers Turcs à l'époque Kémaliste (1923-1931)", *Turcica*, XIV (1982), s. 168-215.

³² Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*, Ankara 1981.

har mevsiminde varlığını sona erdiren Ocak, elinde bulunan her türlü malı da devrin tek partisine devredilmesi kararı aldı. Ocak bünyesinde kurulu olan, Tarih Heyeti için yeni bir statü arandı. Bu aşamaya geçmeden önce, iki olaya değinmem gerekir.

Bunlardan birincisi Türkiyat Enstitüsü'dür. Cumhuriyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra İstanbul Üniversitesi bünyesinde meydana getirilen enstitünün faaliyeti arasında tarihten başka Türk âleminin değişik dönemlerini incelemek konusu da yer almaktaydı. Fuad Köprülü'nün kişiliğinde düzenli bir dergi ve birkaç da tarih yayını yapan enstitü, zorla devam ettirilen yaşamı boyunca değişik alanlara el attı. Anadolu tarihinin en eski tarih kaynakları ile dilcilik alanında en etkili kaynaklar, halk biliminin değişik özellikleri ve ayrıca yabancı dilde yazılmış Türk âlemi ile ilgili yayınların başarılı bir şekilde bilim dünyasına çıkarılmasını sağlayan enstitü, saygın bir yer edindi, büyük bir kitaplık meydana getirdi ve bir bilim atmosferine yeni bir de canlılık sağladı. Ne var ki 1945 yılından sonra yayın hemen hemen kesildi ve zorla çıkarılan dergi ile varlığını duyurmağa çalıştı. 1980 yılından sonra da hiç bir dikkate değer faaliyette bulunmadı.³³

İstanbul ve Ankara dışı bir çaba da İzmir'de görüldü. İzmir'in çalışkan ve kültürlü valilerinden Kâzım Dirik'in çalışmaları sonunda yaratılan "İzmir ve Havalisi Asân Atikâ Muhibleri Cemiyeti" çıkardığı bir dizi yayın sayesinde umulmadık bir etki yaptı. Genelde arkeoloji ve sanat tarihi konularına ağırlık verildiği görülmekle beraber, memleketimizde çok uzun süre ihmal edilen 'toplu çalışma' düsturu da benimsenip uygulama alanına konmaya başlamıştı. Çalışkan valinin ayrılmasından sonra faaliyeti sona eren bu kuruluş tipik bir "Türk gibi başla İngiliz gibi bitir" deyimine örnektir.³⁴

1931 yılı Türk Tarih çalışmaları için bir dönüm noktasıdır. Bu yıl içinde kapatılan Türk Ocağı bünyesinde faaliyet gösteren Türk Tarihi Tetkik Heyeti, devrin İçişleri Bakanlığına başvuru yapıp, dernekler yasasına göre hukukî bünyeye kavuştu ve adı Türk Tarihi Cemiyeti olarak değiştirildi. 1930 yılının Nisan ayında başlayan çalışmalar sekiz toplantıdan ibaret kalmakla beraber, faaliyet çok genişledi ve yepyeni bir devir ve hava yaratıldı. Bu çalışmaların biraz öncesine dönmek gerekir.

³³ S. Buluç, "Türkiyat Enstitüsü", *Türk Ansiklopedisi*, ilgili madde.

³⁴ Bu kuruluş hakkındaki yayını şu broşürde gördüm, *İzmir Panoraması*, 1934. 15'inci kitap olarak görülüyor.

23 Nisan 1930 günü toplanan Türk Ocağı altıncı genel kurul toplantısına, o zaman vilâyet olan, şimdiki Niğde ilimizin kazası Aksaray'ın delegesi Ankara Mûsiki Muallim Mektebi tarih öğretmeni bayan Afet, uzun ve etkili bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında Türk tarihinin çok eskilere kadar uzandığını ve tarihin derinliklerinde çok önemli belgelerin bulunduğu üzerinde durdu. Bu heyecanlı konuşmadan sonra devrin ileri gelen siyaset adamlarından iki kişi daha konuşma yaptılar. 28 Nisan günü tamamlanan görüşmeler sonunda alınan kararlar doğrultusunda onaltı kişilik bir heyet meydana getirildi. Seçimi Ocağın genel kurulu yaptı görülüyor ise de, telkinin en üst makamdan geldiği anlaşılıyor.³⁵ 4 Haziran 1930 günü yapılan ilk toplantıda görev bölümü yapıldı. Bunlar sırasıyla şunlardı:

- Başkan : Mehmed Tefvik (Bıyıklıoğlu), Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri
Başkan Vekili : Samih Rifat, Çanakkale Milletvekili
Başkan Vekili : Yusuf Akçura, İstanbul Milletvekili
Genel Sekreter : Dr. Reşid Galib, Aydın Milletvekili
Üye : Afet, Ankara Mûsiki Muallim Mektebi Tarih Öğretmeni
Üye : Halil Edhem (Eldem), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü
Üye : Yusuf Ziya (Özer), İstanbul Darülfünûnu Hukuk Fakültesi Müderrisi
Üye : Sadri Maksudi (Arsal), Ankara Hukuk Mektebi Öğretim Üyesi
Üye : Reşid Safvet (Atabinen), Kocaeli Milletvekili, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Başkanı
Üye : İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Balıkesir Milletvekili
Üye : Ragıp Hulûsi (Özdem), Dil Encümeni Azası
Üye : Mükrimin Halil (Yınanç) Kabataş Lisesi Tarih Öğretmeni
Üye : Hamid Zübeyir (Koşay), Ankara Etnoğrafya Müzesi Müdürü
Üye : Vasıf (Çınar)

³⁵ U. İğdemir, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Tarih Kurumu*, Ankara 1973, s. 67-79.

İlk toplantılara katılan üyelerden Zâkir Kadiri(Ugan) ile Ankara Etnografya Müzesi uzmanı Mesaroş'un³⁶ ilk toplantılardan sonra heyet çalışmalarına katılmamaları istendi ve yerlerine Şemseddin (Günaltay) ile Hasan Cemil (Çambel) davet edildiler. Yapılan seçimde bilimsel çalışkanlık yanında, siyasal özellik taşıyan kişilerin ağırlıklı olduğu göze çarpıyor. Mükrimin Halil dışındakilerin sürekli Ankara'da bulunmaları ve siyasal kulis içinde memleket konularına eğilmeleri bir an için ilmî çalışmalara siyasetin karıştığı ithamını da ileri sürmeğe sebep olur ise de, devrin kıt olanakları içinde devlet hazinesinden destek görmeden bir iş yürümeceğini biraz önce belirtmiştim. Yeni kurulan heyet'in de masrafları için kaynağın ne olduğu gibi konulara buranın canlı tarihi olan Uluğ İğdemir çeşitli yazılarında ve konuşmalarında değindi. Parasal kaynak, büyük ölçüde tarih araştırmalarının yılmak bilmeyen destekçisi, devletimizin kurucusu Atatürk idi. Her türlü maddi kapıları zorlama suretiyle, hatta malî yasaları ve yönetmelik kusurlarını büyütmemek için kişisel servetinden destek sağlayan devletimizin kurucusu, bunu hiç bir zaman konu etmedi. Tek görünen eylemi, ölümü hissettiği sırada, kalan kişisel parasının kazancına dil ve tarih kurumlarını mirasçı bırakmasıdır. Bu alanda da tek bir örnek olan Atatürk, kendisinden önce hiç bir devlet adamının cesaret gösteremediği ve akıl edemediği bir tutum göstermekle, kültür konularına olan âşinalığını ortaya koydu. Böyle bir evrede ortaya yeni sorunlar çıktı. İstanbul'da bulunan Türk Tarih Encümeni neşriyatına devam ediyor ve ortaya yeni malzeme sunmağa çalışıyordu. Devlet bütçesinden ayrılan para sayesinde de zaruri masraflarını karşılamak ve yeni yatırımlar yapmak yolunu arıyordu. Encümenin bu sıralarda nerede faaliyet gösterdiğini aramışdım. Son yapılan yayınlarda, İstanbul Darülfünunun'da kendisine ayrılan yerde neşriyatın satıldığı yazılmaktadır. Yirmi yılı aşan bir zamandan sonra bile Encümene bir yer tahsis edilmemesi ve bu arada idarî bir bağımsızlık bile verilmemesi, bu tarz çalışmalara yabancı kaldığımızı delildir. Ankara'da kurulan yeni heyet için, çeşitli sorunlar ortada bulunmakla beraber, desteğin güçlü bir yerden gelmesinden dolayı, çalışacak geniş bir alan bulunuyordu. Yeni bir program ortaya atıldı ve bunun da adı, "Türk Tarihinin Ana Hatları" idi.

"Türk Tarihinin Ana Hatları" serisi çalışmalarına geçmeden önce bu konunun kökenine inmek gerekir. Bu da, çeşitli bilim adamlarının bir araya gelmesi veya çalışkan bir kişinin etrafında toplanıp, belirli bir konu

³⁶ Ankara'ya gelmeden önce İstanbul Darülfünununda etnografya dersleri veren bu zat hakkında dilimizde hiç bir bilgi bulamadım.

hakkında, aydınlatacak hususları açıklamak veya bağımsız ciltler kaleme almaktadır. Çeşitli ciltlerden meydana gelen bu çalışmaya corpus veya külliyyat denir. Bunun da kaynağı XIX'uncu yüzyıl Avrupası'dır. Değişik alanlarda görülen büyük atılım, tarih araştırmalarında da kendisini gösterdi. Büyük çapta yayınlar yapan merkezler ve kitapevleri kuruldu. Tarih çalışmaları için gerekli kaynakların devasa ciltlerle neşri yapıldı. Fakat mali üstünlük, Batılı aydınların tuhaf bir önyargı sahibi olmalarına yol açtı. Uygarlığın kendilerine ait olduğu ve her şeyin Avrupa'da başladığı ve bunun menşeinin de hep Yunan ve Roma'ya dayandığı ileri sürülüp, sair Asya ve Afrika uygarlıkları hakir görüldü. Bunun bir sömürge kültürü olduğu ileri sürülür.

Türk tarihi de bundan nasibini aldı ve Türklüğün tarihe hiçbir şey kazandırmadığı ve hep yıkıcı olduğu önyargısı yayıldı. İslâm dünyası için de bu tuhaf yargı çok sayıda taraftar buldu. Fakat ciddi ilim adamları bu yanlış değerlendirmeden kendilerini kurtardılar ve hatta Doğu çalışmalarına özel bir yer verip "Orientalizm" diye adlandırılan³⁷ konuya bir hayatîyet kazandırdılar. Şark kaynakları yeni baştan ele alındı, dev külliyyatlar meydana getirildi ve 1908 yılında bir ihtisas çalışması olarak da Avrupa'da İslam Ansiklopedisi neşrine başlandı. Fakat bu çalışmalar esnasında Türk tarihi hep geride kaldı. Zaten Türk denilince hep Osmanlı devri akla gelirdi. Türklerin tarihin en eski devirlerinden başlayan tarihi kalıntılarının değeri gene Batılı âlimler tarafından ortaya konuldu ve Türkoloji diye, Türkçe kökenli bile olmayan bir ilim alanı yaratıldı.³⁸

Osmanlı aydınları bu gelişmeleri izlediler. Ahmed Vefik Paşa, Ahmed Cevdet Paşa gibi yabancı dillere âşına çalışkan tarihçiler de bu yeni gelişmelerin ülkemizde uygulanması için çaba göstermelerine karşılık, devletin ağır siyasal bunalımlar içinde bulunması, bir encümen yaratmaktan öte gidemedi. Ülkenin bir tek başkentinde bulunan üniversitesi de bu çalışmalara uzak kaldı. Bu ihmallerin uzantısı, evrim teorisi ile değil fakat kökten değişme eylemi ile uygulamaya kondu ve tarih alanında da bu atılımı gerçekleştirmek için araştırmacılar faaliyete geçirildi. Böyle bir çalışmayı eski rejimlerden gelen kuruluşların başarmasına imkan yoktu. Ortaya

³⁷ A.A. Adıvar, *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı önsöz. Bunun bir de İngilizce çevirisi bulunmaktadır: A Turkish account of Orientalism", *The Muslim World*, 43/4 (1953), s. 260-282. H.A. Reed-N. Berkes ikilisi çevirip kısa notlar koymuşlar. C.E. Boswarth, "Orientalism and Orientalist", *Arab Islamic Bibliography*, 1977, s. 148-156.

³⁸ H. Eren, "Türkoloji", *Türk Ansiklopedisi*.

“Türk Tarih Tezi” atıldı. Bunun da ispatı için yapılan çalışmalar, yeni eserlerin yazılmasına yol açtı. Bunun ilk ürünü de *Türk Tarihinin Ana Hatları* idi:

1930 yılında Türk Ocağı bünyesinde çalışmalarına başlayan heyet yurkari başlığı taşıyan kitabı çıkardı. 606 sayfalık bu eserde ileri sürülen fikirlere göre, tez şu idi: “... Tarihin en eski devirlerinden başlayarak Orta Asya’dan Doğu’ya, Batı’ya, Güney’e, kuraklık ve ekonomik nedenlerle büyük göçler olmuştur. Bu göçmenler brakisefal, alpin tipinde, Türkçe konuşan insanlardır. Bunlar gittikleri yerlere ileri uygarlığı da götürmüşlerdi. Mezopotamya’da, Mısır’da, Anadolu’da, Çin’de, Girit’te, Hint’te, Ege’de, Roma’da medeniyet kuranlar bu insanlardır”, Türklerdir. Dünyada medeniyetlerin kurulması ve gelişmesinde, Dünyanın öteki köşelerine yayılmasında belli başlı pay Türkçe konuşan bu insanlarındır. *Türk Tarihinin Ana Hatları* başlığını taşıyan eserde bu satırlar vardır. Bu eser satışa verilmemiş “Türk Tarihi Heyetinin başka azalarına ve mevzu ile ilgili zatların mütalaa ve tenkit nazarlarına arz olunmak üzere 100 aded bastırılmıştır”. Bundan dolayı da çok nadir bulunur. Çok az sayıda basılmakla beraber, etkinliği ve yaygınlığı çok oldu. Diğer bölümler de özetle şöyle idi: Giriş (s. 1-3) “Türklerin hususiyet ve kudreti, derin ırkî kökleri esaslı olarak, beşer tarihinin ırkımızla yakından alakalı bazı kısımlarını muhtasar olarak burada gösterildi”. ... Türk ırkı için “Tarihin en büyük cereyanlarını yaratmış olan Türk ırkı en çok benliğini muhafaza etmiş bir ırktır. Tarihten evvel ve tarihî devirlerde bu ırk işgal ettiği vasi mıntikalardaki ve sınır bölgelerindeki komşu ırkları egemenliği altına almıştır. Bu komşulukların ekseriyetinde bariz ve uzvi dimağ eseri olan harsî vasıfları hakim kaldığından bu karışmaları Türk ırkına kendi hususiyetini kaybettirmemiştir. Ancak uzun devirlerde en büyük ekseriyetler içinde ihtilatlarla maruz kalanları temessül edip isimlerini ve dillerini muhafaza edememişlerdir.

Dimağın en kuvvetli mahsulu olan lisan bilhassa Türk ırkının büyük ekseriyetinde tarihi devirlerin husule getirdiği tekamül silsilesi dahilinde daima ana hatlarını muhafaza etmiştir. Tarihten evvelki zamanlarda ve tarihî devirlerde ayrı ayrı cemiyetler, medeniyetler, devletler vücuda getirmiş olan bu büyük ırk mensupları kuvvetli dimağlarının muhtelif muhitlerde yarattıkları müşterek lisan ve harslarla ve ırkî vasıfları ile uzun veya kısa müddetler zarfında yekdiğerinden daima müteessir olmuşlardır.

Görüyoruz ki, tarihte daima göze çarpan bir birlik arzeden Türk ırkı daima hakim kalan bariz uzvi vasıfları ile, bu lisanla nakledilmiş olan

harsları ile, Tarihi müşterek hatıratı ile, aynı zamanda bugünkü millet tarifine de uyan büyük bir cemiyettir. Bugün, tarihte böyle bir ırkı millet halinde görmek, bilhassa zamanımızdaki insan heyetlerinin pek çoğuna nasip olmayan büyük bir kuvvet ve büyük bir şereftir.” ...“İnsaflı, hakşinas ve bî- taraf Avrupalı âlimlerin fikirlerinden ve delillerinden de istifade edilerek müdafaa olunan tezimizde hiçbir ırk ve millet için istihfaf ve istihkar kastı yoktur. Kendi milletini sevdiği kadar başka şahsiyet ve varlıklara hürmet Türklerin şiarlarındandır. Bu eserin gayesi Giriş bölümümüzde işaret ettiğimiz gibi, asırlarca birçok haksız iftiralara uğratılmış, ilk medeniyetlerin kuruluşundaki hizmet ve emekleri inkar olunmuş büyük Türk milletine tarihi hakikatlara dayanan şerefli mazisini hatırlatmaktır. Şunu da ilave edelim ki, 10000 yıllık göğüs kabartan ve alın yükselten bir mazi Türk milletine boş ve lüzumsuz bir gurur vermeyeceği gibi, her milletin tarihinde görülmüş ve görülebilecek hallerden olarak birkaç asır ön saftan ayrılmış bulunmak da fütur vermez. Gazi Mustafa Kemal hazretleri, tarihî nutuklarının sonunda, gençliğe hitabederek, memleketin maruz kalabileceği vahim ihtimalleri ve bütün tehlikeleri saydıktan sonra “... vazifen Türk İstiklâl ve Cumhuriyetini korumaktır. Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur.” Türk’ün tarihinin azametinin mümtaz timsali, büyük reisi, bu notların toplanması ve bir araya getirilmesi için çalışanlara, bu mesaiye sevkeden irşadları ve rehberlikleriyle şimdi hatırlattığımız hitabelerinde işarete bulunmuş oluyorlar.

Bu giriş satırlarından sonra Çin konusundan başlayarak çeşitli ülkeler ve kıtalar inceleme konusu yapılmıştır. Herbirinde medeniyetin, kültürün Orta Asya’da Türk ırkı tarafından yaratıldığı ve oralara Türk ırkı tarafından taşındığı üzerinde durulmuştur. Orta Asya Türk medeniyeti tarihine genel bir bakış kısmı da şöyle özetlenebilir: “Türkler dünyaya yayılmadan önce, ziraatla uğraşıyorlardı. Madencilik yapıyorlardı. Türk ırkının lisani, umumi evsafi, ruhi temayülleri bu devirde tekevvün etmiştir. Bu devirde Türk ırkının merkezî sıklığı Altay dağları havalisi olduğu tahmin edilmektedir. ... Türk ırkının tarihi Orta Asya’nın coğrafi şeraiti neticesidir. Orta Asya’nın tedricî kuruması Türk ırkının mukadderatı için mühim birkaç netice tevhit etti. Türk ırkının bir kısmını göçebe hayatta yaşamağa mecbur etti. Göçebelik Türk tarihinde iklim tahavvülü neticesi bir zaruret olmuştur. Müsait coğrafi iklimler içinde, Türkler hiçbir zaman göçebe hayata meyil göstermemişlerdir. Türk yurtlarının bir kısmının step haline gelmesi, Türk ırkının hayaatı, iktisadî menfaatleri, birbirinden farklı, müstezad iki zümreye bölünmesini mucib oldu. ... Fütuhat yapmak için garba, ce-

nuba doğru yürüyen step Türkleri ilk önce yol üzerindeki münbit Türk ülkelerini tahtı itaate aldılar. Onları da fütuhata iştiraka mecbur ettiler. Çünkü fütuhatin muvaffakiyetle neticelenmesi için mütemeddin Türklerin teknik ve malumatlarından istifade lüzumunu aramıyorlardı. ... Bu suretle münbit Türk medeniyeti yuvaları daimi surette, şimalden, steplerden gelen Türk dalgalarının darbelerine maruz kaldı.” Bu satırlardan sonra Orta Asya’da kurulan ve sonradan dünya üzerine yayılan uygarlıklar üzerinde durulmuştur. Bunlar sırasıyla Asya Hunları, Tükyu İmparatorluğu, Oğuzlar, Uygurlar, Hazerler, Sâmânoğulları, Gazneliler, Karahanlılar ve Karahıtaylar, Selçuklular, Cengiz ve Timur devletleri, Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti olarak sıralanıyordu.

Görülüyor ki daha önce adını verdiğim iki encümen, çalışmalarını Osmanlı öncesinde bir tek Selçuklu dönemine taşımak dışında bir cesaret göstermemiş iken, Cumhuriyet devrinde tarih çalışmaları tarihin uzun asırlar öncesine götürüldü. Fakat burada umut kıran taraf, kaynakların Türk araştırmacılar tarafından değil de gene de Batılı bilim adamlarından yararlanılıp ortaya çıkarılmasıdır. Tarihimizin derinliği, D. Leon Cahun adında bir Fransız araştırmacının 1873 tarihinde verdiği bir tebliğ ve dilimize *Gök Sancak ve Gök Bayrak* diye iki defa tercüme edilen, *La Bannière bleue* (Paris 1876) romanından sonra yayılma fırsatı bulabilmişti. Aradan geçen altmış yıldan sonra da tekrar edilmesi düşündürücüdür. Bununla beraber araştırmacıların faaliyete geçirilmesi bile, bizim açımızdan ilerlikti. Ortaya konan 606 sayfalık eserin dağıtımı yerine *Türk Tarihinin Ana Hatları-Met-hal Kısmı* başlıklı bir özet hazırlandı. 1931 yılında basılan bu kitap 74 sayfa idi. Son kısmına ise “Fransa’da arî dillere takaddüm eden lehçenin Turani menşei” başlıklı bir çeviri eklenmişti. Eserin amacı şu satırlarda açıklanır: “... Türk milleti için, millî bir tarih yazmak ihtiyacı önünde atılmış ilk adımdır. Bununla milletimizin yaratıcı kabiliyetinin derinliklerine giden yolu açmak Türk deha ve şeciyesinin esrarını meydana çıkarmak, Türk’ün hususiyet ve kuvvetini kendine göstermek ve millî inkişafımızın derin ırkî köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz. ...” Kemalist hareketin felsefesini de içeren bu satırlar üzerinde belirli tartışmalar da açılabilir. Fakat onuncu yıl nutkunda özetlediği fikirlerin nereden kaynaklandığını da bu paragraflardan öğrenmiş bulunuyoruz. Eser belki biraz acele hazırlandığı için eksik ve aksak taraflar vardı. Bunun giderilmesi için, büyük bir çalışmaya geçildi ki, bu da ortaöğretim için hazırlanan Tarih ciltleri idi. Heyet üyelerinin katkıları ile hazırlanan bu ciltler, dört anabölüme ayrıldı:

1 — *Tarihten evvelki zamanlar ve Eski Zamanlar*, 2 — *Orta Zamanlar*, 3 — *Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, 4 — *Türkiye Cumhuriyeti*.

İtinâlı cildi, rahat okunan güzel baskısı, kaliteli kağıdı, resimleri ve haritaları sayesinde okuma zevki vermesi yanında, bilimsel çalışmaları da teşvik eder bir havaya sahipti. Liseler için hazırlanan bu ciltlerden sonra ortaokullar ve ilkokullar için de yeni ciltler hazırlandı. Bu ciltler sonradan çok rağbet gördü. Yirmi sene sonra 1951 yılında tek kitap sisteminden vazgeçilip çok kitaplı eğitim sistemine dönülünce kaleme alınan ciltler, bu başarıya bile ulaşamadılar. Gelişen tekniğe karşılık, okul kitapları için gösterilen kayıtsızlık, gençlerde okuma zevkinin ve alışkanlığının körelmesinde büyük rol oynadı. Halbuki ilk aşamada hazırlanan kitaplar, bir harf değişikliği geçirmiş toplum üzerinde daha büyük işlev kazandırmıştı. Günümüzde bile tartışılan okuma sorununda, mektep kitaplarının hazırlanmasında görülen gerilemenin büyük bir payı vardır. Atatürk devrinin kıt olanaklarına rağmen hazırlanan mektep kitapları, kültüre verilen değer ve ciddiyetin birer belgesi olarak kalacaktır.

Heyetin hızla giriştiği işler arasında "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" eserinin müsveddeleri yer almakta idi. İlk evre çalışmalarından sonra geniş bir program hazırlandı ve heyete dahil olmayan çalışkan ve konusunun uzmanı kişiler arandı, onlara verilen görevler üzerine Türk tarihinin ve medeniyetinin değişik yönleri incelendi. Bilhassa medeniyet tarihinin öne alındığı bu çalışma, üç aşamada tamamlandı. Türk Tarih Kurumu arşivine dayanarak ve ayrıca yıllardan beri usanmadan eserin tam serisini elde etmeğe çalışan sayın Prof. Semavi Eyice bunun sonuçlarını ortaya koymuştur. Şimdi burada onun bir derlemesini tekrar ediyorum. (Bkz. S. Eyice, "Atatürk'ün büyük tarih yazdırma teşebbüsü: Türk Tarihinin Anahatları", *Belleten*, cilt 32 ve kısa bir giriş eklenmesi ile tekrar yayını: *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. Dün/Bugün/Yarın*, sayı 32 (Ekim 1987), s. 22-38).

I. Seri Müsveddeler. Bu seride numara yoktur. Eserler tek sir ve matbaa harfi ile basılmışdır:

1 — A. Süheyl, *Selçuk tababeti. Büyük Selçuk İmparatorluğu ve orta zamanda Anadolu Türk devletleri tababeti tarihi XI-XIV asırlar*, 43 sayfa.

2 — Şevket Aziz, *Avrupa'nın başka mıntıklarında tarihten evvelki devirlerde yaşayan kavimlerin menşelerine dair antropoloji, filoloji ve lenuistik tetkikleri*, 16 sayfa.

3 — Galib Ata, *Sümerlerde hekimlik, eski Mısır'da hekimlik, İskitlerde hekimlik*, 53 sayfa.

- 4 — Halil Etem, *Anadolu Selçukluları devrinde mimarî ve tezeynî sanatlar*, 22 sayfa.
- 5 — Sadri Maksudî, *İskitler, Sakalar, Asya Hunları, Yüeciler, Avrupa Hunları*, 61 sayfa.
- 6 — Esat, *Ermeniler*, 18 sayfa.
- 7 — A. Süheyl, *Türklerde resim, tezhip ve minyatür tarihi (Orta Asya kısmı)*, 38 sayfa.
- 8 — Ali Haydar Emir-Fevzi, *Türklerin deniz harp sanatına hizmetleri*, 21 sayfa.
- 9 — Ahmet Ağaoglu, *Etrüsk medeniyeti ve bunların Roma medeniyeti üzerine tesiri*, 24 sayfa.
- 10 — İhsan Abidin, Ali Rıza, Hamdi ve Cevat Rüşdü, *Ziraat ve hayvancılık*, 35 sayfa.
- 11 — Ahmet Cevat, 1. *Türklerin yazıyı icad etmekle medeniyete hizmetleri* 2. *Alfabenin de menşei Sümer Türklerinin yazısıdır*, 18 sayfa.
- 12 — İbnülemin Mahmud Kemal, *Türklerin Arap harflerini tanzim ve ihya etmek suretiyle ilme ve medeniyete hizmetleri*, 16 sayfa.
- 13 — Sedat, *Osmanlı Türk mimarisi*, 11 sayfa.
- 14 — Hüseyin Namık, 1. *Avarlar*, 2. *Peçenekler*, 3. *Kumanlar*, 123 sayfa.
- 15 — Ali Rifat, *Musiki*, 8 sayfa.
- 16 — Yusuf Ziya, *Mısır*, 32 sayfa.
- 17 — Reşat, *Halicilik*, 25 sayfa.
- 18 — Selim Sırrı, *Türklerde beden idmanları*, 6 sayfa.
- 19 — Saim Ali, *Evrasyada Türkçenin liguistik vaziyeti*, 8 sayfa.
- 20 — Muzaffer, *Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa ile ticarî münasebetleri*, 16 sayfa.
- 21 — İbrahim Hakkı, *Türklerin ziraat ve hayvancılık sahasındaki tesirleri ve hizmetleri*, 22 sayfa.
- 22 — Reşit Galib-Mehmet Saffet, *Anadolu-Eti İmparatorluğu devrine kadar*, 41 sayfa.
- 23 — Hâmid Sadi, *Türklerin coğrafya ilmine hizmetleri*, 15 sayfa.
- 24 — M. Niyazi, *Eski zamanlarda Türklerin coğrafyaya hizmetleri*, 15 sayfa.
- 25 — Osman Şevki, *Tababet. Osmanlılar devri*, 12 sayfa.
- 26 — Mahmut Ragıp Kösemihalzade, *Türk Musikisi tarihi*, 28 sayfa.
- 27 — Hâmit Zübeyr, *Bulgar Türklennin eski tarihi*, 11 sayfa.

- 28 — Neşet Ömer, *Orta zamanlarda Türklerin tıbbî hizmetleri*, 12 sayfa.
- 29 — Naci Paşa, *Büyük İskender — Dara*, 91 sayfa.
- 30 — Nafi Atuf, *İlk Kültür izleri ve nakil vasıtaları*, 18 sayfa.
- 31 — Ali Yar-Fatin-Kerim ve Hüsnü Hâmit, *Türklerin riyaziyatın terak-kisine hizmetleri*, 17 sayfa.
- 32 — Ahmet Refik, *Osmanoğulları*, 20 sayfa,
- 33 — Nizamettin Ali, *Türklerde sanayi, tarihten evvel ve tarihten sonra*, 15 sayfa.
- 34 — İsmail Hakkı İzmirli, 1 — *Türk İslâm filozofları*, 2 — *Müslüman Türk Hukuku ve dini*, 48 sayfa.
- 35 — Şemsettin, *Müslümanlığın çıktığı ve yayıldığı zamanlarda Orta Asya'nın umumî vaziyeti*, 89 sayfa.
- 36 — Mustafa Şekip, *Çin Felsefesinin kaynakları*, 31 sayfa.
- 37 — Ferit, *Eski İranlılarda felsefe*, 7 sayfa.
- 38 — Orhan Sadeddin, *Felsefe*, 19 sayfa.
- 39 — Hilmi Ömer, *Çindeki dinler*, 9 sayfa.
- 40 — A. Nevzat Ayas, *Hindistan'da Türk düşüncesi*, 27 sayfa.
- 41 — Hilmi Ziya, *Türk Kozmogonisi, Türk Mitolojisi, Türk hikmeti ve teknik tefekkür*, 35 sayfa.
- 42 — Mesut Cemil, *Medeniyet tarihinde musikî âletleri*, 7 sayfa.
- 43 — Ahmet Hâmit, *Amerika*, 16 sayfa.
- 44 — İsmail Hakkı, *Anadolu Beyliklerinin, Kars ve Akkoyunlu devletlerinin kuruluşları ve siyasî hayatları ile bunlar zamanındaki devlet teşkilâtı, fikir hareketleri ve iktisadî hayat*. 106 sayfa.
- 45/1 — Âfet, Yusuf Hikmet, *Hindistan, coğrafî malûmat*, 15 sayfa.
- 45/2 — Âfet, Yusuf Hikmet, *Hindistan, Irklar*, 19 sayfa.
- 45/3 — Âfet, Yusuf Hikmet, *Hindistan, Hindistan'da ilk medeniyet (Sint)* 6 sayfa.
- 45/4 — Âfet, Yusuf Hikmet, *Hindistan'da Müslüman Türkler (Gürkanî devletinin teşekkülüne kadar)*, 185 sayfa.
- 46 — İhsan, *Türklerin terbiyeye hizmetleri*, 35 sayfa.
- 47 — Hasan Âli ve Abdülkadir, *Türk Edebiyatı*, 11 sayfa.
- 48 — Ragıb Hulûsi, *Türk medeniyet ve dilinin Macar medeniyet ve dili üzerine tesiri*, 9 sayfa.
- 49 — Celâl Esat, *Türklerde mimarî*, 16 sayfa.

- 50 — Hasan Cemil, *Ege medeniyeti*, 18 sayfa.
 51 — Mükrimin Halil, *Musul ve Elcezirede Oğuz Türkleri*, 24 sayfa.
 52 — Akçura Yusuf, *Osmanlı devletinin kuruluşu ve bu vaktaya dair başlıca menbalar*, 14 sayfa.
 53 — Köprülüzade Mehmet Fuat, *Samanoğulları 874-1005*, 22 sayfa ve 1 ek.
 54 — Reşat Nuri, *Dil ve edebiyat. Tanzimattan bugüne kadar*, 10 sayfa.
 55 — Behçet, *İtalya*, 20 sayfa.
 56 — Hasan Sabri, *Boyacılık tarihinde Türkler*, 6 sayfa.
 57 — Mustafa Zühtü, *Sümer medeniyeti malî hayatı*, 92 sayfa.
 58 — Reşit Saffet, *Avrupa'da eski Türkler*, 49 sayfa.
 59 — Ali Rifat, *Eski Yunan musikisi*, 10 sayfa.
 60 — Selim Nüzhet, *Türklerde tiyatro*, 14 sayfa.
 61 — İsmail Hikmet, *Çağatay edebiyatı*, 7 sayfa.
 62 — Mehmet Vehbi ve Hakkı Nezihî, *Türklerin yaşadıkları ilk muhit ve bu muhitin mal yetiştirme noktasından tetkiki*, 19 sayfa.
 63 — Ali Canip, *Anadolu'da muhtelif çığırda edebî tezahürler ve inkişafı*, 7 sayfa.

1934 yılında hazırlanıp yayınlanan II. Seri Müsveddeler

- 1 — Ahmet Refik, *Osmanoğulları*, 67 sayfa.
 2 — Şevket Aziz, *Anadoluda neolitik çağ brakisefalleri*, 28 sayfa.
 3 — Ahmet Refik, *Devşirme Usulü*, 11 sayfa.
 4 — Hüsnü Hâmit, *İslam riyaziyatında Türklerin mevkiî*, 29 sayfa.
 5 — Sedat, *Osmanlı Türk Mimarisi*, 30 sayfa.
 6 — Ali Rifat, *Musiki*, 27 sayfa.
 6/a — Ali Rifat, *İlk müsveddeye karşı yapılan tenkilere cevap*, 23 sayfa.
 7 — Arif Müfit, *İran'ın tarih ve arkeolojisi (En eski zamanlardan Sasani-lerin sukutuna kadar)*, 96 sayfa.
 8 — Hasan Sabri, *Boyacılık tarihinde Türkler*, 10 sayfa.
 8/a — Hasan Sabri, *Boyacılık tarihinde Türkler*, 11 sayfa.
 9 — Hilmi Ömer, *Çinlilerin dini*, 23 sayfa.
 10 — Galip Ata, *Hintlilerin hekimliğe hizmetleri*, 16 sayfa.
 11 — Ahmet Süheyl, *Selçuklularda ve Osmanlılarda resim, tezhip ve minyatür*, 32 sayfa.

- 12 — İbrahim Hakkı, *Orta veya İçasyanın fizikî coğrafyasına bir nazar*, 40 sayfa.
- 13 — Ahmet Ağaoğlu, *1500 ile 1900 Arasında İran*, 52 sayfa.
- 13a — Ahmet Ağaoğlu, *İran İnkılâbı*, 28 sayfa.
- 14 — Yusuf Ziya, *Mısır Dili*, 36 sayfa.
- 15 — Salih Murat, *Riyaziye tarihi*, 37 sayfa.
- 16 — Osman Şevki, *Osmanlı tababeti*, 66 sayfa.
- 17 — Yusuf Hikmet, *Yeni Türkiye devletinin haricî siyaseti*, 162 sayfa.
- 18 — Nevzat Ayas, *Hindistan'da Türk düşüncesi: Budacılığı hazırlayan âmiller, Budacılık*, 28 sayfa.
- 19 — Sadri Maksudi, *Orta Asya Türk devletleri*, 50 sayfa,
- 20 — M. Niyazi, *Eski Mısırdaki İyonya'da, Yunanistan'da, Roma'da ve Orta zamanda coğrafya*, 31 sayfa.
- 21 — Ali Haydar Emir ve Fevzi, *Türklerin deniz harp sanatına hizmetleri, II. Kürek devri*, 34 sayfa.
- 22 — İsmail Hakkı, *Kuruluşundan onbeşinci asrın ilk yarısına kadar Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtı*, 97 sayfa.
- 23 — Şemsettin, *Suriye ve Palestin*, 52 sayfa.
- 24 — Nizamettin Âli, *Türklerde sanayî*, 50 sayfa.
- 25 — Ahmet Cevat, *Türkçe ve Hint-Avrupa dilleri*, 108 sayfa.
- 26 — İsmail Hakkı İzmirli, *Müslüman Türk feylesofları*, 119 sayfa.
- 27 — Nafî Atuf, *Türklerin terbiyeye hizmetleri*, 16 sayfa.
- 28 — Celâl Esat, *Türklerde mimarî (Eti ve Selçuk mimarileri)*, 13 sayfa.
- 29 — Esat, *Berlin kongresine kadar Ermenilerin vaziyeti*, 24 sayfa.
- 30 — Mes'ut Cemil, *Medeniyet tarihinde musikî aletleri ve Türkler*, 4 sayfa.
- 31 — Hasan Cemil, *Ege Medeniyeti*, 43 sayfa.
- 32 — Hilmi Ziya, *Türk mistisizmini tetkike giriş*, 56 sayfa.
- 33 — M. Şemsettin, *Mezopotamya — Sümerler, Akatlar, Gutiler, Amurlular, Asurlular, Mittaniler, İkinci Babil İmparatorluğu*, 208 sayfa.
- 34 — Hasan Ali ve Abdülkadir, *Türk Edebiyatı*, 15 sayfa.
- 35 — Yusuf Akçura, *Osmanlı İmparatorluğunun dağılma devri*, 176 sayfa.
- 36 — İbrahim Hakkı, *Türklerin ziraat ve hayvancılık sahasındaki tesirleri ve hizmetleri*, 28 sayfa.
- 37 — Hâmit Zübeyr, *Macarların eski tarihi*, 27 sayfa.

- 38 — Mükrimin Halil, *Anadolu'nun fethi*, 88 sayfa.
 39 — Reşit Galip — Mehmet Saffet, *Etiler*, 150 sayfa.
 40 — Hâmit Sadi, *Türklerde haritacılık ve coğrafya*, 47 sayfa.
 41 — M. Fuad Köprülüzade, *Anadolu'da Türk dili ve edebiyatının tekâmülüne bir bakış*, 86 sayfa.
 42 — A. Rıza-Hamdi-İ. Abidin, *Türklerde ziraat ve hayvancılık*, 24 sayfa.
 43 — Kâmil, *Türklerde spor*, 38 sayfa.

1936 yılında yayınlanan III. Seri

- 1 — Cevat Rüştü, *Türklerin ziraate hizmetleri ve Osmanlılar devri*, 16 sayfa.
 2 — İsmail Hakkı İzmirli, *Müslüman Türk Hukuku*, 45 sayfa.
 3 — Yusuf Hikmet Bayur, *Gürgâniğ devleti*, 127 sayfa.
 4 — Şükrü Akkaya, *Etrüsk kültürü ve Roma kültürüne tesiri*, 33 sayfa.
 5 — Fatin Gökmen, *1. Türk takvimi ve yeni meydana çıkarılan en eski bir hey'etin esasları, 2. Bu hey'etin 20.000 sene evvel tesis edilmiş olduğu, 3. Bu hey'ete sahip olan kadim milletin bugünkü Türklere ecdad olması lâzım geldiği hakkında tez*, 44 sayfa.
 6 — Şemsettin Günaltay, *Ibraniler*, 62 sayfa.
 7 — M. Saffet Engin, *Eti medeniyeti*, 55 sayfa.
 8 — M. Ragıp Kösemihal, *Türk halk müziklerinin kökleri meselesi*, 62 sayfa.
 9 — Nuri, *Türklerin deri sanayiine yaptıkları hizmetler*, 15 sayfa.
 10 — İhsan Abidin Akıncı, Rıza Erten, Hamdi Dikmen, *Şarkta ziraatın inkişaf tarihi ve âmilleri*, 20 sayfa.
 11 — Ziya Karamürsel, *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan ondokuzuncu asrın yarısına kadar malî tarihine bir bakış*, 213 sayfa.
 12 — Osman Şevki Uludağ, *Osmanlı Tababeti III*, 100 sayfa.
 13 — M. Niyazi Erenbilge, *Osmanlı Türklerinde coğrafya*, 12 sayfa.
 14 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtı, İkinci kısım, 1453'den 1575 senesine kadar*, 94 sayfa.
 15 — İsmail Hakkı İzmirli, *Müslüman Türk filozofları*, 9 sayfa.

Bu ciltler satışa verilmeyip, Heyete yakın kişiler arasında ve bu çalışmaya ilgi duyanlara dağıtıldı. Kitapçılık dünyasında çok nadir bulunan bu kalıntılar, gerçek bir hatırayı canlandıır. Bunların değerini yıllar sonra

sayın Prof. Semavi Eyice ortaya çıkardı. Hiç bir araştırmacı ve o günlere ait anılarını yazarlar, bu çalışmalara en ufak bir değinmede bulunmadılar. Bir an için yapılan yayınlar ilmî olmaktan uzak olduğu için, değersiz kabul edilebilirler. Buna karşı verilecek yanıt ise, sonradan bazılarının temel eser olduklarını belirtmektir. Kaldı ki, alanlarında mütehassıs olanlara yazdırılan bölümler pekâlâ istifade edilecek düzeydedir. Ahmed Refik Altınay, Fuad Köprülü, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Yusuf Hikmet Bayur, Fevzi Kurtoğlu, Arif Müfid Mansel, Yusuf Akçura gibi isimler yanında Hilmi Ziya Ülken, Hasan Ali Yücel, Fatim Gökmen, Esat Uras, Halil Edhem Eldem'in mevcudiyeti, seriye büyük bir değer kazandırdı. Bu seride çıkan yayınların bilimsel eserlerde kaynak olarak kullandıklarına tanık olmadım. Bir tek Yusuf Hikmet Bayur'un *Hariciye Siyaset* diye tanınan eserinin ders kitabı olarak okutulması, daha geniş bir okur bulmağa yol açtı. Diğer araştırmacılar, sonraki çalışmalarında ellerindeki malzemeyi değerlendirdiler. Bu arada eserlerinin dağınlıklığını önlemek için çoğu malzemelerini bir araya getiren Hâmit Zübeyr Koşay, bu seride çıkan iki eserini (I, 27 ve II, 37) tekrar yayınlamak suretiyle yerinde bir davranışta bulundu. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* de bir kadirşinaslıkla, bu seri üzerinde yeni bir yayına girişmiştir. Şimdilik Hüsnü Hamit ile Süheyl Ünver'in eserlerine eğilen yayın kurulu, tekrar yayın ve neşir yoluna girmiştir [(n. 33) sayfa 35-43 ve n. 34, sayfa 46-51]. Tek çekindiğim husus, basılı hale gelirken bazı özelliklerin ortadan kalkmasıdır. Bu tarz eserler yeniden neşredilirken, devrin özellikleri büyük ölçüde korunur. İnkelliğine karşılık, gene de bir tıpkıbasım yapılarak o dönem özellikleri içinde ve boyutunda yayınlanmalarını temenni etmekten kendimi alamıyorum. Bir devrin hatırasını canlandırmağa kalkışırken, elde olmayan bazı aksaklıkları ortaya dökmek hiç de hoş olmaz. Böyle masraflı ve cesaret isteyen bir zahmete katlanan dergi yönetiminin, bu aksaklığa meydan vermemesi beklenir.

Anahatlar dizisi içinde Atlas konusu da ihmal edilmedi. Böylece Türklerin yayıldığı sahalar üzerinde araştırma yapanların dikkati çekilmek istendi. Ne var ki bu alanda da tuhaf bir tutukluk kendisini gösterdi. Sanki Atlas konusundaki çalışmalar küçümseniyormuş gibi bir hava vardı. Halbuki ilk toplantılara haritacı subaylar da çağırılmış ve tarih ile coğrafyanın bütünlüğü karşısında, haritacılığın da katkısının belirtilmesine çalışılmıştır. Üç seri müsevedde yayınına karşılık Atlas'ın bir daha ele alınmaması şimdilik karanlıktır. Çok sene sonra bir Türk Dünyası Atlası için de girişim yapıldı ve mali kaynak sorunu da çözümlenmekle beraber, olumlu bir iş yapılmadı. 1930 yılının yoksulluk devirlerinde olanakları en üst gay-

retle kullananların çabalarını bir kere daha saygı ile anmak isterim. Atlas'ın sunuluşu şöyledir:

Bu Atlas "Türk Tarihi Tetkik Heyeti" azasından Tarih ve Medenî Bilgiler Muallimi Afet H. ile Riyaseti Cümhur Umumî Kâtibi Mehmet Tevfik, Çanakkale mebusu Hasan Cemil, Ankara Hukuk Mektebi profesörlerinden Akçora Yusuf, Aydın mebusu Dr. Galip, Bolu mebusu Hasan Cemil, Ankara Hukuk Mektebi profesörlerinden Sadri Maksudi, Sivas Mebusu Şemsettin, İzmir mebusu Vasıf ve İstanbul Hukuk Fakültesi profesörlerinden Yusuf Ziya Beyler tarafından hazırlanan "Türk Tarihinin Ana Hatları" isimli eserin mütaleasını kolaylaştırmak maksadı ile tertib edilmiştir. Bugünkü şekli ile bir müsveddeden ibaret olup kitabın tetkik ve tenkidi kendilerinden rica edilmiş olan zevata aynı suretle tetkik ve tenkidi tevzi edilmek üzere yalnız 150 nüsha bastırılmıştır.

- 1 — Kâinat.
- 2 — Türklerin Anayurdu ve Muhaceret yolları.
- 3 — Çin.
- 4 — Eski Hindistan.
- 5 — Elam, Summer, Akat, Kalde, Asur, Eski Mısır, Eti İmparatorluğu.
- 6 — Eti İmparatorluğunun sukutundan sonra Anadolu.
- 7 — Ege Havzası.
- 8 — Yunan ve Finike müstemlekeleri. İran. Eski İtalya.
- 9 — İbraniler ve Fenikeliler
- 10 — Termopil Harbi—Plâte Harbi — Makedonya — İskender İmparatorluğu—İskender İmparatorluğunun parçalanması.
- 11 — Roma İmparatorluğu büyüklük devri—Annibalın Kan muharebesi 1265'te Bizans İmparatorluğu — 1355'te Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti.
- 12 — Hyungnu Devletinin Büyüklük devri'nde (M.E 174) Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti.
- 13 — Garp Hunları — Garp Hunlarının Avrupadaki fütihat ve istilâ yolları — Ak Hunlar Devleti — Avar Devleti ve (M.S. 565'te) Avrupa.
- 14 — Tukyü Devleti — Kutluk Devleti.
- 15 — Oğuzlar, Dokuzoğuzlar, Uygurlar, Kırgızlar, Türkesler, Karluklar.
- 16 — Hazar Devletinin büyüklük devri — Şark ve Garp Bulgarları.
- 17 — Peçenekler — Oğuzlar — Kıpçaklar — Samanoğulları ve Gazneliler.
- 18 — XIII'üncü asır başlarında Karatay ve Harezmi Devletleri ile Avrupa ve Asya siyasi vaziyeti.

19 — *Büyük Selçuk müttehidesi — Anadolu Selçukluları — Anadolu Selçuk Devletinin parçalanması.*

20 — *Cengiz İmparatorluğu.*

21 — *Avrupa — Asya'nın 1260-1280 tarihine doğru siyasî haritası ve Cengiz İmparatorluğunun parçalanması.*

22 — *Peygamber devrinde İslâm devleti hududu ve Arabistan — I'inci Haçlılar harbi sıralarında İslâmîliğin yayılması — I,II, III'üncü Haçlı ordularının yürüyüş yolları — IV'ncü Haçlılar muharebesi sırasında Akdeniz havzasında siyasî vaziyet.*

23 — *Timur İmparatorluğu—1683'e kadar Osmanlı Devleti.*

24 — *Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesi — 1812'den 1878'e kadar Türkiyenin zayıflığı. 1878, 1915 arasında Balkan memleketleri.*

25 — *Cihan harbinden sonra hususî itilâfnamelere ve Sevr muahedesine göre Osmanlı Devletinin parçalanma manzarası.*

26 — *Türkiye Cumhuriyeti ve Gazi Mustafa Kemal'in millî mücadele teşkilâtı ve zafer yolları.*

Müsveddeler'in yayınlanmasından sonra, memleketimizde toplu çalışma davranışını başarmanın çok zor olduğu meydana çıktı. Böyle bir organizasyonda redaktörlere büyük görev düşer. Paylaştırılan işlerin zamanında takibi, belirli zamanda basımevine yollanması, dil ve üslub birliği sağlanması, memleketimizde hep yeni gelişen kavramlardı. Aradan geçen elli yıllık zaman zarfında bile hiç bir konuda böyle bir işbirliği sağlanamadı. Bunun Avrupa'daki örnekleri en az iki yüzyıl önce başlamış, çeşitli evreler geçirmiş olmasına rağmen, gene de aksaklıklar ve gecikmeler eksik değildir. Nitekim bir "Türk Dünyası El Kitabı" hazırlanması projesi gerçekleşemedi, "Philologica Turcica Fundamenta" adlı anıtsal eserde dil ve edebiyat ciltlerinden sonra sabırsızlıkla beklenen "Tarih" cildinin hazırlanmasına başlanamadı, başlanmadan yok oldu ve konularda en ufak bir girişim bile yapılmadı. Görülüyor ki ileri saydığımız uygarlıklarda bile günümüzde de bu gibi aksaklıklar eksik değildir. Büyük önderimiz Atatürk bu alanda bile canlı bir tutumla ilim adamları ile aydınları harekete geçirmesi, bu alanda belirli bir kültür birikimine sahip olduğunu gösterir. Bu aşamada da merak edilen konu malî kaynağın nereden sağlandığıdır. Devrin tek partisinin büyük bir sarf yapma yetkisi bulunmasına rağmen, devlet olanaklarının harekete geçirilmemiş olduğu tahmin edilebilir. Matbaaların büyük bir kısmı devlete bağlı veya devrin ileri gelen siyaset adamlarına ait olmasının da etkisi akla gelebilir.

Türk Tarih Kurumu'nun Atatürk'ün sağlığı sırasında başardığı düzenli işler arasında *Bellekten* ile Tarih Kongrelerini sayabiliriz. 2-11 Temmuz 1932 günleri arasında, memleket içindeki tarih öğretimi ile ilgili kişilerin katıldığı toplantıda Türk Tarih Tezi tartışıldı. Kongrenin açış konuşmasını yapan devrin Milli Eğitim Bakanı Esat, özet olarak şunları sundu: "... tarih, bütün kültür ilimlerinin temelidir. Bir millet geçmişte olup bite-ni, memleketini ve dilinin, edebiyatının, sanatlarının ve idarî ictimaî, siya-sî, medenî varlığının menşelerini ve bunların muhtelif ahval tesiri altındaki seyirlerini ancak tarihten öğrenebilir. Şimdiye kadar okumuş olduğumuz kitaplardan hemen birçoğunun tercüme edilmiş veya kopya edilmiş olan asılları ise, bu maksada taban tabana zıt olarak hakikatı ve Türk milletin-in varlığını, benliğini, ve cihan medeniyetine olan hizmetlerini tebarüz ettirmekten, herhangi bir sebeble uzak bulunma durumunda idi. Halbuki, ilmî ve esaslı tetkikler üzerine yazılmış olan yeni "Tarih"imizin birinci ki-tabını gözden geçirdikten sonra anlıyoruz ki, Türkler anayurtları olan Orta Asya'da yontma taş devrini, milattan 12000 sene evvel geçirdikleri halde Avrupalılar 5000 sene daha sonra bu devirden kurtulabilmişlerdir. Diğer taraftan da insanlar, henüz ağaç ve kaya kovuklarında yaşarlarken, Türkler Orta Asya'da kereste ve maden medeniyetini meydana getirmiş-lerdi, hayvanları ehlileştirmişler, çiftçiliğe başlamışlardı. ... Avrupa'yı o za-manlar mağara hayatından kurtarmışlardı. ... Türk kavimlerinin birbiri ar-dınca Avrupa'nın her tarafına yayıldıkları ve ilk medeniyeti yaydıkları ve Buralara Türk anayurdu olan Orta Asya'dan geçtikleri anlaşılmıştır ..." Bu genel giriş konuşmasından sonra katılanların büyük bir kısmı, uygarlı-ğın kaynağının Orta Asya'da bulunduğu ve bunun da yaratıcısının Türkler olduğu üzerinde ısrarla durdular. Uzun süren bilimsel çalış-maların sonunda ileri sürülmesi gereken kanıların üzerinde daha başta ısr-arla durulması iyi etki yaratmadı. Kaldı ki esas görüş, bütün insanlığın kaynağının tek olduğu ve bu kaynağın da Asya olduğu ilim âleminde ka-bul edilmişti. Bu yayınları iyi takib eden Zeki Velidi Togan, kuraklık ko-nusunun daha etraflı bir şekilde çalışılmadan cesaretle ileri sürülmesinin iyi bir etki yaratmayacağını ileri sürmesi toplantı sırasında sert bir tepki ile karşılandı ve Z. V. Togan yurt dışında sekiz sene süren gönüllü bir sürgün hayatı yaşamak zorunda kaldı. İstanbul Üniversitesi (o zamanki namıyla Darülfünun) Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Fazıl Nazmi ve Avram Galanti de eski devirlere ait bilgileri eleştirdiler. İhtisas alanla-rında çok güçlü bu iki öğretim üyesi dışında çalışmalara katılanlar belirli ölçülerde empoze edilen bu fikirlerin savunuculuğunu yaptılar. Bu topolan-tı sırasındaki konuşmalar sonradan güzel bir cilt içinde toplandı: *Birinci*

Türk Tarih kongresi. Maarif Vekâleti ve Türk Tarihi tetkik Cemiyeti tarafından tertip edilmiştir. Konferanslar Müzakere zabıtları, 631 sayfa. Kitabın hangi matbaada basıldığı kaydı yoktur. Nâşir olarak Milli Eğitim Bakanlığı görünmekle beraber, satışı uzun yıllar Türk Tarih Kurumu üstlendi. 1937 yılından sonra geleneksel hale gelen bu toplantılar, klasik havaya büründü. Birinci toplantıdaki gibi, bir fikri empoze tutumundan vazgeçildi. Kitabın 1933 yılı başında piyasaya verildiğini, o zamanki başkan, Yusuf Akçura'nın bir makalesindeki notta görüyoruz [*Ülkü*, I/1 (Şubat 1933), s. 26, not]. Titiz bir düzenleme ile bilim dünyasına sunulan bu cilt, daha ilerki nesillere belirli bir çalışma evresini ispat etmesi bakımından kaynaktır. Karşıt görüşlere de yer veren satırlar ve sayfalar da günümüzde hayretle karşılanacak anılardır. Belge olacak bilgilerden birisi de, ilk onaltı üyeye ek olarak yeni isimlerin "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti"ne alınmasıdır. Bunlar da sırası ile (s.VII'den): Ağaoğlu Ahmet, Ahmet Refik, Behçet, Hâmit, Hikmet, Hüseyin Namık, İhsan, Köprülüzade Fuat, Muzaffer, Şevket Aziz, Tevfik'dir. Bunlardan Hüseyin Namık (Orkun) kısa bir süre sonra üyelikten çıkarıldı. Türk Tarih Encümeni'nin son iki başkanı olan Ahmet Refik (Altınay) ile Köprülüzade Fuad bu toplantılara davet edildiler ve müsveddelerin hazırlanması çalışmalarına katıldılar. Encümen'in ne olduğunu tesbit edemedim. Kitaplık kısa bir süre sonra Türk Tarih Kurumu kitaplığına verildi ise de bunun yasal dayanağı konusunda belirli bir belge bulamadım. Düzenlenen Cumhuriyet Arşivi araştırmacılara açıldığı zaman herhalde bir Bakanlar Kurulu kararı ortaya çıkacaktır. Böyle bir kararı *Resmi Gazete*'de bulamadım.

Bellelen 1937 yılında yayınlanmağa başladı. Atatürk'ün gördüğü son eser de, bunun 8'inci sayısı idi. Gerek Türk tarihinin derinlikleri gerek üzerinde yaşadığımız Anadolu topraklarının eski çağlardan beri çeşitli uygarlıklara kaynaklık ettiği ileri sürülürken, bu çalışmaların yayınlanacağı bir süreli yayına gerek duyuldu. Encümen dergisinden sonra bu boşluğu doldurmak için *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya* dergisi çıkarıldı. Kurum bu işin sorumluluğunu almamakla beraber, satışını yıllarca üstlendi. Bu isimler sonradan çeşitli süreli dergilere kaynaklık etti. Belge yayını yanında araştırma konularını başa alacağını programında belirttiği için tek-rara gerek duymuyorum. Bununla beraber dergi sonraki süreli tarih dergileri çıkaranlara büyük bir cesaret sağladı. Fakat konumuz Atatürk dönemi olduğu için fazla uzatmıyorum. Bu tarihten sonraki çalışmaları başka bir makalemde özetledim.³⁹

³⁹ M.H. Şakiroğlu, "Memleketimizde toplu tarih çalışmaları", *Tarih ve Toplum*, 40(1987), s. 241-246. Ayrıca burada gösterdiğim kaynakça, daha önceki iki sayıda çıkan yazılarımla tamamlanmaktadır.

Türk Tarih Kurumu çalışmalarının yurt ölçüsünde yayılmasında Halk-evlerinin büyük bir yeri bulunmaktadır. Kuruluşundan kısa bir süre sonra neşriyata başlayan bu kurum, buldukları yerin tarih, folklor, güzel sanatlar yönünü inceleyen ve yeni yetişen araştırmacıların ve hatta sanatçıların ilk ürünlerini yayınladı. Türk Tarih Kurumu da, yerel tarih araştırmalarında ciddi çalışmaların nasıl yürütülmesi gerektiği hakkında bir takım olumlu çabalar yaptı. Halkevleri büyük ölçüde “Halk Bilgisi” alanında yararlı ve daha kalıcı eserler bıraktıkları için, bu konuyu o bölüme aktardım.

HALK BİLGİSİ ÇALIŞMALARI

Cumhuriyetimizin kurulmasından kısa bir süre sonra başlatılan Halk Bilgisi çalışmaları, kültür alanında büyük bir boşluğu doldurması yanında, tarih çalışmalarına da katkıda bulundu. Halk kültürü varlığının ne derece büyük bir hâfizaya sahip olduğu ortaya çıktı. Avrupa’da bile yeni olan bu kavram, ülkemize çok çabuk geldi. Gerçi bilgi toplamak ve bilinmeyen yöreleri, inanmaları, gelenekleri tanıtmak ve sonraki nesillere aktarmak Batı dünyasının özelliği idi. Eskiçağ örneği olarak tarihçi Herodotos gösterilebilir. Çağında duyduğu olaylar kadar, ülkeler ve toplulukların geleneklerini alışkanlıklarını, yaşayışlarını, inanışlarını detaylı olmasa bile ilginç gördüğü için kaydeden bu tarihin babasından sonra, Milattan sonraki dönem için de Marco Polo örnek gösterilebilir. Venedikli gezginin insanlığa getirdiği en büyük katkı, uzak yörelerin ilgi çekici özelliklerini kalemle almak yolu ile sonraki nesillere aktarma becerisidir. Bir tüccar aileden gelme olan Polo, becerisi ve yeteneği ile gezip gördüğü yöreler ve uzun yıllar yaşadığı Çin hakkında bilgiler verirken Türk dünyası hakkında da hiç de ihmal edilmeyecek bilgiler nakletmiştir. Marco Polo’nun verdiği bilgiler halâ inceleme konusudur. Konu ettiğim iki kişi arasında yaşamış biri olan Hz. İsa da, folklor çalışmalarına benzer bir çalışmalar sayesinde ortaya çıkmış zamanın unutulmuşluk girdabına girmek şöyle dursun, hakkında yazılanlar, kâinatlar kadar mürekkep, kağıt ve sair yazı malzemesinin kullanılmasına yol açtı. İncil veya Mukaddes Kitap (Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes) diye tanınan Hristiyanlığın kutsal kitabı, Hz. İsa’nın kişiliğini merak edip de arayanlar sayesinde ortaya çıkarıldı. İncil’deki bölümlerden birisi de “Atasözleri”dir. Türk edebiyatının altın anıtı sayılan Dede Korkut Hikâyeleri de bir toplama çalışması ürünüdür. Türklerin en eski dönemlerinden başlayıp yayıldığı bütün yörelerde etki yapan bu hikâyeler, Anadolu’da yazılı hale gelmiş ve bu arada, dönemin özelliklerini be-

nimsemiştir. Bu örnekleri daha da uzatmak mümkün olmakla beraber, konunun geçen yüzyılda bilimsel bir yöneme kavuştuğunu belirtmeliyim. 1846 yılında William J. Thomas adında bir İngiliz tarafından kullanılan folklor sözcüğü, kısa zaman içinde tutundu ve diğer Avrupa ülkeleri tarafından da benimsendi. Bu terim yarım asır kadar sonra Türk aydınlarınca benimsendi ve kullanılmağa başlandı. Ziya Gökalp, Rıza Tevfik Bölükbaşı, M. Fuad Köprülü kısa aralıklarla bu konuyu işlediler.⁴⁰ Ne var ki, gene de özgün bir çalışma evresinin uzantısı değildir. Bu alanda da önceliği yabancı araştırmacılara kaptırdık. Böyle bir konu daha ortaya atılmadan ülkemizde Nasreddin Hoca'yı Kör Oğlu'nu, Kerem ile Aslı'yı, Karagöz'ü kitaplardan tanıyanların büyük bir kısmı azınlıklar arasında idi. Yunan harfleri ile Türkçe yazılıp adına Karamanlıca denilen edebiyat ile Ermeni harfleri ile Türkçe yazılan ve adına Katolikçe denilen edebiyatta yukarda adını verdiğim halk ürünlerinin basılı şekli büyük rağbet görüyor ve okunuyordu.⁴¹ Türk masallarının derlenmesi ise, Macaristan'dan kalkıp İstanbul'a kadar gelen İgnaz Kunos tarafından gerçekleştirildi ve Anadolu'da Türk halk romanları anabashlığı altında başlattığı bir dizi çalışmasını daha 1892 yılında başarıyla yürüttü, ülkesine döndükten sonra daha başka ürünler de verdi. 1908 yılında Orta Oyunu'nu inceledikten başka, G. Jacob adındaki çalışkan bir türkolog da "Halk Edebiyatı" kavramını hem malzeme olarak topladı; hem de yöntem arayışı içine girdi. Ülkemizde basılmış olan ve taşbaskısı diye adlandırdığımız metinleri de dikkatli bir eleştiri süzgecinden geçiren Batılı araştırmacıların meydana getirdikleri bu etkinlik, kıymetli eserlerin yazılmasına yol açmaktan başka,⁴² aydınlarımızı da faaliyete geçirdi. Halk şairlerine özenen bazı kişilerin küçük görüldüğü dönemler de görüldü. Yüksek edebiyat diye bazı âlim geçinen kişiler, halk bilgisi kavramına uzak düştüler. Halbuki ülkemizi ziyaret eden yabancılar ise, kaleme aldıkları izlenim ve gözlemlerinde siyâsî tarihimiz kadar kültür tarihimize, halk yaşayışına da yer verirdiler. Bu alışkanlık XIX'uncu

⁴⁰ Çalışma ve bibliyografya kayıtları, S.V. Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Ankara 1977, s. 21-24.

⁴¹ Karamandlika ciltleri yayınında görülür.

⁴² Bunun bir derlemesi zor olduğu için, şimdilik bkz: Otto Spies, *Türk Halk Kıtaları*, İstanbul 1941, çeviren Behçet Gönül (Necatigil). XX. yüzyıl başında Almanya'da *Der Islam*, Fransa'da ise *Revue du Monde Musulman* adlı süreli dergilerin yayına başlaması, çok sayıda konumuzla ilgili neşriyatı haberdar etmeğe yaramıştır. Örnek için bkz. Th. Menzel, "Russische Arbeiten über türkische Literatur und Folkloristik", *Der Islam* IV/ 1-2 (1913), s. 123-142. Mühim tanıtma ve haber yazılarının bibliyografyalara katılması kaçınılmazdır. İleri ilmi çalışma merkezlerinde bu tarz çalışmalara değer verilir.

yüzyıl gezginlerinde daha belirli bir şekil aldı. Fakat büyük çoğunluğu gene de Hristiyan kökenliler üzerinde durdu. Böyle olması da bir kültür varlığının uzantısıdır. Anadolu kültür varlığı arasında Türk etkinliğini bu tarz derlemelerde de buluruz. Ne var ki, böyle bir kalıntı bile, aydınlarımız değil Batılı meraklılar ve âlimler tarafından incelendi, gözlemlendi en önemlisi basıldıktan sonra yeni nesle tanıtıldı. Eserler şimdi birer kültür birikiminin örneğidir. XIX'uncu yüzyıl sonunda başlanarak bazı halkbilgisi kaynakları da derlenmeğe başlandı. XX'inci yüzyıl başında da süreli yayınlarda görülmeğe başlanan bazı makaleler konuya olan ilgiyi arttırmakla beraber, geniş bir kitleye yayıldığı söylenemez. Kaldı ki, daha önce de belirttiğim gibi, devletin ağır bunalımlar içinde olması, peşpeşe gelen yenilgiler, araştırmalarla incelemelere set çekti. Ne var ki, bir harp edebiyatı denilen kavramın yayılmasına ve ülkemizde milliyetçilik akımının güçlenmesine yol açtı. Bunun halk bilimine uzantısı da Cumhuriyetin ilânından sonra hızlandı. Bu gelişmeyi kronolojik sıra içinde izleyelim.

Cumhuriyetin ilânından önce halk içine girilip de nasıl bir derleme yapıldığına dair resmî bilgilere sâhip değiliz. Böyle bir çalışmayı uygulayacak kuruluş ve kültür merkezi yoktu. Halk bilgisine dair bilinenler İstanbul ve çevresindeki tekkeler, buralarda yaşayan dervişler ve tarikât erbâbı ile İstanbul'a gelmiş gurbet insanları idi. Çeşitli araştırmacılar Halk bilgisi zenginliklerini aramağa kalkıştıkları zaman karşılaştıkları malzemenin büyük bir kısmı ithal malı idi. Her türlü yöntemler ve çalışmalar yabancı araştırmacılar eliyle başlatılmıştı. Bununla beraber âşık edebiyatı, türküler, masallar dikkati çekmiş, araştırmalara yönelen kişilerin sayısında bir artış göze çarpmıştı. Bununla beraber esas girişim, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra başlatıldı. Bunu da gerçekleştiren kuruluşların başında İstanbul Belediyesi Konservatuarı gelir. "Halk Türküleri" toplama faaliyetine giren konservatuarın çalışmaları ondört defterin basılması ile daha bir bilimsel hava kazandı. Fakat esas olumlu sonuçlar inceleme gezileri diye adlandırılan bilimsel gözlemlere başlamakla oldu.⁴³ Kısa bir zaman zarfında gerçekleştirilen dört araştırma gezisi sonunda çeşitli kitap ve makaleler kaleme alındı. Bu guruplara katılanlar, çok değerli malzeme ile döndükten sonra, radyolarımızda da bu kaynaktan esinlenen yeni düzenlemelerle, besteler birbirini izledi. Fakat en önemli aşama hiç şüphesiz Halk Bilgisi Derneği'nin kurulması ve çalışmalarıdır.

⁴³ Mehmet Şakir Ülkütaşır, *Cumhuriyet'le birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnoğrafya Çalışmaları*, Ankara 1973. Bunun ilk çalışması: Cumhuriyet devrinde folklor hareketlerine toplu bir bakış", *Bellelen (Türk Dil Kurumu)* 3/4-5 (1945), s. 413-417.

1 Kasım 1927 günü Ankara'da kurulan, ülkemizin ilk ciddi halk bilgisi araştırma merkezi, kısa sürmekle beraber, alanında çok etkin bir hava yarattı. Zira hasret kaldığımız, toplu çalışma faaliyetini, bu dernek sayesinde gerçekleştirdik ve ilk zamanlarda görülen küçük malî yardımlar sayesinde yayın dünyasına sunulan neşriyat ve kitaplar, sonradan kaynak görevi üstlendi. Derneğin kuruluş amacı, hedefleri, çalışma felsefesi, ne yazık ki, tek bir sayı çıkan yayın organında bulunmaktadır. Derginin çıkışı, kültür tarihimizin özellikli bir dönemine rast gelmiştir. Çünkü o sıralarda harf inkılâbı gerçekleştiriliyordu. Matbaalar her iki alfabeyi de kullanmakta idiler. Böylece basılı şekli bile şimdi tarihî bir hâtıra olan bu derginin özellikleri şöyledir:

Giriş kapağı Arap harfleri ile basılmıştır.

HALK BİLGİSİ MECMUA'SI

Halk Bilgisi Derneği Umumî Merkezi tarafından neşrolunur.

Müdürü
Ziyâ'eddin Fahri
Halk Bilgisi Derneği Kâtib-i Umûmisi

[amblem]
Ankara

1928

[Arka tarafındaki kapak]

1928 Birinci cilt

HALK BİLGİSİ MECMUASI

Halk Bilgisi Derneği umumî merkezince neşrolunur

Müdürü
Ziyaettin Fahri
Ankara 1928

Derginin "İstanbul-İktisad Matba'ası"nda basıldığı kaydı baş kapağın arkasında bulunmaktadır. 189 sayfa olarak yayınlanan bu zengin içerikli dergi devam ettirilemedi. Çeşitli olan içeriği şöyle özetlenmişti:

1 — Tedkikler. 2 — Maddeler, notlar, vesikalar. 3 — Terbiyevî makaleler. 4 — Kitabiyât tedkikleri ve halkbilgisi haberleri.

Bunların tek tek incelenmesi yerine, derneğin hedefini belirten önsöz şudur:

Yürüyeceğimiz yol

Bir müddet evvel Ankarada teşekkül eden "Türk Halk Bilgisi Derneği": tedkiklerine ve neşriyatına vasıta olacak bir mecmû'ayı ancak şimdi neşredebilmek imkânını elde etmiştir. Muhtelif mülâhazlardan dolayı gayr-ı mevku' olarak çıkması daha faydalı ve daha hayalî görülen mecmû'a: fikirlerini neşr edeceği müessesenin mecmû'a'nın ifa edeceği vazife ve hizmetlere aid düşündüklerini, meslekdaşlarına arz etmek mecburiyetini duyuyor.

"Halk Bilgisi Mecmû'a'sı": çalışmalarını başlıca dört saha üzerinde toplamakta olup neşriyatını bu plana göre tertib ve tanzîme çalışacaktır. Bu sahalar şunlardır:

- 1 — Tedkik kısmı:
- 2 — Anâsır kısmı:
- 3 — Terbiye kısmı:
- 4 — Kitabiyât, şü'ûn kısmı:

Bunların her birinin, derneğin faaliyet ve gayelerine nazaran hâiz olduğu mâ'nâ ve ehemmiyeti kaydetmeden geçemiyecğiz. Her şeyden evvel şunu söyleyelim ki ilk bakışta çok yüklü, belki de lüzûmundan fazla dağınık aksami ihtiva eden bu plan, hadd-i zatında halk bilgisi faaliyetine aid kurulacak her hangi bir şebekenin mesa'î sisteminden başka bir şey değildir. İctimaî hayatın tekâmülüne hâkim olan "iş bölümü" halk bilgisi faaliyetlerinde kendisini gösterinceye kadar, dernek böyle bir plan üzerinde yürüme gayesine kavuşmak itibariyle mecmua'nın ilk kısmını tedkiklere hasır ediyoruz: burası halk bilginlerinin, toplamış oldukları malzemeyi kendi fikirleriyle, bir izah çerçevesi içinde, neşr etmelerine mahsusdur. Halk bilgisinin usullerine ve gayelerine müte'allık bil'cümle mülâhaza ve mütalealarla beraber memleket folklorunun felsefe, ahlak, edebiyat, iktisadiyât, lîsân ... gibi her hangi bir şü'besi üzerine yapılmış etüdler: ilk kısmın kadrosuna girebilir. Mâhiyeti itibariyle ilmî, nazarî sıfatlarını da izâfe edebileceğimiz tedkik kısmı üzerinde sadece bir noktaya

işaret etmek isteriz; hadd-i zâtında tarihî, ictimai ilimlere yardımcı olan halk bilgisi, medeniyet âleminde henüz yeni denecek bir tarihe malikdir, bizde ise bu tarih bûsbütün yenidir ve hattâ belki başlamamıştır bile. Tedkikler yapılmadığı, malzeme toplanmadığı gibi, bunların yapılış ve toplanış tarzlarına, usullerine aid hiç bir yol gösteren olmamış, bu hususda hiç bir rehber neşr ve tâ'mim edilmemiştir, bu vaziyetde tedkik kısmının ihtivâ edeceği ilmî mesa'ilde, nazari mülâhazalar da: halk şeniyyetine istinad i¹ tibariyle zayıf olan ba²zı terkibi kanaatlara sahib olmak, hatalara düşmek ihtimali vardır.

Fi³lhakika bu ihtimal, halk bilgisi mesâisinin⁴ ilmîliği i² tibariyle bizi lüzumu kadar düşündürmelidir. Biz bir taraftan malzemenin toplanması ve tedkik edilmiş tarzlarını, usullerini gösteren, diğer taraftan müdekkiklerimize, halk bilgisi meselelerine karşı ilmin esas şiarı olan azamî müsamaha ve tahmin düşüncesinin kullanılmasını, katî⁵ hükümlerden sakınılmasını tavsiye edeceğiz. Bugünkü ilim erbâbımızın vazifesi, folklor sahasında, halk bilgisinin mahiyetini izahdan, onun hakkında nazariyeler yürütmekten ziyade halk bilgisi malzemesini toplamak, sadık bir tarzda onlara ma⁶ kes olacaktır. Bununla beraber müdekkiklerimizi münfail vaziyette bırakmak da istemeyiz. Onları mihanikî bir alet gibi sadece toplamağa değil, aynı zamanda, biraz da kendisinin şuur ve felsefesini işlemeğe sevk etmeğe büyük bir ehemmiyet vereceğiz.

Velhasıl bu kısım, umumî terkiplere, küllî hükümlere gitmeden yapılacak muvakkat ve az çok ilmî izahlara, esasları sağlam kanaatlere mahsus olacaktır.

Mecmuanın ikinci kısmını anâsıra hasır ediyoruz: burada müdekkiklerimizin gerçeklere sadıkane bir surette toplanmış oldukları halk bilgisi malzeme ve anasını olduğu gibi göreceğiz.

Dergi devam ettirilmediği için, yayına ayrılan diğer satırları aktarmayı gereksiz görüyorum. Fakat 3'üncü sayfanın dip notunda "risale ve broşür" yayını öngörüldüğünü belirtmekle yetiniyorum. Dernek 1928 ve 1929 yıllarında iki genel kurul çalışması yaptı. Böylece büyük ölçüde devlet desteği sağlamak ve yapacağı çalışmalara malî kaynak bulmak girişiminde bulundu. Bugün için unutulmuş bu çalışmalardan birincisi derneğin kendi dergisinde (s. 184-186) özetlenmiştir. 1929 yılında yapılan ikinci toplantı Maarif Vekâleti Mecmuası, 17 (1929), 243-261 sayfalarında etraflı olarak bulunmaktadır. Devrin tek partisinin yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de bu çalışmaları yansıtan bazı haber ve makaleler neşretti ise de bunların tümü unutulmuş gitti (meselâ 7 Kânunusâni 1928, 8 Kânunusâni 1928 sayıları ve 7 Teşrinievvel 1928 sayısı dernek ve çalışmalarından başka, Ziyaettin Fahri'nin "Halkbilgisi nedir" başlıklı yazısı 20 Mart 1929 tarihli sa-

yıda çıktı). Derneğin sağladığı önemli bir saygınlık, yayınlarıdır. Gerçi Avrupa'daki benzerleri ile karşılaştırmağa kalkıştığımız zaman hazırlanışı, basılışı, etkisi hep aleyhimize sonuç verir. Bununla beraber kıt olanakların faaliyete geçirilmesi sayesinde bir dizi yayın yapıldı. Görebildiklerim şunlardır;

- 1 — Halkbilgisi toplayıcılarına rehber
- 2 — Seçme halk şiirleri
- 3 — Seçme memleket şiirleri
- 4 — Mecmua
- 5 — (görmedim)
- 6 — Yunus Emre, 1929
- 7 — (görmedim)
- 8 — Ahmed Caferoğlu, *Türkçe'de "Daş" lâhikası*
- 9 — Samoiloviç, *Türkistan sanatkarları loncasının risalesi*
- 10 — Hamâmizade İhsan, *Bilmeceler*
- 11 — Abdülkadir, *Birinci İlmî Seyahate dair Rapor*, 1930
- 12 — Hamâmizade İhsan, *Trabzon'da Salim Baba*
- 13 — A. Baha, *Safranbolu'da Yörük Düğünleri*, 1932
- 14 — Mehmed Halid, *Maniler*

Dernek Ankara'daki faaliyetini bir süre sonra İstanbul'da sürdürdü ve memleket içinde meraklı kişilerle temas kurup, bir çeşit şube açmak yoluna gitti ve mümessillikler kurup işbirliği ahengini sürdürmek istedi. 1932 yılından sonra faaliyeti görülmeyen derneğin elemanları faaliyetlerini Halk-evleri içinde sürdürdüler. Bu kuruluşa değinmeden önce Etnoğrafya çalışmalarına yön veren çabalara değinmek gerekir.

Ankara'nın en güzel manzaralı yerlerinden birine yapılmış olan Etnoğrafya Müzesi, Cumhuriyet idaresinin ilk hedeflerinden biri olan olayın canlı belgesidir. Halkbilim girişimleri ve bu arada kalıntıların incelenmesi için bir toplanma ve sergilenme yerine ihtiyaç vardı. İstanbul Darülfünununda etnoğrafya okutulmakla beraber, bu konunun öğretiminde modern bir düzenlemeye gidilmesi gerekirdi. Her ne kadar İstanbul'da bir İslâm Eserleri Müzesi mevcut idiye de, genç ve dinamik idare bununla yetinemezdi. Ankara'ya çağrılan Macar araştırmacı Mesaroş'dan bir rapor istendi. Şimdiye kadar birkaç araştırmacının adını vermekle beraber içeriğine hiç dokunmadıkları bu rapor, resmi bir yayında bulunmaktadır. [Maarif Vekâleti Mecmûası, 1, (1 Mart 1341) s.9-20] Yıllarca Anadolu'da bulunmuş

ve İstanbul Üniversitesi'nde ders vermekten başka Tarih çalışmalarının ilk evresine katılan bu zatın raporunu burada aynen yayınlamak zor olduğu için en önemli paragrafına değiniyorum:

“Ankara’da teessüs edecek olan Halk Müzesi, husûsiyet-i milliyeye mâlik olacağı itibarı ile her şeyden evvel Anadolu Türklerinin minelkadîm geçirdiği hayat-ı samimiyeyi ilm-i akvâm nokta-i nazarından tahkik ve bunların eskiden beri yapıp kullandıkları eşyaları cem⁶ ve tedkîk eylemekle mükellef olacaktır. Türkiye’de şimdiye kadar bu yolda kolleksiyonlar yapılmadığından memleketin ücra yerlerinde met-rük bir halde bulunmaları lâzım gelen tarihi akvama aid âsâr-ı alıkanın zaman geçtikçe harab ve mahv olmaları tabî bulunduğundan bu yoldaki teşebbüsâtın bir an evvel kuvveden fiile çıkarılması lüzümü isbât eylemektedir. Yalnız Türkiye değil, Avrupa’nın sâir müzeleri dahi Anadolu Türklerine aid olan koleksiyonlara pek mâlik bulunmuyorlar. Yegâne bu tarzdaki koleksiyon Budapeştede, Macar Millî Müzesinin etnoğrafya şubesinde mevcuttur. Mezkûr eşya bu âciz tarafından Birinci Balkan Muharebesinden sonra (1914) vüsta Anadoluda Tuz çölü civarlarında toplanılmıştır.

Halk medeniyetine aid olan bu nevi âsâr-ı ibtidaiyenin kısm-ı azâmı maalesef günden güne gaib olmakda ve unutulmaktadır. Bir taraftan kazalar, yangınlar, zelzeleler ve diğer taraftan tahribat-ı harbiye, temsiller, yeni iskanlar ve nihayet garb medeniyetinin yavaş yavaş ilerlemesi yüzünden zayi olmaktadır” (s. 14).

Ülkemizde birçok konu için yıllarca raporlar verilir ve hiç bir iş yapılmaz iken, 24 Eylül 1925 günü binanın temeli atıldı, 1927 yılında biten inşaat, Etnoğrafya Müzesi olarak tanındı. Burada derlenen malzeme Türk kültür anılarının eşsiz örnekleridir. Aynı tepede inşa edilen Türk Ocağı binası tam bir Türk mimarisi örneği olarak aynı yerde yükseldi ve her iki yeni Cumhuriyet rejiminin adetâ bir simgesi oldular. Etnoğrafya Müzesi, Atatürk’ün ölümünden sonra 15 yıl süre ile geçici kabri olma mutluluğuna kavuştu. Türk Ocağı binası ise büyük bir değişikliğe uğradı. Yeni binasında büyük faaliyetlere girişen, kıymetli yayınlar ortaya koyan Ocak, 1930 yılından sonra ülke içinde gelişen olaylara kendini kaptırdı ve sonunda kapanmak kararı almak zorunda kaldı. Bütün teşkilâtı ve maddî varlığı Halkevlerine devredildi.

Halkevi kuruluşu devrin totaliter rejimlerinden örnek alınarak ortaya konulan bir teşkilât idi. Yepyeni bir nesil yetiştirmek için yaratılan bu kuruluş içinde yer alan fikir ve kültür adamları, çeşitli eserler meydana getirdiler. Yeni devletin fikir gelişmesinde katkısı olan bu kuruluşun halkbilim alanındaki çalışmasının etkileri halâ aramızda yaşamaktadır, halk değerle-

rinin ortaya çıkarılması için seferber olan araştırmacılar, her buldukları yerin varlığını derlemeğe ve çalışmalarını sürdürmeğe çabaladılar. Halkevlerinin maddî varlıkları çok geniş idi. Devrin bütçesinden sağladığı parayında il özel idarelerinden sağlanan tahsisat sayesinde yurdun her yerinde yeni binalar yapıldı, içleri de kütüphane ve sâir kültür donanımları ile doldurulunca öğretmenlerle diğer devlet memurları, devrin tek partisinin bu kültür şubesinde çalıştılar. Bu organik bağ, sonradan demokrasiye geçiş evresinde çok eleştirildi. Düzene girmiş bir kurumu devam ettirme yerine, sil baştan düsturu ne yazık ki bu evrede de uygulandı ve yirmi yıl sonra da bu eylem aynen tekrarlandı. Her türlü olumsuz bazı yönlerine rağmen dergileri ve halkbilim kitapları, büyük bir etki gösterdi. En kıymetli dergiler olarak şunları zikretmek mümkündür:

- ÜN , Isparta Halkevinin dergisi,
- KONYA , Konya Halkevinin dergisi,
- GEDİZ , Manisa Halkevinin dergisi,
- ULUDAĞ , Bursa Halkevinin dergisi,
- ÇORUMLU , Çorum Halkevi dergisi,
- BAŞPINAR , Gaziantep Halkevi dergisi

olarak yaşamlarını sürdürdüler ve kıymetli yazıların yayınlanmasını sağladılar Fakat en müstesna başarı muhakkak, HALK BİLGİSİ HABERLERİ dergisinin yayınlanmasıdır. 19'uncu sayıdan sonra Eminönü Halkevi tarafından malî sorunu üstlenilen derginin yönetimi, ülkemizdeki halkbilgisi çalışmalarının müstesna ismi Halit Bayrı üzerinde idi. Memleket içindeki çeşitli çalkantılara rağmen 124 sayı çıkarılan bu derginin başarısı, diğer dergilere de örnek oldu. Memleketteki bazı gazeteler de, yeni moda olan çalışmalara ayak uydurdular, büyük bir canlılık içinde ülkeyi saran araştırma hevesi yeni insanların yetişmesine yol açtı. Geç de olsa üniversitelere girmesi de, bilimsel yönlerin hızlanmasına yol açtı. Halkbilgisi diye isimlendirdiğim etnoğrafya ve folklor araştırmaları, tarih çalışmalarında beklenen ilgiyi henüz görmedi. Yazılı duruma geçmeyen halk zenginliğini yansıtan bir yığın halk türküsü derlenmekle beraber hiç biri tarihi evrimi içine oturtulmadı. Etnoğrafya çalışmaları da, tarih kalıntıları içinde unutulmuş pek çok varlığı sinesinde barındırır. Belgelerin değerlendirilmesi sırasında karşılaşılan bir kısım eşyaların neler olduğu, elde mevcut etnoğrafya yayınları sayesinde çözülmeye çalışılmakla beraber, çalışmalar henüz emekleme devresindedir. Bununla beraber çalışmalar istenen

bir yola girdiği için, başlatılan çalışmalar sonraki nesillere iyi birer kalıntı olacaktır. Halkevleri çatısı altında çalışanlar için çeşitli kılavuzlar hazırlandı. Zaman geçince, teknik olanakların artması orantısında yeni bilgiler çoğaldı. Ne var ki, Cumhuriyetimizin ilk yıllarında kıt olanaklara rağmen yaratılan ideal dolu ve insanları yaratıcılığa iten coşkulu hava bir daha tekrar edilemedi.

*
* * *

Kullanılan eserler hakkında.

Böyle kapsamlı bir çalışma için muhakkak bir derginin sınırları yeterli değildir. Özel bir sayı için hazırladığım bu derleme için Cumhuriyetin 50'inci kuruluş yılında bir girişim yapıldı ise de, Türk Tarih Kurumu başlama işine bile girişemedi. Yeni düzenleme sırasında programına aldığı için, bir an önce bitirmesi temennî olunur. Dipnotlarında kısaca gösterdiklerimden başka şu eserlerden de yararlandım:

Akçura, Yusuf, "Türkçülüğün Tarihi", *Türk Yılı*, İstanbul 1928, s. 287-455. Bunun tekrar neşri, *Türkçülük*, İstanbul 1978. "Tarih yazmak ve tarih okutmak usullerine dair", *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar*, 1932, s. 577-607. Baykal, Bekir Sıtkı, "Atatürk ve Tarih", *Bellekten*, 35 (1971), s. 531-540. Akçura Yusuf, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri, 1928 yılı yazıları*, Ankara 1981, neşre hazırlayan N. Sefercioğlu. Çoker, Fahri, *Türk Tarih Kurumu, Kuruluş amacı ve çalışmaları*, Ankara 1983 (ilk dönem kurum üyelerinin bio-bibliyografik düzenlemeleri ve yönetmelikler hakkında belgesel kayıtlar bulunmaktadır). Erzi, Adnan, *Bellekten Dizini I (cilt I-25)*, Ankara 1971. Heyd Uriel, *Türk Ulusçuluğunun temelleri*, Ankara 1979. İğdemir Uluğ, *Yılların İçinden, Makaleler, Anılar, İncelemeler*, Ankara 1976 (burada kaleme aldığı kurum ve ocak ile ilgili yazıları bir araya getirilmiştir —bilhassa 193-222 arası—). "Türk Tarih Kurumunun 30 yıllık çalışmaları hakkında kısa bir açıklama" *IV. Türk Tarih Kongresi*, 1967, s. 8-12. Beşikçi, İsmail, *Türk Tarih Tezi ve Kürt sorunu*, Ankara 1977. Albayrak Hasan, "Tarih-i Osmanî Encümeninin Osmanlı Tarihi yazma serüveni", *Tarih ve Toplum*, 42 (1987), s. 361-368. A. Altunay, "Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü", *Tarih ve Toplum*, 38 (1987), s. 115-120. İnan, Afet, *Atatürk hakkında hatıralar ve belgeler*, Ankara 1959. "Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda Atatürk'ün çalışmaları", *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1960, s. 723-733. "Atatürk ve Türk Tarih Tezi", *Bellekten*, 3 (1939), s. 243-246.

Günaltay Şemsettin, "Türk Tarih Tezi hakkında intikatların mahiyeti ve tezin kati zaferi", *Bellekten*, 2(1928), s. 337-365. Karal, Enver Ziya, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Ankara 1946, s. 55-65. Özen Haldun ve Tuncay, Mete, "1933 Darülfünûn tasfiyesi", *Yeni Gündem*, 11 (1984), s.16-19, ve ayrıca aynı yazarların "Bir tek-parti politikacısının önlenemez yükselişi ve düşüşü", *Tarih ve Toplum*, 10 (1984), s. 222-236 (bu zat Dr. Reşit Galip olup tarih ve Darülfunun tasfiyesi çalışmalarındaki yerine değinilir). Ergün, Mustafa, *Atatürk devri Türk eğitimi*, Ankara 1982 (Halkevleri ile kültür ve sanat inkilâbına ayrılan sayfalar). İnan, M. Rauf, *Atatürk'ün evrenselliği, Önder kişiliği, eğitimci kişiliği ve amaçları*, Ankara 1983 (Köy çalışmaları ve eğitim yeniliğinde canlı bir tanık olarak araştırma ve gözlemlerini içerir. Sayfa 230'da bulunan dipnotunda beni rahmetli yapmıştı). *Felsefe Kurumu Seminerleri, I. Günümüzün sorunları, II. Türkiye'de felsefe eğitimi, III. Türkiye'de tarih eğitimi*, Ankara 1977. Berktaş, Halil, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul 1983. "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, fasikül 78 (1985), s. 2456-2478. Şakiroğlu, Mahmut, "Atatürk ve Tarih çalışmaları", *Tarih ve Toplum*, 11 (1984) s. 300-302, ve gene aynı dergide çıkan toplu tarih çalışmalarıyla ilgili olan iki makalem. Orkun, Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, Ankara 1977. Togan, Zeki Velidi, *Tarihte usul*, İstanbul 1946. Türk Ocağı tarafından yayınlanan yıllık raporlar (bilhassa 1927 ve 1930). Her iki konuda da adı sık sık geçen Fuad Köprülü için, Halil Berktaş'ın kitabından başka oğlu Orhan Köprülü tarafından kaleme alınan: *Köprülü'nün edebî ve fikrî makalelerinden seçmeler*, İstanbul 1972, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını 839. Bu iki eserde konu edilen bibliyografik bilgiler yanında, *Türk Dili*, 421 (Ocak 1987), s. 40 ve 50-57'de O. F. Köprülü ve Orhan Şaik Gökyay'ın makaleleri.

Folklor ve Etnoğrafya çalışmaları için en büyük destek her zaman için devletten geldi. Üniversitelerde bağımsız kürsüler kurulduktan ve resmî bir başkanlığa kavuşduktan sonra belirli bir düzeye erişildiği göze görünüyor. En önemli kılavuzumuz muhakkak *Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası* ciltleridir. Ne var ki üç cilt neşr edildikten sonra bu yayın faaliyeti devam ettirilememiştir. Tertip edilen millî ve milletlerarası kongreler sırasında çeşitli etkinlikler ele alınmaktadır. Fakat Cumhuriyet öncesi döneme eğilenlerin azlığı dikkati çekiyor.

Dipnotlarındaki kaynakçadan başka: Mehmet Halit (Bayrı), "Cumhuriyet devrinde Halk Bilgisi Hareketleri", *Halk Bilgisi Haberleri* mecmuasının 29 Birinci Teşrin 1933 tarihli ve 29 sayılı nüshasına ilâve olarak çıkarılmış-

tır. Mehmet Halit Bayrı, ilk dönem çalışmalar hakkında *Türk Folklor Araştırmaları* dergisinin ilk ciltlerinde anılarını kaleme almakla beraber, polemik doludur. Devrin canlı tanıklarından Hâmid Zübeyr Koşay da, hem tarih çalışmaları sırasında kurucu üye, hem etnoğrafya çalışmalarının ilk uygulayıcıları arasındaydı. Başarı dolu yıllarının zengin kalıntıları, *Makaleler ve İncelemeler* adlı kitabındadır. Abdülkadir İnan'ın aynı adı taşıyan derlemesinin ikinci cildinin çıkması çok yararlı olacaktır.

تاریخچه ایلی

اراده مخصوصه حضرت پادشاهی ایله نیشکر ایتمیش اولان تاریخچه ایلیی قرار ایله ولایتلره و معارف مدریسه ایجا قلدن اولان تلخیصات عمومیله ایله طشرده بولسان کنجا نلرده موجود آثار تاریخچه ایلی اسمایی حوی دفتر طلب اولدی کی خارجی نظارتی و ساحتیه ده اوروپا کنجا نلرینک قنوغری جلب ایتدی ریش ایلی . تلکتنزک هر طرفه آثار و میانی قدیقه تاریخیه موجود اولدی بندن بونلرک هر بری و هر جهتی اوزرته تدقیقات تاریخیه اجرائی نیسجه مدار اولق اوزره بوجه آتی بیان اولان ایضاحات و معلوماتک بالاطراف اعطاسی هم علیه لردن انتظار اوتور .

اولا مرکز مأموریتلری اولان بلده ایله حوالیسی عثمانیلردن اول هسانکی حکومت تابع و اوراده کیملر حکمران ایلی و بورازی هانکی تاریخیه و کیمل طرفدن شمالک عثمانیه الحاق و ادخال ایلدی .

تایاً مرکزده و ملحقاتده بولمان جامع ، مسجد ، مدرسه ، تکیه ، عمارت ، چشمه ، کوبری و سائر مبانق حیره حنده معلومات مفصله اعطاسا و اوزرلرنده بولمان کتابة تاریخیه لرک املاری - ولو پاکش اولسه بیله - تغییر ایلیه لرک سطره سطره استنساخ ایلدی ، ممکن اولدی قدر مساحه لری متره حسابیه اراة اولغیسی ، کلبا و معد و مستقرلرده شایان ذکر اولان شیلرک تعریفه مانی مذکوره شولیلری تدرلرده بولمان فرمانلرله رات و سائره صورتلرینک ارسالی .

تالقا و زرا ، امرا و رجال مشهوردن مرکز و ملحقاتده مدفون کیملر و ارسه تره لری حفته معلومات اعطاسیه برابر نیک مزارلرک تاریخلرک دخی بولدی .

رابعا محاربه و قسری وار ایله ممکن مرتبه تعریف و توصیف ایلدی .

خامسا تاریخ عثمانیه ذری سبب ایدن و ایوم خراب بولان قلعه و شهرلردن دائرة مأموریتلری داخلده بولمانلر حفته معلومات کایه اعطاسی .

سادا افراد اهالی یلرلرده بولان فرمان ، رات ، وقفیه و اوراق قدیقه سائره تاریخیه صورتلری .

سایما ممکن اولورسه تعداد اولان مبانق و سائره قسوغرا هیلرینک تدارک اولوغسی .

تاسا بعض مواقع و قصبان ناملری مرور زمانه دکیشمش اولانلرک اسم قدیملرینک ییلرلیسی .

تاریخ مکه نالده شو معلوماتک بوجه مطلوب انطاسته مصروف اوله جق همت والاری یک بسوک بر اثر مداریروری اوله جی جهته طوغریدن طوغرییه و ملحقات مأموری و اسطه لریله تحقیقات مطلوبلرک متنا بر صورته جم و اشعارنه بذل لطف و صروت بیورملری مستناد اقدم .

۲۲ کلون نانی سنه ۲۲۶

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

Budapest, I. Vár.
Könyvtár.

878

1903.

szám.

ای محترم هیئت اداره!

احترام و سلام بزرگ تبلیغندن صدقہ آئینہ کی تکلیف و رجا الہ تاریخ
عقباتی اجتماعت جارتنده بولیدرز .
معلوم عالیذی اولدینی و جہاد تورک ، ہمار ملتوی شانہ ماضیدینک تبعی
خصوصہ شدی قدر هیچ بر فداکارفتن چکیندی . تورک ہمار ملتوی بیندہ ک
تاریخ ارتباطی تفصیل زائد کویوز .
تاریخہ کی (تورک استیلاسی) نامیہ معروف دورک تبعاتی المال ایدیس
صایلامز . اکثریتہ لہر عمر آوندہ ک عمرک اولاد در - تورک استیلاسی دورین تعقیب این
ملاد ان سکذبی عمرنہ (ہمارستانہ کاسپوز خانانک توی نفوز تازاندینی دور الہ
برف تعقیب بدن ملک ارجوش دوری) جنسی و عمومی قوتدن مرم قالدینی جہاد تورک
استیلاسی تاریخک تبعاتی الہ شعول اولادی . میلادک ان الضی و اوہ یدنی عمرنہ
واقع اولاد تورک استیلاسی دورینک اساس تدقیق آجہ میلادک ان فتوزجہ عمرنہ ہارلاور .
تورک و ہمار ارتباطک بی طرفانہ میدان چقارونہ اول پاول بو ایک ملت
منبعاریتہ اساس اولدی بی طبیعی اولدینی جہاد تورک و ہمار اچہ شدی قدر نش
ایدیس اولان تدقیقاتہ بو ایک ملت تاریخ انجمنہ معلوم اولوسی احتیاج تشکیل ایدر .
ہمار منتظرہ یارم عمرن ہی شوبہ لاندینک و تاریخ منظرینک تدقیقاتہ عرب اصولہ
خصوصہ بر اہیت بریکدور . برف اثبات اقلہ اچہ بیولے یاحز و امیو ، مرحوم واپارک
دقتداری گنجی اولان بآئیت ظہور صوک زمانہ وولج اتال ، تورک برٹوف و استانبولہ
وفات بدن تاریخون اچہ اندیزک معلوم اولان تدقیقاتی ذکر کافی تہ ایدرز .
سلف الذکر تاریخنا اولوز صفی فیری تاریخہ عائد شرقی منبعینک طابانہ یک بیوک
خدمت اچہ ایدرہ ارنالک بائلادجدی یولی دوام ایندملک لازمدر . تورک استیلاسی دورہ
عالم منبعہ نشری ، تورک تاریخنا اولدی نظریاتہ تدقیقاتی الخ عمرہ لانہم راستر آئندہ
بولان ہمار تاریخ انجمنہ ایدر ہدفرمانہ داغدر .

بی طرأه تدقیقاتک تورک ملق ایرون عون دانوی سلسله ، قدر ۲۷
 و نادرک اولدینک ناکیب زاند عد ایدیرن . اوروپا ک تورک حقدہ نقطہ نظر چودہ
 دفعه یاکشد . تورک منشور تاریخی منبعک تدقیقات تجوی اولاره باکله درونیون منصح
 ایدله چک اولورس برندن جیقاچه منفعت یاکلز ملک منفق دلی ، تورکله ره معنوی
 منفعت نأسی ایدله چکدر .

قصه وظایمزی تصریح ایله مشرف اولدوقدئکره تاریخ عطاق ائمن طرفدن مؤنینه
 تارشیلجفنه شیره ائقدیکمز زرده ک تکلیفده بولنیورن

بهارستان اولاره هزینه سی بمار تاریخ ائمنله تورکله ملامتار نشراتی برسی
 ائون ائک نسه اولاره تاریخ عطاق ائمنه کوندیک استیور . و ائور تورک استیلاسی دریل
 اشتغال ائکره اولوب بمار تاریخ تدقیقاتک ائ قعیله ائوردر . مذکور ائور حال حاضر تورک
 تاریخنا سونیک وظیفه سی تسهیل ایله برابر کچله ده تورک . بمار تاریخی تدقیقده مؤنینه
 مشرف اولدقدر . برندن باشه بمار تاریخ ائمنی Szabadok (عصر) عنوانی علی رالانک
 یکدی سئله دانسی کذالک ائک نسه اولاره تکلیف ائکره در .

وقایعده تاریخ عطاق ائمن طرفدن شدی به قدر نشر ایدیمه ائورن و یاغور
 دیکر طرفدن جیقایلمه تاریخی منبعی ، آل عقان وقعه نویسی ، اولیا چای سیاحتنامی ،
 تاریخ و جغرافیایه عاشر ناموسی ، یک محرم ائمنه کتبا سئله و به سیم چای نضله ائورن
 و ائمنه مجموعه سی کذالک ائک نسه اولاره بهارستان اولاره هزینه سی کتبا سی اوره سنه
 کوندیرنسی رجا ائکره یز . بهارستان اولاره هزینه سئله یک کتاد اولقمه معظم بنا سنده ،
 بمار تاریخی تدقیقاتک مرکزنده تاریخ عطاق ائمنله محرم خاطرکی ، عینلی ائورن شیره
 برقی موقعی اشغال ایدوب بریوک اقتداء اعتبارله معانظ ایدله چکدر .

حال حاضرک وضعیت اقتصاد سئله تصدیق آئنده کتبا سئله بر صورتله
 تکمیل و اکل ضرورتده یز . غرب ائمنی ، مؤسس اولله بر تاج سنه دیری هئیز ایچره نوم
 و مناسب کورون جارد اصولی ایله کتابوزی دکیه سئله یز

بو مسئله حقدہ تاریخ عطاق ائمنی ایله ارتباطا بولیک ایچره استانبول
 استرادیاتک مسود کونته کمالک جمهوریتنده تالده . مذکور شالی کونته تادشده سئکره
 تکلیف و رجا مزک تاریخ عطاق ائمنی طرفندن سونج ایله تارشیلان ائمنی و بهارستان
 اولاره هزینه سی ایله دوا یل بر مبادل ارتباطده برونه جغزه امینز .

شده به قدر مشرف اولدینر حالده یک محرم تاریخ عطاق ائمنی ایله محاوره کیریش
 بدم ایچره بریوک برشرف تشکیل ایدر . صمیمی سلاموزی نکلا دئکره تاریخ عطاق ائمنه خدمته آتارن .

بودایته ائک ۲۱ تشرین لاق سنه ۱۹۴۹

M. Şakiroğlu

معارف نظارتی مستشار

TURK TARİH ENCÜMENİ KÜLLİYATI

ADET : 17

AHMET REFİK

HİCRİ ON İKİNCİ ASIRDA
İSTANBUL HAYATI

(1100 — 1200)

Istanbul'un fikrî, içtimaî, iktisadî ve ticarî ahvalile evkaf, belediye, işe ve gümrük işlerine dair Hazinesi Evrak'ın gayri matbu vesikalarını havidir.

1930

İSTANBUL

DEVLET MATBAASI

Türk Tarih Encümeni külliyyatı

Bu külliyyat, Türkiye tarihine dair Hazine-i Evrak'ta mevcut vesikaları, Türkiye'ye müteallik kitaplarla âsarı salreyi ve elsinel ecnebiyyede millî tarihimize dair yazılan âsârın tercemelerini ihtiva eylemek üzere tesis edilmiştir.

NEŞREDİLEN ESERLER:

1. Memaliki Osmaniyye'de Demirbaş Şarl, Ahmet Refik	(kalmadı)
2. Memaliki Osmaniyye'de kral Rakoçi ve tevabii, Ahmet Refik	„
3. Bir elçinin tarihçei sefareti, Hayrettin Nedim	100 Kş.
4. Osmanlılar ve Büyük Frederik, Ahmet Refik	50 „
5. Kayseriye şehri, Halil Etem	60 „
6. Onuncu asrı hicrîde İstanbul hayatı, Ahmet Refik	60 „
7. Lamartin, İzmirde çiftliği, Ahmet Refik	50 „
8. Türkiye'de mülteciler meselesi, Ahmet Refik	60 „
9. Menakıbı hünerveran, Âli (İbnülemin Mahmut Kemal bey'in mukaddimesiyle)	70 „
10. Silâhtar tarihi (I inci cilt) (Ahmet Refik bey'in mukaddimesiyle)	400 „
11. Evliya Çelebi seyahatnamesi (yedinci cilt)	450 „
12. Tuhfe-i hattatiyn, Süleyman Sadettin efendi (İbnülemin Mahmut Kemal bey'in mukaddimesiyle)	400 „
13. Evliya Çelebi seyahatnamesi (sekizinci cilt)	400 „
14. Silâhtar tarihi (ikinci cilt) (Ahmet Refik bey'in mukaddimesiyle)	400 „
15. Düsturname, Mükrımın Halil	200 „
16. Son asır Türk şairleri, İbnülemin Mahmut Kemal	150 „
17. Hicrî on ikinci asırda İstanbul hayatı, Ahmet Refik	160 „
Osmanlı tarihi, Necih Asım, Mehmet Arif	100 „

«Türk Tarihinin Ana Hatları» eserinin müsveddeleri No. **52**

*Yazan: Prof. Akçura Yusuf
Türk Tarihi Teşvik Cemiyeti Reisi
İstanbul Mebusu*

(Bu müsveddenin ait olduğu fasıl)

- VI. — Yakın Şarkın ve Şarki Avrupanın orta ve yeni zamanlarda tarihi.
9. — Osmanlı İmparatorluğu.

Osmanlı Devletinin Kuruluşu
ve
Bu vakıya dair başlıca menbalar

Osmanlı Devletinin kuruluşu ve bu vakıya dair başlıca membalar

Elde bulunan umumî ve hususî tarihlere göre, Osmanlı Devleti, Osman Bey veya Sultan Osman ile başlar. Sultan unvanı, ilk defa, Yıldırım Bayazıt Bey'e, yani resmî sayıya göre dördüncü Osmanlı Hükümdarına, Mısırda bulunan Abbasi Halifesi (1) tarafından Niyebolu muvaffakiyeti münasebetile gönderilen tebrik-namede kullanılmıştır. Bu vakıa Osmanlı müverrihlerince müsellemlenmiş, yine ilk hükümdardan itibaren, Osmanlı Hanedanı azasına Sultan unvanı verilmekten çekinilmez. Meselâ Niyebolu muvaffakiyetinden sonra Yıldırım Bayazıt ilk efa «Sultanı İklîmî Rum» diye, hitap edildiğini «Tarihî Devleti Osmanî» adlı kitabında yazan (2) merhum Abdurrahman Şeref Bey gibi dikkatli bir müverrih bile, aynı kitapta Bayazıtın babasını ve büyük babasını «Sultan Murat Hanı Evvel» ve «Sultan Orhan Gazi» diye zikreder.

En eski «Tevarihî Ali Osman» nüshalarından başlayarak, ekseri Osmanlı tarihleri Osman Beyin şeceresini kaydederler. Sathî bir surette gözden geçirilince bile bu şecerenin uyurma olduğunu anlamak kolaydır.

«Feridun Bey Münşaatı»nda Selçukî Sultanları tarafından Osmanlı hükümdarlarına gönderilmiş diye gösterilen menşurların sahteliğini T.T.T.C. Azasından Mükrimin Halil Bey, son zamanlarda meydana çıkarmıştı (3). Halbuki belli başlı Osmanlı müverrihleri yakın zamanlara kadar bunları vesika telakki ediyorlardı!

Zaten umumiyetle tarihlerde hakikî vakıalarla uydurma masallar, muayyen maksatlar takip edilerek birbirlerine çok karıştırılmıştır; bunları ayırt etmek pek kolay değildir. Hele geçmiş zamanlar, bugünden uzaklaştıkça uydurmaların ayırt edilmesi daha güçleşir.

Osmanlı devletinin kimler tarafından ve nasıl kurulduğu ve adı bu devlete alem olan Osman Beyin hakikaten mevcut olup olmadığı

(1) Mısır Meliklerinin Kahirede saraylarının bir süesi gibi sakladıkları bu Halifelerin Abbasiîlikleri meşhûk, iktidarları ise tamamen mefktur idi.

(2) İkinci tabı, cilt, 1, sayfa 96.

(3) Mükrimin Halil. «Feridun Bey Münşaatı», Tarihî Osmanî Mecmuası, cüz 77-79, yıl 1923-1924.

meseleleri zihnimizi işgale değer. Alim bir arkeoloğ olduğu kadar müdekkik bir müverrih olan T. T. T. C. Reislerinden Halil Ethem Bey «Düveli İslâmiye» adlı kitabında «Osmanlıların menş ve mebdeleri daha zılamı meçhuliyet içindedir (1)» diyorlar. Filhakika Osmanlı devletinin müessisi sayılan Osman Bey ile bu devletin kuruluşuna dair mevsub vakıaları tesbit, okadar kolay değildir. Son zamanlarda Osmanlı tarihi üzerine «Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu» namile bir eser yazan Herbert Adams Gibbons bu meseleye dair muhtelif ve mütezat rivayetleri şark ve garp menbalarından alarak tafsil ile sayar (2). Bu rivayetler arasında Osmanın Bizans ailesi efradından İsak Komnenos isminde birinin neslinden olduğu gibi garip hikâyeler vardır (3). Şerefeddin Yezdinin rivayetine göre Aksak Timur da, Bayazıtı yazdığı bir mektupta, ecdadının bir Türkmen gemicisi olduğunu söylemiştir (4).

Aziz İbni Erdeşiri Esterabadî'nin «Bezmü-rezm» adlı Kadı Burhaneddin tarihinde, Osmanlı Hanedanının, «Püseri Osman» diye yad ederek, menşelerini şöyle kaydeder: «Amma ezanı cihet ki Püseri Osmanî ki Megulîi sadebud ve ez hilyeti ilim ve hikmet atıl ve arî becengi küffar reftebud... (5)» Buna göre Osman ve aşiretinin Mogol olması lâzım gelir.

«Tevarihî Âli Osman» nüshalarından görebildiklerim ile garp menbalarından araştırmalarım, Osmanlıların menşeleri ve Osman Beyin mevcudiyeti hakkında şüpheden azade bir ilim hasıl etmeye kâfi keldi: «Tevarihî Âli Osman» nüshaları, Bayazıt II, nihayet olsa olsa Fatih Mehmet zamanında yazılmış eserlerdir; yani bunlar Osman Beyin zamanından 150-200 yıl kadar sonra kaleme alınmış yazılardır.

(1) Halil Ethem. «Düveli İslâmiye», İstanbul, Devlet Matbaası 1927, sayfa: 320

(2) Herbert Adams Gibbons, «Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu», Ragıp Hulusî Beyin Türkçeye tercümesi, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928 - Sayfa 238-239.

(3) Bizans müverrihlerinden Phraozes bu hikâyeyi nakletmiştir; ama Hammer ve Gibbons bu rivayeti tamamen masal addedmektedirler.

(4) Şerefeddinin farişî ibaresinin tercümesi şudur: «Fakat sen ki hakikî aslın, bugün cibânı bildiği gibi, bir Türkmen gemicisine çıkar... Gibbonsa nazaran, sayfa 259-263

(5) Aziz İbni Erdeşiri Esterabadî. «Bezmü-rezm», İstanbul, Evkaf Matbaası, 1928, sayfa 382.

«Âli Selçuk» tarihlerine gelince bunları ben kendim tetkik etmedim; bunları tetkik ve mütalea eden arkadaşım Mükrimin Halil Bey «Âli Selçuk tarihlerinde Osmandan hiç bahis geçmemekte olduğunu» bana bildirdi.

Osmanın mezarı diye maruf olan Bursadaki türbede Osman zamanından kalma bir kitabe yoktur. Şimdiye değin Osman namına basılmış bir sikke de mevcut değildir.

Bundan dolayıdır ki merhum Ali Emiri Efendi gibi bazı ciddi müdekkikler, Osman meselesinde tereddüde düşmüşlerdir. Bu mesele münasebetile Mükrimin Halil Beyin bana yazdığı hususî bir mektuptan bir kaç satırı aynen nakledeceğim:

«Osmanlı Hanedanının ve hükümetinin müessesisi olan Osman Beyin vücudundan şüphe ediyorsunuz. Merhum Ali Emiri Efendi de bu şüphe içinde vefat etti. *Osman isminin Dülkadir* ismi gibi bir aile ismi olması - Netekim Dülkadir Bey yoktur -, hatıra gelebilir. Netekim düsturnamede görüldüğü veçhile Aydın Bey diye bir zat yoktur; Aydın oğulları vardır ve Aydın aşiret ismidir. Fakat Osmanlı hükümetinin banisi olan Osman Bey hakikatte mevcuttur. Zira muasırı olan ve 1310 da ölen Bizans müverrihi Georgios Pachymerès, 1261 den 1308 tarihine kadar yazmış olduğu mühim vakayinamenin muhtelif yerlerinde *Athman* şeklinde Osman Beyden, Osman Beyin Marmara havzasındaki garetlerinden ve muharebelerinden bahseder. . . Bu kitabı okuyuncuya kadar ben de sizin gibi Osman beyin vücudundan şüphe ediyordum. Fakat okuduktan sonra kani oldum ki, Osman Bey vardır; Bursadaki türbe de onundur.»

Bursada bir iki yerde «Orhan Bin Osman Bin Ertuğrul» diye yazılmış kitabelerin mevcut olduğunu Halil Ethem Bey söyledi; fakat bu kitabelerin Orhan zamanında hakkedilmiş olduğu tevsik edilmiş midir?..

Bu halde, şimdilik, Osmanın hakikaten varlığını isbat eden yegâne vesika, muasırı Bizans muverrihinin yazılarına inhisar ediyor demektir.

Pachymerès'in tarihi bugünden iki yüz altmış yıl kadar önce Fransızcaya tercüme

olunarak neşrolunmuştur (1). Bu eserde *Atman*-dan bahsedilen başlıca kısımları, Türkçeye tercüme ederek aşağıya naklediyoruz:

I. — «Atman Nicée (İznik) civarından hareket ederek ve dağların tepesini aşarak çapula ve Alison arazisini yağmaya hazırlandı; lâkin taarruz yapılmadan önce, düşmanın takriben yüz kişilik bir kısmı, Selyvrée civarında, maiyetile beraber uyumakta bulunan Muzalon'u bastı, ve kazıklara asmış oldukları nacaklarını toplayıp geri döndü; Romalılar (yani Bizanslılar) kendilerine gelince bunları takip ettiler; bunlar ise dağlara çekildiler, ve kendilerini emin bir vaziyette görünce durdular. Ve takip edenlere atıldılar, ve takip edenlerin reislerini yakalayacak derecede büyük bir tefevvuk gösterdiler ve içlerine atılıp, atının yaralanmasından gayri bir zarar uğramaksızın reisi ellerinden kurtaran bir Romalının cesareti mani olmasa idi, onu beraber alıp götürceklerdi. Bu gazanın haberleri her tarafa intikal ederek Atman'ın hirs ve faaliyetini o kadar arttırdı ki, bir çok Türkler ona iltihak ettiler, ve Amur Romalılarına karşı kendi menafiine muzır bir sedakatle hareket ederken başkalarının Romalılar üzerine kazandıkları bu tefevvuktan hasete düştü.

Bu sırada bize gazaplanmış olan Atman, kendi askerlerine kumanda ederek ve kuvvetine iltihak eden bir çok adamları da beraber alarak önüne geleni hep zapt ve istilâ etmek kararla Paflagonya (Paphlagonie) tarafından üzerimize yürüyordu. . . v.s.» (Liv. X, chapitre XXV,-6 Page 748-749.)

II.— «Şark işleri günden güne fenalaşıyordu, ve İmparatorun aldığı son haberler, daima evvelkilerinden daha elemli oluyordu. Kulak-

(1) Histoire de Constantinople depuis le regne de l'ancien Justin jusqu'à la fin de l'Empire, Traduite sur les Originaux Grecs par Mr. Cousin, President en la Cour des Moonoyes, Tome VI. Contenant l'Histoire des Empereurs Michel et Andronique, Ecrite par Pachymeres. - Paris, Chez l'Amien Foucault, Imp. et Lib. - M. DC. LXXIII (1673)

Pachymerès'in tarihi, Almanların XIX uncu asrın ilk yarısında neşrettikleri Bizans müverrihleri külliyyatında Yunanca ve Latince olarak tab ve neşredilmiştir. Bu son-aki daha uzundur. Evvelki eksik olsa gerektir. İkincinin adı şöyledir:

Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae B. G. Niebuhr C. F. Georgius Pachymerès, Bonnæ. M. D. CQC XXXV (1835).

larımıza yalnız uzaktan gelen gürültüler çarpıyordu. fenalıkların çehresi, gözlerimizin önünde idi. Korkunç zararlar dokunduran, ve en acınacak esaretlerle en çok nefret verebilecek kitalerden zevk alan bu gaddar düşmanları bizden ayıran ancak bir boğaz kalmıştı. Bithynie, Mysie, Phrigie ve Lydie'nin üstünde bulunan her şeyi bu garip husumetlerle tamamen tahrip ediyorlardı. Bunlar Ermeniler, Atmanlar (Les Atmanes), Atinili'ler, Alishirli'ler, Mantrahili'ler, Salampahitler, Alayit'ler, Amiraman'lar, Lâmis'ler, Sifondil'ler, Bağdin'ler vesair mel'un kavimlerden ki bizim topraklarımızı, hırsla yiyen bir ateş gibi harap ediyor ve bunun genişlemesinin önü denizle biraz alınıbiliyordu.» (Liv. XI. Ch. IX.-1, P. 795-796.)

III. — «Atman bu vaziyetten inanılmıyacak derecede menafi kazanıyor, ve hiç bir mukavemete uğramaksızın Nicée (Iznik) ve Piti (Pithie) havalisini deniz kıyılarına kadar çarpıp yağma ediyordu.» (L. XIII, ch. XXXIV.- 4, P. 994.)

İşte Osman Gazinin muasırı, fakat aynı zamanda muarızı olan bir Bizans Müverrihi tarafından kendisi hakkında verilen başlıca malûmat bundan ibarettir.

Muasır bir menba ve eser bulunmayınca vakıaları, imkân dairesinde tesbit için muahhar eserlere ve menbalara müracaat etmekten ve bunları ciddi bir tenkit süzgecinden geçirerek kabul eylemekten başka çare kalmaz.

Mehmet II. ve Bayazıt II. zamanlarında (1444-1512) yazılmış Türkçe eserlere umumiyetle «Tevarihi Âli Osman» namı verilmektedir. Bunların hemen hepsi halkın anlayabileceği bir tarzda sade yazılmış ve yine halkın fikir ve hislerini okşıyacak tarzda tabiat ve âdet fevkinde vakılar, kerametler ve rüyalarla süslenmiştir. Bu Türkçe eserlerden başka en eski devirlere ait Bizansların ve bazı Avrupalıların yazdıkları bir kaç eser vardır. Avrupalı müverrihlerin çoğu, bu eserlerin doğru veya yanlışlığını, o kadar ince tetkik etmeksizin yazdıklarını kabul edip, hemen aynen Osmanlı tarihine geçiriyorlar.

Misal olarak, bir zamanlar çok şöhret kazanmış olan *Edouard Gibbons*'un XVIII inci asır sonlarında yazarak çok itibar ve şöhret kazanmış olan «Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire Romain» adlı eserini gösterebiliriz. Bu zat İstanbullu Türkler tarafından zaptına kadar Osmanlı tarihini yazmış,

fakat bu mephasda esas malûmatını Bizans müverrihleriyle Avrupalıların bu mevzua dair yazdıkları eserlerden almış, Osmanlı ve şark müverrihlerinin o zamana kadar tercüme olunan eserlerinden de biraz istifade edebilmiştir.

Ancak Avusturyalı *Von Hammer* Purgstall'in 1835 de neşrettiği «Devleti Osmaniyeye Tarihi (Geschichte des Osmanischer Reichs)» dir ki müellifinin ciddi bir müsteşrik olmasından dolayı -yanılmıyorsam, Avrupalılarca ilk defa olarak - henüz Avrupa lisanlarına tercüme edilmemiş Osmanlı Tarihine müteallik Arapça, Acemce ve Türkçe eserlerden istifade suretile yazılmıştır [1]. Bununla beraber, *Herbert Gibbons*'un da dediği gibi, *Hammer*, hakiki olduğu şüpheli celbeden menkibe mahiyetindeki rivayetleri de eserine uzun uzadıya dercetmekten çekinmemiştir [2].

Bütün bu izahatımızdan anlaşılır ki Osmanlı Devletinin kuruluşu tarihini, oldukça doğru yazabilmek için elde mevcut materyal üzerinde daha epeyi çalışılmak icabediyor.

Osmanlı tarihinin bu ilk devrine ait materyaller ise henüz tamamen basılmış ve işlenmiş değildir. Şimdiye kadar, bu materyallerden *Aşık Paşazade Tarihi* [3], *İbni Batuta seyahatnamesi* [4], *Düsturnamei Enveri* [5], ve «*Bezmürzüm*» [6] İstanbulda, bir anonim «*Tevarihi Âli Osman*» [7] ile Edirneli *Oruçun «Tevarihi Âli Osman»* [8], Almanyada tab ve

[1] *Hammer*'in bu büyük eseri, son senelerde *Merhum Atâ Beyin* himmetile Türkçeye tercüme edilerek, 10 c'ldi ikmâl ve taholunmuş ise de, müellifin vefatı üzerine 2, 3 cildi henüz basılmadan kalmıştır.

[2] *Herbert Gibbons* - Osmanlı İmparatorluğunun, kuruluşu, İstanbul, 1928, S. 7

[3] *Tevarihi Âli Osmandan Aşık Paşazade Tarihi* - İstanbul, Matbaaiâmire, 1332

[4] *İbni Batuta seyahatnamesi* - Tercüme eden *Mehmet Şerif*. İstanbul, Matbaaiâmire, 1335.

[5] *Düsturnamei Enveri*, methal ve metin - methal yazan *Mükrimin Halil*. İstanbul, Evkaf ve Devlet Matbaaları, 1928, 1930.

[6] *Bezmürzüm* - İstanbul, Evkaf Matbaası, 1928.

[7] *Tevarihi Âli Osman*, tabii Profesör *Frederich Giese*, Breslau, 1922.

[8] *Tevarihi Âli Osman*, *Oruç Bin Adî El - Edirneli* - tabii Profesör *Bahinger*, Hanover, 1925.

neğrolunmuştur. Bu matbu eserler üzerine Prof. Giez, Dr. Mortmann ve Dr. Wittek'in bazı makaleleri intişar etmiş ise de kâfi tetkikat yapılmıştır, denilemez.

Bu sayılanların arasında, İbni Batuta'dan sonra, yazılış itibarile en eskisi Düsturnamei En'eri, zannolunmaktadır. Fatih Mehmet devrinde yazıldığı anlaşılan bu eseri cemiyetimiz azasından Mükrimin Halil Bey, Paris Milli Kütüphanesindeki yegâne nüshasından istinsah ederek, bundan dört yıl evvel bastırmıştır. Mükrimin Halil Beyin bu esere yazdığı bir mukaddime, ilk Osmanlı vakanüvisleri hakkında şu malûmatı vermektedir:

«... Bu kitap millî tarihimizin en eski ve en mühim menbalarından biridir. Yazıcızade Alinin *Tarihi Âli Selçuk* u müstesna olmak üzere Türkçede bundan evvel telif edilmiş bir tarih kitabı hemen hemen yok gibidir. En eski tarihirimizden ikisi olan *Şükrullah*'ın *Behçetül Tevarih*'i ile Bihîştî'nin *Tarihi Âli Osman*'ı bu eserle aynı zamanda yazılmışlardır. Diğer eserler, ezümle *Tevkîi Mehmet Paşa*, *Oruç Bey*, *Mehmet bin Hacı Halil El-Konevî*, *Aşık Paşazade* ve *Neşri*'nin eserleri bundan sonra telif oldukları için, bu kitaba birinci derecede menbalardan biri nazariile bakmak mecburiyetindeyiz. [1]»

Osmanlı Müverrihleri üzerine büyücek bir eser yazan, müsteşrik *Franz Babinger*, *Enveri*'yi zikretmiyor (2). Onun ilk Osmanlı müverrihleri olmak üzere saydığı zatlar şunlardır: Yahşi Fakih, Ahmedî, Hamzevî ve Ahmet Daî. Babinger bunların Murat II. den daha evvel Osmanlı tarihi ile meşgul olmuş bulduklarını söyler, fakat Yahşi Fakih'in, yazılı olarak hiç bir eseri, şimdîye kadar meydana çıkmış değildir. Ancak Aşıkpaşazadenin Yahşi Fakih rivayetlerinden istifade etmiş olduğu, Cemiyetimiz Azasından Necip Asım Beyin 23 sene evvel «Tarihi Osmanî Mecmuası» na yazdığı «Osmanlı tarihnüvisleri ve müverrihleri (3)»

[1] Düsturnamei Enveri. methal - sayfa: 3. - son beyitleriyle birinde Enveri bu kitabı 869 senesi zilhâcçe nihayetinde (yani 1465 temmuz sonlarında) yazıp bitirdiğini bildiriyor (Sayfa 105).

(2) Franz Babinger - Die Geschichte schreiber der Osmanen und ihre werke. Leipzig 1927. Otto Harrassowitz.

(3) «Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası». Cüz 1 - 1/14 Nisân 1326 (1910), S. 84.

ünvanlı makalesinde ve Babnigerin «Osmanlı müverrihleri ve eserleri» adlı kitabında gösterilmiştir (1). Filhakika Aşıkpaşazade, Çelebi Mehmedin kardeşi Musa ile Rumelinde uğraşmaya gittiğinden bahseden babında «Sultan Mehmet dahi küçüktü, çıktı; fakir göre kaldım. Orhan imamı *Yahşi Fakih*'in evinde hasta oldum, Geyvede Menakibi Âli Osman'ı ta Yıldırım Hana gelince İmam Oğlundan naklederin.» diyor (2).

Ahmedî ve Hamzevî'ye gelince, bu iki kardeş hakkındaki malûmatımız da henüz pek eksiktir. Babinger, bunları Yahşi Fakih'ten sonra Osmanlılar hakkında yazı yazan ilk müverrihler olarak gösteriyor; ve J. H. Mortmann'ın «Der İslam» mecmuasında çıkan bir makalesine (3) istinaden Ahmedî'nin mufassal ismi, Taceddin İbrahim, yahut Taceddin Ahmet bin İbrahim bin Hızır olması ihtimalini serdedir. Necip Asım Bey, yukarıda zikri geçen makalesinde, bu ikinci Osmanlı müverrihinin mufassal ismini araştırmaya bile lüzum görmemiştir. Mükrimin Bey ise, «Düsturnamei Enveri» mukaddimesinde Ahmedî'den hiç bahsetmez. Bu müverrihin nereli olduğu müverrihlerimiz arasında muhtelifünfih'tir. Necip Asım Bey ve Profesör Babniger, aynı menbalardan yani Lâtifi ve Âliden alıp verdikleri malûmata göre, bu sair ve müverrih, bildiğimiz Sivas şehrinde doğmuştur; fakat Cemiyetimiz Azasından Uzunçarşılı Oğlu İsmail Hakkı Beyin «Kütahya şehri» adlı kitabında Taşköprü zade ile Müstakimzadeye dayanılarak Ahmedinin Kütahyalı olduğu yazılmaktadır (4). Hattâ İsmail Hakkı Bey, Sıvaslı gösterilmek hatasının Uşak civarında, Sıvaslı adlı bir köyün bulunmasından neşet ettiğini söylemektedir. Ahmediden bahseden Müverrihlerimizin hiç birisi doğduğu seneyi kaydetmezler. Vefat tarihi *Lâtifi*'ye göre Hicrî 815, yani 1412 olduğuna ve 80 yaşına kadar yaşadığı rivayet edildiğine göre, bu zatın 1335 te doğmuş olması lâzım gelir.

Bu tarihlerden anlaşılıyor ki Ahmedî Osmanlıların ikinci hükümdarı Orhan Bey zama-

(1) İbid. S. 10.

(2) «Tevarihî Âli Osmandan Aşıkpaşa tarihi». - İstanbul, Matbaa-i mire. 1332 (1916), Sayfa. 84.

(3) Der İslam, XV inci cilt, 1926, Sayfa: 90.

(4) Uzunçarşılı Oğlu İsmail Hakkı «Kütahya Şehri», İstanbul, Devlet matbaası, 1932, sayfa: 216.

nında doğmuş ve Yıldırım Bayazıtın oğulları devrinde ölmüştür. Tahsilini Mısırdaki ikmal ederek Kütahyaya gelmiş ve Germiyan oğullarından Süleyman Beyin hizmetinde bulunmuş ve «İskendername» adile Makedonyalı İskenderin hayatını ve muharebelerini hikâye eden manzum ve uzun bir destan yazmıştır. Necip Asım Beyin «Tarih Encümeni mecmuasında» çıkan makalesine göre bu destan Hamsei Nizamın birisi olan «İskendername» nin aynen tercümesinden ibarettir. Ahmedî, bu eserini evvelâ Germiyan Oğlu Emir Süleyman namına yazmış ise de, siyasi vaziyetin değişmiş olmasından dolayı, Osman Oğullarından Emir Süleymana, Edirne'de takdim eylemiştir. Bayazıt Oğlu Emir Süleymana takdim olunan nüshada Ahmedî, İskender menakibine, Osmanlı tarihinden kendi zamanına kadar geçen vakiaları hulâsaten ilâve etmiştir. Necip Asım Bey, İskendernamenin Osmanlı vakialarından bahis kısmını, «Osmanlı Tarih Encümeni Mecmuası»nın ilk nüshasında, yani 23 yıl kadar evvel neşretmişti. Mükrimin Bey bu neşrolunan kısmın eksik ve hatalı olduğunu bildiriyor. (1)

Ahmedinin kısa ve nakıs olan bu manzum Osmanlı tarihi, Selçukilerin son günlerinden ve Ertükürül (Ertuğrul) dan başhyarak, «Sultan Süleyman» dediği Süleyman Çelebiye kadar gelir. İskendername, 1390 da telif edilmiş ise de, Osmanlılara ait kısmın bir müddet daha sonra, yani şair müverrihin Süleyman Çelebiye iltica ettiği zamanlarda yazılmış olduğu zannolunuyor. Yeni bir eser keşfolununcaya değin, bu kısa ve eksik tarihî manzume Osmanlı tarihine dair elde bulunan Türkçe eserlerin en eskisi sayılmak lâzım gelir, lâkin bu eser de henüz ilmi bir surette tetkik edilip tam bir halde neşrolunmuş değildir.

Demek oluyor ki Osmanlı tarihine dair, Osmanlı Türkleri tarafından yazılmış ve şimdiye kadar elimize geçmiş ilk eser, XV inci asır başlarında, yani Osmanın Beyliği tesis ettiği iddia olunan tarihten bir asrı mü-

(1) İskendernamenin Darülfünun, Lâleli, Fatih kütüphanelerinde birer nüshası olduğu gibi, Paris Millî kütüphanesinde minyatürlü bir lüks nüshası bulunduğunu Mükrimin Bey haber veriyor. Bugün Ed-raede Edebiyat Muallimi bulunan Nihat Bey, Darülfünunu ikmal ederken, bu «İskendername», ye dair tetkikatta bulunarak bir tez yazmış ise de henüz tabolunmamıştır.

tecaviz bir zaman geçtikten sonra kaleme alınmış kısa bir manzumedan ibarettir.

Ahmedinin kardeşi *Hamzatı'nın* de Osmanlı tarihine dair bir şeyler yazmış olduğu, Müverrih Alinin söz arasında «Ahmedin karındaşı Molla Hamzanın tarihinde yazılmıştır ki..» [1] Diyerek Timur ile Bayazıtın münasebetine dair bir hikâye nakletmesinden anlaşıl-maktadır; ve bu kitabın ismi de «Camiülmükevvenat» olduğu, yine Âliye atfen bazı muharrirlerimiz tarafından tesbit edilmektedir. Necip Asım Beyin de naklettiği Âlinin matbu nüshasındaki ibare ise karışıktr: «Amma Camiülmükevvenat nam kitapta ve Ahmedî karındaşı Molla hamzanın tarihinde yazılmıştır ki.» deniliyor [2]. Burada «ve» rabitası müstensih veya matbaa yanlışlığı değilse ibare «Camiülmükevvenat» ın Molla Hamzanın tarihi olduğunu ifade etmez. Bununla beraber İsmail Hakkı Bey de «Camiülmükevvenat» Molla Hamzanın eseri saymaktadır [3]. Hammer, Hamzevinin, kardeşi Ahmedî gibi, 74 mütenevvi kitapta Tarihi vakialar naklettiğini ve bu eserlerin ilmi ve edebî kıymeti olmadığını yazmakla iktifa eder. «Camiülmükevvenat» tan ise hiç bahsetmez [4]. Hasılı doğum ve ölüm tarihleri bile henüz malûm olmayan, mufassal ismi de bilinmeyen Hamzevinin Osmanlı tarihine ne yolda hizmet etmiş olduğu şimdilik tetkike muhtaç bir meseledir.

Bunlardan başka Ahmet Daî adlı bir müverrihten daha bahsolunuyorsa da [5], bu zatın doğduğu ve öldüğü tarihlere dair henüz malûmat hasıl edilmemiş olduğu gibi, müverrih Âlinin bahsettiği «Ferahname» ve «Cenkname» gibi eserlerinde Osmanlı tarihine dair hangi vakiaları tesbit ettiği de tamamen teayyün eylemiş değildir. Babniger, *Sehi'nin* tezkeresine atfen «Cenknamenin» Süleyman Çelebi ile biraderleri arasında olup geçen muharebelere bahsetmekte olduğunu yazıyorsa da «Ferahneme» yi bilmemiş ve görememiştir; hatta Bursalı Tahir Beyin «Osmanlı Müellifleri» adlı eserine

[1] Âli, Kenhülehar, Cilt. V. Sayfa: 94. İstanbul, Matbaasımire 1277 (1861).

[2] Âli, Kenhülehar Cilt. V. Sayfa: 94. İstanbul Matbaasımire 1277 (1861)

[3] Kütahya geyri, S: 240.

[4] Hammer, Devleti Osmanıye Tarihi, Mehmet Ata Bey tercümesi, Cilt II, S: 106.

[5] Bursalı Tahir Bey, Babinger ve İsmail Hakkı Bey da bu zatın kısaca tercümesi hâli vardır.

istinaden bu kitabın nerede bulunduğu meçhuldür, kaydını da ilâveye lüzum görüyor. *Ahmet Dai* Bayazıt I. ve oğulları zamanında yaşamış ve belki Murat II. devrine de yetişmiştir. Dai'nin 1414 tarihinde Divanını yazıp bitirmiş olduğu, Bursada Orhangazi Kütüphanesinde bulunan el yazısı divanından anlaşılıyor (1).

Hasılı, gerek Türk, gerek yabancı müdekkiklerin, Yıldırım Bayazıt oğulları zamanına kadar Osmanlı tarihine dair yazı yazan Osmanlı müverrihleri hakkında şimdiye değin verebildikleri malûmatı yukarıda hulâsa ettik. Görülüyor ki, bu devirde, yani XV inci asır başlarında yazılıp da bugüne değin bize kadar gelen Osmanlı tarihi, Ahedinin Isken-dernamesi sonuna eklediği birkaç sayfa manzumedden ibarettir.

Bayazıtın torunu Murat II. zamanında, ve bu hükümdarın sarayında yaşayarak teracümâhval ve tarihe dair eserler yazdığı naklolan *Abdurrahman Elbastamî* adlı birisi var ise de, 1454 te, yani İstanbulun fethini müteakip yıllarda ölen bu adamın Osmanlı tarihinden bahsedip etmediği henüz meydana çıkarılmamıştır (2).

Ancak Mehmet II. (Fatih) zamanında başlıyacaktır ki yukarıda bahsi geçen «Düsturnamei Enveri» ile «Tarihi Âli Osman» unvanlı tarihimsi eserler ortaya çıkıyor. Bunlardan bazılarının muharrirleri belli ise de çoğunun meçhuldür. Yazarları belli olmıyan, aynı anonim «Tevarihi Âli Osman» dan birisini Breslav Darülfünunu Müderrislerinden Profesör Gieze, 1922 senesi Breslavda, taş basması olarak tabettirmiştir. Anonim Tevarihi Âli Osmandan bir çoğunu Mükrimin Bey İstanbul ve Paris kütüphanelerinde tetkik etmiştir.

Bu sabırlı ve müdekkik arkadaşımızın hususî bir mektubunda bana yazdığına göre, «aralarındaki farklar müteferrik malûmattadır. Esasta hemen hepsi bir gibidir. Yalnız Bayazıt II. devrinden itibaren mevcut olan malûmat hususunda da birbirlerinden ayrılırlar.» Demek oluyor ki Osmanlı Devletlerinin kuruluşu meselesinde bu anonimlerin malûmatı, biri diğerini kontrol etmeğe pek yaramaz.

«Tevarihî Âli Osman» dan *Oruç bin Adil*'in eseri 1925 senesi, Hanover'da arap harflerle Dr. Babinger tarafından bastırıldı; iki ayrı nüshadan (Oxford ve Kambridge nüshalarından) istinsah edilerek her iki nüsha bir-biri ardınca bir kıtap halinde tab. ve neşredilmiştir. Bizim gözden geçirebildiğimiz bu iki «Tevarihi Âli Osman» dan *Oruç Beyin* kitabı, Osmanlı tarihi vakıalarını Bayazıt II. devrinin birinci sülüsü sonlarından pek ileri götüremiyor; Gieze'nin anonimi ise Kanunî Süleyman saltanatının dörtte üçünden daha fazla hikâye edebiliyor. Fakat Gieze anonimi istinsah itibarile daha eskidir: 1595 te kopya edilmiştir; *Orucun Kembrîç* nüshası, 1612 de yazılmıştır; Oxford nüshasının istinsah tarihi malûm değildir.

Osmanlı Devletinin Osman zamanında teşekkül ettiğine dair bu güne kadar elimize geçen en eski tarihî eserler bunlardan ibarettir, verdikleri malûmat ta çok kattır.

(1) İsmail Hakkı Bey, aynı kitap, sayfa: 213

(2) Babinger aynı kitap, sayfa: 17.

